

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**ISSN 1694-8106
Индекс 77366**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№ 3 (58)

Бишкек – 2022

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Периодичность: 3 выпуска в год
Учредитель: Кыргызская академия образования

Главный редактор

Мамытов А. М. – доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Дюшеева Н. К. – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный секретарь

Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО
Байгазиев С.О.	доктор педагогических наук, профессор доктор филологических наук, профессор, академик КАО
Добаев К.Д.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Рысбаев С.К.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Бабаев Д.Б.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Турдугулов А.Т.	доктор филологических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент

Адрес редакции: г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Мамытов Абакир,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**АШЫКЧА МАШЫККАН АБАЛ ЖАНА АНЫ ДИАГНОЗДОО:
ТЕОРИЯЛЫК КӨЗ КАРАШТАРДЫН КАЛЫПТАНЫШЫ**

*Мамытов Абакир,
доктор педагогических наук, профессор,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СОСТОЯНИЕ ПЕРЕТРЕНИРОВАННОСТИ И ЕГО ДИАГНОСТИКА:
ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ**

*Abakir Mamytov,
Doctor of Pedagogy, Professor,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**OVERTRAINING CONDITION AND ITS DIAGNOSIS:
THE FORMATION OF THEORETICAL VIEWS**

Аннотация: Макалада спортсмендин ашыкча машыккан абалын мүнөздөгөн теориялык көз караштардын калыптанышы талданат. Анын орун алуу себептери, тектеш түшүнүктөрдөн айырмаланышы, өнүгүү стадиялары, типтери, клиникалык белгилери, таасир тийгизүүчү факторлору жана жабыр тартуучу системалар мүнөздөлөт. Аталган абалдын өнүгүү багыттары, жыныстык жана жаш өзгөчөлүктөрү жөнүндө маалымат берилип, алдын алуу маселелери каралат.

Аннотация: В статье рассматривается формирование теоретических взглядов, характеризующих состояние перетренированности спортсмена. Рас-

сматриваются причины его возникновения, отличительные особенности от однородных понятий, стадии развития, типы проявления, клинические признаки, значимые факторы, от которых оно зависит, и системы, которые наиболее сильно уязвимы. Даются сведения о направлениях развития состояния перетренированности, о половых и возрастных особенностях проявления, а также рассматриваются вопросы его предупреждения.

Annotation: The article considers the formation of theoretical views characterizing the state of overtraining of an athlete. The causes of its occurrence, distinctive features from homogeneous concepts, stages of

development, types of manifestation, clinical signs, significant factors on which it depends, and systems most severely affected by it are considered. Information is given about the directions of development of the state of overtraining, about the sexual and age characteristics of the manifestation, and also the issues of prevention are considered.

Түйүндүү сөздөр: машыккан абал, тектеш түшүнүктөр, стадиялар, типтер, белгилер, багыттар, жыныстык жана курактык айырмалар, алдын алуу.

Ключевые слова: тренировка, однородные понятия, стадии, типы, признаки, направления, половые и возрастные особенности, предупреждение.

Key words: overtraining, homogeneous concepts, stages, types, signs, directions, sexual and age characteristics, prevention.

Киришүү. Машыгуу процессин жүргүзүүдөгү олуттуу проблемаларынын бири – машыгуучунун спорттук формасын калыптандыруу катары таанылат жана спортсмендин оптималдуу даярдык деңгээлин мүнөздөгөн «машыккан абал» катары сыпатталат. Машыккан абалды калыптандыруу илимий ырастоолорго таянат жана акыркы 70 жылдык мезгилдеги бир катар медициналык, физиологиялык, психологиялык жана педагогикалык изилдөөлөрдүн предмети болуп келет. Машыгууларды уюштуруунун заманбап теориясында машыккан абалды калыптандыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрү, анын фазалык мүнөзү, көз каранды болгон факторлору, баалоо критерийлери, диагноздоо инструментарийлери иштелип чыккан. Аларды жетекчиликке алып спорттук машыгуу процессин пландоо, башкаруу, структурасын калыптандырууда мезо жана макроциклдердин конкреттүү түрүн жана тибин тандоо иш-аракети орун алат. Эреже катары, машыккан абалды камсыз кылуу максатында жогорку көлөмдөгү жана түрдүү багыттагы дене жүктөмдөрү сунушталат жана мындай абалга 3-4 айга созулган үзгүлтүксүз жүргүзүлгөн машыктыруу процесси жеткирет. Албетте,

максаттуу иш-аракет орун алган соң мүмкүн болушунча машыккан абалда узак убакыт кала берүү каалоосу түптөлөт. Бирок, илимий жоболорго негизделген реалдуу мүмкүнчүлүк мындай абалды 4-5 айга чейин гана кармап турууну, андан соң өз эрки менен баш тартып, тыныгуу алууну сунуштайт. Эгерде бул эреже бузулса, анда «ашыкча машыккан абалга» (состояние перетренированности) дуушар болот. Тилекке каршы, ашыкча машыккан абалды мүнөздөгөн илимий изилдөөлөр чектелүү, бул абалга карата калыптанган адистик көз караштар да бирдей эмес. Ашыкча машыккан абалды мүнөздөгөн теориялык механизм негизинен бирдей болгондуктан, биздин оюбузча, мындай абал бир гана жогорку квалификациялуу спортсмендерди даярдоо процессине эмес, саламаттыкты сактоо максатында туура эмес уюштурулган процессте да орун алышы мүмкүн.

Жогоруда белгиленген жагдайларды эсепке алып, **макаланын максатын** ашыкча машыккан абалдын теориялык мүнөздөмөсү, орун алуу себептери, жаралуу стадиялары, кездешүүчү типтери, олуттуу өзгөчөлүктөрү жана диагноздоо жолдору илимий өңүттө кантип сыпатталаарына обзор жасоо иретинде аныктадык. Коюлган максатка ылайык илимий-методикалык булактарды, түйүндүү түшүнүктөрдү жана ашыкча машыккан абалды диагноздоо жолдорун **анализдөө методдорун** колдондук.

Негизги мазмуну. Илимий-методикалык булактардын анализи төмөндөгү жагдайларды тастыктады. Ашыкча машыккан абалга карата алгачкы көңүл 1950-жылдардан тартып бөлүнө баштаган. Анын формалары, белгилери жана таасир тийгизүүчү факторлору көп кырдуу экендиги аныкталып, бирок бул абалды «спорттук оору» (спортивная болезнь) иретинде кабыл алышкан. Мындай термин Австриялык врач Л. Прокоп (1956) тарабынан сунушталган. Ал эми советтик илимде «ашыкча машыккан абал» (перетренированность), Батыш өлкөлөрүндө, өзгөчө АКШда – «физикалык жукаруу» (физическое истощение) терминдерине басым жасашкан. Кийинчерээк

«ашыкча машыккан абал» термини дүйнөгө кеңири жайылып кеткен.

Профессор С.П. Летунов [1] мазмундук тактык киргизип, мындан ары эки түшүнүктү ажыратып таанууну сунуштаган: алар «машыккан абал» (тренированность) жана «ашыкча машыккан абал» (перетренированность) түшүнүктөрү катары белгиленген.

«Машыккан абал» – түрдүү системалардын оптималдуу иш-аракеттери менен мүнөздөлүп организмдин өзгөчө абалы катары түшүндүрүлгөн жана мындай абал кыймыл-аракет аппараты менен вегетативдик функциялардын ортосунда орун алаары белгиленген. Ал эми «ашыкча машыккан абал» – узакка созулган машыгуулардын жыйынтыгы катары таанылып, борбордук нерв системасындагы, кыймыл аракет аппаратындагы жана вегетативдик системалардагы шайкештиктин жоголушу катары сыпатталган.

Демек, ашыкча машыккан абалды – организмдеги шайкештиктин жоголушу иретинде кабыл алуу басымдуу роль ойногон. Анын теориялык механизми рационалдуу эмес машыгуулардын баш мээнин кабыгына (кора головного мозга) терс таасир тийгизүүсү, дүүлүгүү (возбуждение) жана токтотуу (торможение) процесстериндеги баланстын бузулушу иретинде сыпатталган. Эгерде, машыккан абалды калыптандыруунун маанилүү фактору катары башкаруу процессин өркүндөтүү таанылса (регулирование), ашыкча машыккан абалдын маанилүү фактору катары башкаруу процессинде орун алган чыңалуу (перенапряжение) белгиленген. Мындай чыңалуу профессор Р.Е. Мотылянскаянын көз карашында биринчи кезекте организмдеги патологиялык өзгөрүүлөрдүн алгачкы белгилери (предпатологиялык) жана андан соң патологиялык өзгөрүүлөрдүн негизги курамын түптөп, олуттуу жүктөмгө дуушар болгон органдардагы (жүрөктөгү, боордогу жана тарамыштардагы) жагымсыз өзгөрүүлөр менен коштолот, – деп мүнөздөгөн [2].

Ашыкча машыккан абал чыдамкайлуулукту өрчүтүүгө багытталган машыгууларда, эреже катары, чоң көлөмдөгү машыгуу

жүктөмү колдонулганда, аэробдук жана анаэробдук лактаддык энергия менен камсыз кылуу системасы кызуу иштеп, жүрөктүн жана бөйрөктөрдүн гиперфункциясы күчөгөн учурда пайда болуп, миокардагы дистрофиялык өзгөрүүлөр менен коштолоору ырасталган. Анын алгачкы белгилери физиологиялык жана психологиялык өңүттө орун алат деп сүрөттөлүп, өнөкөт синдрому катары системдүү функционалдык чыңалуу, эмоционалдык туруксуздук, дит коюдагы концентрациянын начарлашы, тез туталануу жана агрессия менен коштолоору белгиленген.

Профессор В.Н. Платоновдун аналитикалык обзоруна таянып [3], бир катар чет өлкөлүк изилдөөлөрдө 7-20% чейин жогорку квалификациялуу спортсмендердин ашыкча машыккан абалга дуушар болот деген тыянакка келишкенин белгилейбиз. Өзгөчө, бир нече ай бою күнүгө 4-6 саатка чейинки жүргүзүлгөн машыгуулар мындай абалга алып келээри сууда сүзүүдө, велоспортто, триатлондо, гребляда, биатлондо кеңири орун алаары тастыкталган (Mackinnon, 2000). Машыгуу жана мелдешүү учурунда травматизмдин жогорулашы, организмдин ар кандай жугуштуу инфекциялык ооруларга карата туруктуулугунун начарлашы (Steinacker, Lehmann, 2002), ашыкча машыккан абал спорттогу жогорку жетишкендиктерди камсыз кылуудагы кеңири жайылган көрүнүш экендиги аныкталган. Мисалы, 1996-жылы уюштурулган Олимп оюндарына катышкан 296 америкалык спортсмендердин 28% ушундай абалда болушканы аныкталган (Gould et al., 2002). Депрессияга кабылган спортсмендин өзүн өзү адекваттуу баалай албашы, стресстик абалга кабылышы, машыгууну токтотуу жана мелдештин алдындагы коркуу сезимдеринин курчушу Холландер ж.б. изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде (2010) белгиленет. Бир катар изилдөөлөрдө чыдамкайлуулукка негизделген спорттун түрлөрүндөгү жогорку квалификациялуу спортсмендердин 70% өзүнүн спорттук карьерасында ашыкча машыккан абалга кабыл

болгондугу тастыкталган (Petibois, Cazorla, 2010).

Эреже катары, ашыкча машыккан абал, жогорку квалификациялуу спортсмендердин арасында кеңири кездешет. Бирок, мындай абалга жаш спортсмендер да дуушар болушу толук ыктымал. Өзгөчө, көп жылдык машыгуунун экинчи жана үчүнчү этаптарында (алдын ала жана адистештирилген базалык даярдоодо) орун алып, спортсмендин ден соолугуна жана спорттук келечегине терс таасирин тийгизет.

Ашыкча машыккан абалдын бирден бир *себеби* катары эрте адистештирилген (ранняя узкая специализация), жанталашууга негизделген (форсированная), көптөгөн спорттук мелдештерге катышуу максатын көздөгөн машыгуулар жана аны менен байланышкан ашыкча чыңалуулар таанылат. Жаш спортсмендердин турмушундагы ашыкча машыккан абал улуу жаштагы спортсмендерге караганда курч мүнөздө сезилет. Анткени, жаш организмдин табигый өсүп-өнүгүү жана жетилүү процесстерине мүнөздүү мыйзам ченемдүү көрүнүштөргө каршы келет.

Жаш мезгилде дуушар болгон ашыкча машыккан абал организмдин өзүн өзү коргоо механизмдин жабырлантат жана мезгилинде чара көрүлбөсө анын мындан ары улана берүү тобокелчилигин жогорулатат (Raqlin, Kentta, 2005). Жаш спортсменди ашыкча машыккан абалга дуушар кылбоо олуттуу маселе, ал илимий өңүттө өз актуалдуулугун жогото элек. Анткени, соңку мезгилде жаштардын арасында уюштурулуп жаткан спорттук мелдештердин саны өсүп жатканы, тилекке каршы, мелдештерде спортсменден бийик спорттук результатты талап кылуу жана ага умтулуу кадыресе көрүнүшкө айланганы белгилүү. Бул жагдайда кур намыстын кулуна айланган машыктыруучулардын жана ата-энелер да аракетин четке кагууга болбойт.

Ашыкча машыккан абал тандап алган спорттун түрүнө жараша ар кандай өңүттө орун алат. Мисалы, кыска (спринтер) жана узун аралыкка (стайер) жүгүргөн спортсмендердин ашыкча машыккан абалы ар

башка морфофункционалдык жана психологиялык өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт (Richardson et.al. 2008). Спортсмендин жыныстык айырмачылыгы да ашыкча машыккан абалга өз таасирин тийгизет. Эркектердин арасындагы ашыкча машыккан абалдын 80% нейровегетативдик, 20% гормоналдык багытта орун алса, айымдардын арасындагы өзгөрүүлөр бирдей көлөмдө орун алаары илимий изилдөөлөрдө тастыкталган. Айымдардын арасындагы өзгөрүүлөр да түрдүү багытта орун алышы мүмкүн. Мисалы, көпчүлүк учурдан айымдардын менструалдык циклинин туруктуу бузулушу орун алат. Ошол эле учурда, эркектерден айырмаланып, айымдардын арасында жүрөктүн функциясынын бузулушу сейрек кездешет. Бирок, айымдар, психикалык багыттагы сезгенүүлөргө көбүрөөк чалдыгышат, кооптонуу сезимдери күчөйт жана өзүнө болгон ишеним акырындык менен төмөндөй баштайт.

Ашыкча машыккан абалга карата адистердин көз карашы бирдей эмес. Бул абалды экиге бөлүп (оң жана терс) мамиле кылуу да сунушталып келет (Lehmann et.al., 1999). Ашыкча машыккан абалдын *оң маанисин мүнөздөөдө* спортсмендин эмгек өндүрүмдүүлүгүндөгү (работоспособность) жана анын организмдеги ар кандай системаларындагы кыска мөөнөттүк төмөндөөлөр (1-2 жума) табигый көрүнүш катары кабылданат жана суперкомпенсация процессин жандандырат, – деген аргумент келтирилет. Ал эми *терс мааниси* – эмгек өндүрүмдүүлүгүндөгү жана функционалдык системалардагы узак мөөнөттөгү төмөндөөлөр машыгуу жана эс алуу процесстерин рационалдуу эместигинен кабар берет, – деп эсептелинет.

Ашыкча машыккан абалга оң мамиледе болууга көрүнүктүү профессор В.Н. Платонов [3] караманча каршы пикирин билдирет жана аны патологиялык абал катары кабылдоону сунуштайт. Ашыкча машыккан абалды *ашыкча чарчоо абалы* (переутомление) менен алмаштыруу (Richardson et.al. 2008) теориялык көз карашта туура эмес деп эсептеп, бул эки түшүнүктөгү айырманы

ажыратып таануу зарылдыгын белгилейт. Анткени, ашыкча чарчоо абалын дене жүктөмүнө карата организмдин адаптациялык механизмдериндеги алгачкы баш тартуу фазасы катары кабыл алуу керектиги жана узак мөөнөт өткөн соң бул фаза ашыкча машыккан абал менен аякташын түптөйт. Ошондуктан, *ашыкча чарчоо* (переутомление) жана *ашыкча чыңалуу* (перенапряжение) деген терминдердин мазмундук айырмасын ажыратып билүү абдан маанилүү.

Ашыкча чарчоо (переутомление) – рационалдуу эмес машыгуунун жана эс алуунун кесепетинен бири-бирине жуурулушуп өткөн организмдин толук эмес калыбына келүү абалы катары таанылат. Ашыкча чарчоонун негизги белгилери катары спортсмендин өзүн начар сезиши, ишмердүүлүктүн бир аз төмөндөшү, калыбына келүү реакциясынын жайланышы, кыймыл-аракеттин сапаттык көрсөткүчтөрүнүн төмөндөшү орун алат. Мындай абалды 2-3 жумада оңдоп алса болот.

Ашыкча чыңалуу (перенапряжение) – сунушталган дене жүктөмдүн организмдин функционалдык мүмкүнчүлүктөрүнө олуттуу дал келбеши менен коштолгон жана паталогиялык өзгөрүүлөргө алып келген абал. Ашыкча чыңалуу – жаш спортсмендер менен иш алып барууда да орун алат. Демейде, курч (острое) жана өнөкөт (хронические) ашыкча чыңалуунун түрлөрү кездешет.

Курч ашыкча чыңалуу бир дене жүктөмүнө (машыгууга) карата орун алат. Анын негизги белгилери – өң кубарат, күчтөн таят, баш айланат, акыл эсин жоготот, кээде жүрөктүн талуусу (острая сердечная недостаточность) менен коштолот.

Өнөкөт ашыкча чыңалуу узак убакыт бою организмдин мүмкүнчүлүгүнө дал келбеген дене жүктөмүн колдонгон учурда кездешет. Негизги белгилери – кээ бир органдардагы жана системалардагы абалдын жана мүмкүнчүлүктөрдүн төмөндөшү менен коштолот. Мисалы, электрокардиограмма (ЭКГ) өзгөрөт, жүрөктүн согуу ритми бузулат, жүрөктүн талуусу сезилет. Булчуңдарда, сөөк жана тарамыштарда спазм,

миозит, миофиброз ж.б.у.с. оорулар пайда болот.

Өнүгүү өнүгүндө ашыкча машыккан абалдын *3 стадиясы* орун алат. *Биринчи стадияда* спорттук результат, ишмердүүлүк жана функционалдык пробаларга карата реакция төмөндөйт, физикалык абалга нааразычылык орун алат. Калыбына келтирүү үчүн 15-30 күнгө чейин жашоо жана машыгуу режимин өзгөртүү сунушталат. *Экинчи стадия* спорттук результат, ишмердүүлүк жана функционалдык пробаларга карата организмдин реакциясы кадыресе төмөндөйт, физикалык абалга нааразы болуу, өзүн начар сезүү сезимдери күч алат. Калыбына келтирүү үчүн 2-3 аптага чейин эс алдыруу жана реабилитациялык процедураларды колдонуу, андан соң 1-1,5 айга чейин жекелештирилген жана жеңилдетилген режимде машыгуу сунушталат. *Үчүнчү стадияда* спорттук результаттын жана ишмердүүлүктүн туруктуу төмөндөшү, органдардын жана системалардын функционалдык мүмкүнчүлүктөрүнүн жана ден соолуктун олуттуу начарлашы орун алат. Калыбына келтирүү үчүн узак мөөнөттүк дарылоо сунушталат. Тилекке каршы толук кандуу калыбына келтирүү оңойго турбайт. Ошондуктан ашыкча машыккан абалды өз учурунда диагноздоо жана алдын ала чара көрүү зарылдыгы алдыңкы планга чыгат.

Г.А. Макарованын эмгектеринде ашыкча машыккан абалдын *эки тиби* кездешээри белгиленет [4]. *Биринчи типте* нервдик чыңалуу туруктуу сезилет, ишмердүүлүк төмөндөйт, машыгуудан кийин калыбына келүү ылдамдыгы начарлайт жана мотивация жоголот. Ал эми *экинчи типте* жогорку ишмердүүлүктө, чоң көлөмдөгү машыгуу жана мелдешүү жүктөмдөрүн аткарууда проблемалар пайда болот, натыйжада спортсмен өз потенциалын ишке ашыра албайт жана жакшы результат жаратпайт. Эреже катары, нерв системасында бир аз оорлошуу орун алат (флегматичность), кардиосистемада – тынч турган абалда жүрөктүн сыздашы, пульс жана диастолдук кан басымдын төмөндөшү, вегетативдик-

дистоникалык системада – гипертондук реакция орун алат, бирок мындай реакция ыкчам эле калыбына келет.

Ашыкча машыккан абалдын орун алышына 3 фактор олуттуу таасир тийгизет. Алар машыгуулар жана мелдешүүлөр системасы, спортсмен жашаган чөйрө иретинде мүнөздөлөт. Алардын тийгизген курч таасиринин негизинен төмөндөгү 3 система жабыр тартат – физиологиялык, психологиялык жана социалдык. Физиологиялык өңүттө дене жүктөмүнө карата реакция, психологиялык өңүттө тынымсыз атаандаштыкка жана тандоодон өтүп турууга, ал эми социалдык өңүттө спорт менен байланышкан жашоо образына жана психоэмоционалдык абалга туруштук берүүгө кабыл болуу оңойго турбайт.

Практикалык өңүттө ашыкча машыккан абалды алдын алуу үчүн жеке көзөмөлдүн жөнөкөй түрлөрүн колдонуу сунушталат. Биринчи кезекте машыгуу жүктөмүн оптималдаштыруу, уйкунун сапатын камсыз кылуу жана ар түрдүү дене жүктөмүн колдонгон учурда лактаддын максималдуу концентрациясын аныктап туруу маанилүү роль ойнойт.

Ашыкча машыккан абалдын белгилери төмөндөгү тартипте орун алат. Нерв системасына байланыштуу 4-6 апта эрте маанайдын чөгүшү, уйкунун бузулушу кездешет, андан кийин физиологиялык тармакта физикалык ишмердүүлүктүн начарлашы байкалат, акырында спорттук результат төмөндөйт.

Ашыкча машыккан абалдын алдын алуу максатында эмоционалдык, социалдык жана машыгуудагы чыңалууларды азайтуунун үстүнөн иштөө сунушталат. Профессор В.Н.Платоновдун (2013) соңку мезгилдеги көз карашына ылайык машыгуудагы мазмундук ар-түрдүүлүк, машыгуу жүктөмүнүнүн багыттарын пландуу алмаштырып туруу, машыгуунун жана эс алуунун оптималдуу режимин камсыздоо маанилүү роль ойноору белгиленет [5].

Жаш спортсмендер менен иш алып барууда күчтүү атлеттерди туурап, жанталашып машыгуудан, анаэробдук-лактадык

режимдеги дене жүктөмүнөн баш тартуу (форсированная тренировка) сунушталат (Hume, Russell, 2014). Ошондой эле ар түрдүү көнүгүүлөрдү аткарууда анын рационалдуу жана коопсуз техникасын өздөштүрүүгө басым жасоо маанилүү деп таанылат (Granacher et.al., 2011).

Ашыкча машыккан абалга кабылган спортсмендердин келечеги оор. Анткени Raglin, Morgan (1994) тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөргө таянсак, жаш кезинде ашыкча машыккан абалга кабыл болгон спортсмендердин 91% чоңдор тобуна өткөндөн кийин да кайрадан мындай абалга дуушар болушат. Ал эми ашыкча машыккан абалга жетпей машыккан жаш спортсмендердин арасында мындай абалга дуушар болгондордун тобу болгону 30% түзөт. Бир катар изилдөөлөрдө ашыкча машыккан абалга карата жыныстык айырмачылыктар аныкталган. Мисалы, айымдар арасында психикалык тең салмактуулук бузулуп, эмоционалдык жарылуу, сар-санаа болуу, коркуу сезимдери күчөсө, эркектердин арасында – дит кою, кызыгуу процесстеринин начарлашы аныкталган.

Корутунду. Ашыкча машыккан абалдын жаралышы жана орун алуу себептери 1956-жылдардан баштап изилдене баштаган. Соңку мезгилде ашыкча машыккан абалдын аныктамасы, ага карата көз караштын ар түрдүүлүгү, тектеш түшүнүктөрдөн айырмаланышы, өнүгүү жолунда стадиялары, типтери, алардын клиникалык белгилери, көз каранды болгон факторлору жана биринчи кезекте жабыр тартуучу системалар жана органдар теориялык өңүттө жетиштүү деңгээлде талданганын жана мүнөздөлгөнүн белгилейбиз. Ал эми практикалык өңүттө ашыкча машыккан абалдын орун алуу белгилерин, багыттарын, жыныстык жана жаш өзгөчөлүктөрү так билүү, машыктыруучулардын жана машыгуучулардын мындай абалдын алдын алуу иш аракетинде болушу маанилүү роль ойнойт деп эсептейбиз. Ошондой эле жогоруда белгиленген теориялык жана методикалык жоболорду болочок кадрларды даярдоо системасында жана машыктыруучулардын

адистик квалификациясын жогорулатуу практикасында кеңири жайылтуу актуалдуу проблема катары таанылышы зарыл.

Адабияттар:

1. Летунов С.П. Определение тренированности и перетренированности во врачебно-спортивной практике / С.П.Летунов // Проблемы врачебного контроля: труды / ред. С.П. Летунов. – М., 1960. – Т. 6, Вып. 5: Изучение состояния тренированности и физической подготовленности спортсменов. – С. 7–11.
2. Мотылянская Р.Е. Диагностика, профилактика и лечение состояния перетренированности и физического перенапряжения у спортсменов: методические рекомендации / Р.Е. Мотылянская // Всесоюз. совет ДСО профсоюзов. ЦСК ДСО профсоюзов. Врачебно-физкультурный диспансер. – М., 1982. –26 с.
3. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: учебник для тренеров: в 2 кн. / Платонов В.Н. – К.: Олимп. лит., 2015. – Кн. 2. – 2015. – 752 с.: ил.
4. Макарова Г.А. Спортивная медицина: учебник для студентов вузов / Г.А.Макарова. – М.: Сов. спорт, 2003. – С. 279-284.
5. Платонов, В.Н. Спорт высших достижений и подготовка национальных команд к Олимпийским играм. – М.: Сов. спорт, 2013. – 311 с.
6. Мамытов А. Спорт теориясы. Окуу колдонмо. – Бишкек, 2016. (3 б.б.) – 136 б.

*Ашыров Эркинбек Тынымсеитович,
начальник отдела,
Нарынский государственный университет имени С. Нааматова,
Кыргызская Республика, город Нарын*

ВОПРОСЫ ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ

*Ашыров Эркинбек Тынымсеитович,
С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети,
бөлүм башчысы,
Кыргыз Республикасы, Нарын шаары*

КЕЛЕЧЕКТЕГИ МАТЕМАТИКА МУГАЛИМДЕРИНИН БИЛИМ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛОО МАСЕЛЕЛЕРИ

*Ashyrov Erkinbek Tynymseitovich,
Department Head,
Naryn State University named after S. Naamatov,
Kyrgyz Republic, Naryn city*

EVALUATION ISSUES OF EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS FUTURE MATHEMATICS TEACHERS

Аннотация: Вопросы качества образования и качества подготовки будущих учителей остаются актуальными при проведении современных педагогических исследований. Один из показателей качества подготовки будущих специалистов – процесс оценивания. Данная статья посвящена изучению различных аспектов процесса оценивания при подготовке будущих учителей математики. Основными показателями качественного оценивания являются его непрерывность, систематичность, прозрачность и объективность. Определены особенности и современные тенденции оценивания при подготовке будущих учителей математики.

Аннотация: Билим берүүнүн сапаты жана болочок мугалимдерди даярдоонун

сапаты азыркы педагогикалык изилдөөлөрдө актуалдуу маселелердин бири бойдон калууда. Болочок адистерди даярдоонун сапатынын көрсөткүчтөрүнүн бири – баалоо процесси. Бул макала келечектеги математика мугалимдерин даярдоодо баалоо процессинин ар кандай аспектилерин изилдөөгө арналган. Сапаттуу баалоонун негизги көрсөткүчтөрү анын үзгүлтүксүздүгү, системалуулугу, айкындуулугу жана объективдүүлүгү болуп саналат. Болочок математика мугалимдерин даярдоодо баалоонун өзгөчөлүктөрү жана учурдагы тенденциялары белгиленген.

Annotation: The issues of education quality and the training quality of future teachers remain actual in modern pedagogical research. One of the indicators of the training quality of

future specialists is evaluation. This article is devoted to the study of various aspects of evaluation in the preparation of future mathematics teachers. The main indicators of quality assessment are continuity, systematic, transparency and objectivity. The features and current trends in evaluation in the preparation of future teachers of mathematics are determined.

Ключевые слова: качество образования, учитель математики, процесс оценивания, внешняя оценка, формативное оценивание, суммативное оценивание.

Түйүндүү сөздөр: билим сапаты, математика мугалими, баалоо процесси, сырттан баалоо, формативдик баалоо, суммативдик баалоо.

Key words: education quality, math teacher, evaluation, external assessment, formative assessment, summative assessment.

Введение. Педагогическая наука изучает оценивание как процесс, которое включает в себя внутреннюю и внешнюю оценку, самооценку. В современной системе образования оценивание состоит из:

- текущей оценки во время обучения (рейтинг);
- итоговой оценки после изучения курса (модуль, зачет, экзамен);
- внешней оценки (аттестация, аккредитация),
- самооценки.

Одним из важных принципов Болонского процесса является интеграция различных систем образования с организацией учебного процесса, направленную на активацию учебно-познавательной деятельности студентов. При этом активность студентов предполагается не только во время аудиторных занятий, но и активность при самостоятельном изучении учебного материала. Самостоятельная работа – это основной способ добывания знаний, которая включает изучение обязательной и дополнительной литературы, написание эссе, рефератов, участие в дискуссиях, семинарах и форумах, выполнение домашних заданий и курсовых работ, выпускных квалифика-

ционных работ, прохождение практик и стажировок, подготовка к итоговому рубежному контролю, проведение собеседований по учебным материалам с академическими наставниками [1].

Цель исследования. Изучение современных методов оценивания при подготовке будущих учителей математики с учетом особенностей математических знаний

Методология и методы исследования. В данное время для осуществления подготовки будущих учителей разработаны образовательные стандарты Кыргызской Республики. Подготовка будущих учителей математики на основе государственных образовательных стандартов предполагает внедрение и применение модульно-рейтинговой системы оценивания [2]. При этом критерии и процедуры оценивания определяются отдельно каждым из вузов. Результат обучения является основным объектом для оценивания, включающийся в целостный педагогический процесс [3; 4; 5]. Традиционным подходом в процессе оценивания является оценка знаний, умений и навыков в целом с помощью определенной системы баллов [6; 7]. Балльная система оценивания осуществляется не по всем показателям приобретенных знаний, умений и навыков, что делает оценивание ограниченным и необъективным. Увеличение количества баллов в системе оценивания показывает только количественный рост оценки, что не позволяет повысить его объективность и качество, меняя лишь инструмент оценивания.

Важной составляющей становится объективность оценивания не только со стороны преподавателя, но и самооценка. Самооценка сегодня становится важным и значимым показателем процесса оценивания. Самооценка студентами своих знаний должна быть объективной, когда студенты сами видят свои ошибки, недостатки, учатся их исправлять, анализировать. Процесс самооценки сегодня приобретает важное значение, так как при этом формируется определенные личностные качества. Это навыки критического мышления, аналити-

ческие способности, рефлексия и сравнение полученных результатов обучения, стремление к достижению поставленных задач и целей в обучении.

О роли математики для получения навыков самооценки и саморегулирования отмечено в работе М.В. Полянцева [8]. В данной работе отмечается, что обучение математике формирует у студентов следующие необходимые будущим учителям математики компетенции, как умение планировать, искать рациональные методы решений, умение критически подходить к решению задач, анализировать и оценивать любую информацию.

М. Прокoppenко, Н. Сокольская, Ю. Прокoppenко предложили свое видение по вопросу об объективности оценивания

знаний студентов [9]. Оценивание – это процесс, включающий в себя различные объективные и субъективные показатели, который происходит и во время учебного процесса, и после завершения обучения.

Основное содержание. Основными компонентами для объективного оценивания знаний студентов являются:

- оценивание со стороны преподавателей и профессионалов;
- самооценка;
- взаимное оценивание между студентами;
- оценивание вузом (итоговая аттестация);
- оценивание со стороны работодателей.

ВИДЫ ОЦЕНИВАНИЯ	• ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ • МЕТОДЫ
Оценивание со стороны преподавателей и профессионалов	<ul style="list-style-type: none"> • Текущее и итоговое оценивание знаний, умений и навыков студентов по изучаемой дисциплине • Устный и письменный экзамены, тесты, портфолио
Взаимное оценивание между студентами	<ul style="list-style-type: none"> • диагностическое и текущее оценивание уровня знаний и компетенций по изучаемому материалу • наблюдение, интерактивные методы (дискуссия, интервью, беседа)
Самооценка	<ul style="list-style-type: none"> • определение пробелов в знаниях, своих слабых и сильных сторон, своего потенциала, планирование дальнейшего обучения и профессионального роста • анализ, самопроверка (тесты)
Оценивание вузом (итоговая аттестация)	<ul style="list-style-type: none"> • определение уровня подготовленности выпускников и качества преподавания в вузе • анкетирование, беседа, опрос, итоговые экзамены, тесты
Оценивание со стороны работодателей	<ul style="list-style-type: none"> • внешняя оценка качества подготовки выпускников • беседа, интервью, тесты, наблюдение

Рисунок 1. Виды оценивания, соответствующие цели и задачи, методы оценивания

Определены виды оценивания в современной системе образования, указаны цели и задачи каждого из видов оценивания, основные методы оценивания, которые используются часто для каждого из видов оценивания. Каждый из видов оценивания имеет свои цели и задачи. Текущая оценка проводится преподавателями, взаимным

оцениванием со стороны студентов, самооценкой. Определение уровня подготовленности выпускников оценивается со стороны вуза, работодателями. Практически все виды оценивания предполагают сегодня применение педагогических тестов, как объективных и эффективных методов оценивания. В процессе обучения важное

значение для подготовки и формирования будущих специалистов имеют интерактивные методы оценивания, как один из способов активации и мотивации при учебно-познавательной деятельности (дискуссия, интервью, беседа, портфолио). Основной целью всех видов оценивания является получение объективной информации об уровне подготовленности будущих специалистов (рис. 1).

Сегодня в образовательной системе, включая систему высшего образования, процесс оценивания проводится наряду с учебным процессом, представляя собой непрерывную систему накопления рейтинга знаний студентов. Эта система оценивания характеризуется следующими показателями:

- многобалльная система (в большинстве случаев 100-балльная система оценивания, а также с элементами буквенной системы оценивания от А+ до F);
- непрерывная доступная и объективная информация об уровне знаний студентов в течении всего образовательного процесса;
- распределение баллов по значимости выполняемой учебной работы студентами (баллы за текущую аудиторную работу, баллы за выполнение самостоятельных работ, баллы за итоговый контроль в виде экзаменов, тестов и т.д.);
- повышение объективности оценки за счет непрерывности и распределения по категориям видов учебной деятельности.

Проблемам современных форм оценивания в нашей республике посвящены работы С.К. Калдыбаева [10; 11; 17], А.М. Мамытова [12], М.М. Бекежанова [13], Ж.А. Байтуголовой [14], В.Т. Исаковой [15], А.М. Ниязовой. Так в статье А.М. Ниязовой отмечено, что «для обеспечения полноценной объективности оценки учебных достижений необходимы единство и взаимосвязь его количественных и качественных характеристик, основой является дидактический переход качества в количество и количества в качество» [16, с. 31]. Поэтому современная система оценивания переходит на накопительную систему оценивания. Накопительная

рейтинговая система оценивания состоит из диагностического, формативного и суммативного оценивания.

Парадигмой современной системы высшего образования является ориентация на формирование и развитие компетенций личности, поэтому определение начального уровня знаний и компетенций осуществляется при помощи диагностической оценки. Диагностическое оценивание является основой для дальнейшего планирования, определения траектории обучения, организации учебной деятельности студента.

В процессе формирования знаний и компетенций личности важным элементом является непрерывный мониторинг за их прогрессом. Этот процесс и является формативным оцениванием. При формативном оценивании происходит процесс отслеживания траектории обучения студента для достижения поставленной цели.

Оценка при формативном оценивании выполняет функцию помощника и мотиватора и осуществляется в образовательном процессе с помощью интерактивных методов обучения (дискуссия, групповое обучение, проектное обучение, деловые игры). Преподаватель становится фасилитатором, направляющим и организующим процесс обучения, при этом оценивание носит рекомендательный характер с подведением итогов и с учетом самооценки и взаимной оценки студентов.

Одним из современных методов формативного оценивания является оценка с помощью портфолио. Портфолио представляет собой сборник работ по различным видам учебно-познавательной и исследовательской деятельности студента на протяжении изучения определенного курса. Процесс оценивания при этом становится непрерывным и систематичным, который показывает прогресс формирования и развития знаний и компетенций студента. Также основными положительными показателями при оценивании с помощью портфолио является фиксация учебных достижений, корректировка траектории обучения, направляющий учебную деятель-

ность студента, индивидуальный подход при обучении.

Суммативное оценивание представляет собой итоговый контроль полученных знаний и сформированных компетенций после окончания процесса обучения. Тестирование, устные и письменные экзаменационные работы, эссе, презентации, доклады являются основными методами суммативного оценивания.

Накопительная рейтинговая система позволяет учитывать индивидуальность каждого студента. При этом оценивание ориентировано на формирование и развитие личностных и профессиональных компетенций студента. При оценивании качества знаний будущих учителей математики необходимо учитывать следующие особенности математического образования:

- роль и место математики во взаимосвязи с другими направлениями науки,
- теоретическое и прикладное значение математической науки,
- методы математической науки, включающие методы решения математических задач, методы доказательства теорий, утверждений, теорем,
- абстрактность математической теории и конкретность прикладного значения различных математических теорий.

Одним из приоритетных направлений математического образования в нашей республике является подготовка будущих учителей математики. Основной целью в системе среднего образования в области математики является обучение учеников основам математического мышления.

Еще одним важным моментом является то, что прикладная часть математики сегодня приобретает большое значение. Математика применяется во многих смежных науках, и оценивание знаний, связанных с применением математики, также может быть одним из приоритетов при математическом образовании. Для оценки знаний будущих учителей математики можно использовать прикладные задачи физики, химии, медицины, географии, биологии, экологии.

Знание теоретической математики важно с точки зрения личного и профессионального роста. Изучение теоретических знаний помогает развитию абстрактного мышления, развитию воображения, присущего только человеку. Пространственное геометрическое мышление, умение абстрагироваться от конкретных задач, поиск аналогий и обобщение как научные методы познания нужны будущим учителям математики. Оценивание теоретических математических знаний является еще одной особенностью, которое должно учитываться и проводиться качественно и объективно.

Оценивание владения методами математической науки будущих учителей математики не может быть проведено в ходе изучения какой-либо одной дисциплины. Методы решения уравнений, неравенств, задач, методы доказательства теорем, утверждений применяются почти во всех разделах математики. Чем больше методов знает студент, тем больше вариантов и методов оптимального достижения цели – будь это решение какой-то задачи или доказательство утверждения. Таким образом, при оценивании важна и оценка методов математической науки, которые наиболее объективно могут дать информацию о знаниях будущих учителей математики.

Особенностью математики является то, что она как наука представляет собой абстрагированное и философское понимание окружающего мира, выраженное в цифрах, формулах и задачах. И потому важным пунктом при оценивании математических знаний, которые формулируются в виде каких-то задач, является не столько ответ задачи, а скорее ход решения задачи. Важно разобраться, где была допущена ошибка, почему это произошло. Необходимо рациональное и критическое мышление, чтобы найти правильное решение математической задачи. Поэтому, с учетом этих особенностей математики необходимо проводить комплексное и систематичное оценивание математических знаний.

Заключение. Оценивание учебных достижений будущих учителей математики

представляет собой непрерывный процесс, сопровождающий не только процесс обучения, но и профессиональный рост после окончания вуза. Этому свидетельствует основные виды оценивания, которые определены в данной статье. Каждый из этих видов оценивания важен и необходим для получения объективной информации об уровне подготовленности будущих учителей математики.

Учитывая выше сделанный обзор, можно сделать выводы, что в современной системе подготовки будущих учителей математики для получения объективной оценки нужно проводить комплексную оценку, содержащую в себе систему знаний, умений и навыков, базовые личностные качества, системные универсальные умения и способности, которые определяются в современной педагогической науке как профессиональные и личностные компетенции. Каким бы не был процесс оценивания, он должен соответствовать следующим показателям:

- быть понятным и доступным для всех участников процесса обучения;
- быть прозрачным и объективным;
- помогать обучаемым развивать свои личностные качества;
- быть непрерывным и систематичным.

Литература:

1. Тунда В.А., Тунда Е.А. Оценивание, принятое в рамках Болонского процесса и в системе moodle. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenivanie-prinyatoye-v-ramkah-bolonskogoprotsessa-i-v-sisteme-moodle>
2. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению «Педагогическое образование» – бакалавриат и магистратура. – Бишкек, 2021. – 350 с.
3. Звонников В.И., Чельшкова М.Б. Современные средства оценивания результатов обучения. – М., 2008. – 222 с.
4. Традиционные и инновационные средства оценивания и контроля в образовании / В.М. Кадневский, С.К. Калдыбаев, В.Д. Полежаев и др. – Омск: Издательство ОмГТУ, 2012. – 320 с.
5. Калдыбаев С.К., Эсеналиева Г.А. Основные направления исследований по педагогической оценке // Современная высшая школа: инновационный аспект. – Челябинск, 2020. – Том 12. – № 3 (49). – С. 46-55.
6. Калдыбаев С.К. Проблемные ситуации в теории и практике оценивания // Alatau Academic Studies. – Бишкек, 2018. – № 3. – С. 13-23.
7. Калдыбаев С.К. Проблема контроля результатов обучения в историческом педагогическом опыте // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – СПб, 2007. – Т. 8. – № 30. – С. 68-77.
8. Полянцева М.В. Формирование саморегуляции учебной деятельности школьников в процессе обучения математике. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Самара, 2005. – 219 с.
9. Прокопенко М., Сокольская Н., Прокопенко Ю. Существенные факторы, обуславливающие качество знаний студентов // Журнал «Новий колегіум». – Харьков, 2009. – №1. – С. 58-62.
10. Калдыбаев С.К., Мамытов А.М., Иптаров С.И. Основы педагогического оценивания: Учебное пособие по подготовке бакалавров (направление «педагогическое образование»). – Б.: KIRLand, 2014. – 180 с.
11. Калдыбаев С.К. О системе оценивания в школьном образовании // Качество образования в Евразии. – М., 2017. – №5. – С. 69-80.
12. Мамытов А. Формирование системы оценивания образовательных достижений учащихся общеобразовательных школ Кыргызской Республики в контексте международной передовой практики (аналитический обзор) // Известия Кыргызской академии

- образования. – Бишкек, 2021. – № 2 (54). – С. 3-21.
13. Бекежанов М. Педагогикалык диагноздоонун методологиялык маселелери // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2018. – №1. – 28-36 бб.
14. Байтуголова Ж.А. Болочок мугалимдердин окуу жетишкендиктерин портфолио технологиясы менен баалоонун дидактикалык негиздери: Пед. илимд. канд. ... дис. – Бишкек, 2017. – 174 б.
15. Исакова В.Т. Анализ исследований по проблеме оценки учебных достижений учащихся в Кыргызстане // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2018. – № 4. – С. 40-50.
16. Ниязова А.М. Критериальная оценка учебных достижений учащихся общеобразовательных школ в условиях компетентностного подхода // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2016. – № 3 (39). – С. 29-35.
17. Калдыбаев С.К., Кадырова З.А. Окуу жетишкендиктери жана аларды баалоо // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2020. – № 3. – С. 46-53.

Рецензент:

Син Е.Е.,

доктор педагогических наук, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Паиштанов Султан Усенович,
старший преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет
имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Республика Казахстан, город Туркестан*

**ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ
ПОДДЕРЖКЕ НА ОСНОВЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА**

*Паиштанов Султан Усенович,
Ходжа Ахмет Ясауи атындагы
Эл аралык Казак-Түрк университети,
ага окутуучу,
Казакстан Республикасы, Түркүстан шаары*

**СИСТЕМАЛЫК МАМИЛЕНИН НЕГИЗИНДЕ КЕЛЕЧЕКТЕГИ МУГАЛИМДЕРДИН
ПЕДАГОГИКАЛЫК КОЛДООГО ДАЯРДЫГЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ**

*Pashtanov Sultan Usenovich,
Senior Lecturer,
The International Kazakh-Turkish University
named after Khoja Ahmed Yasawi,
Kazakhstan, Turkestan city*

**FORMATION OF FUTURE TEACHERS' READINESS FOR PEDAGOGICAL
SUPPORT BASED ON A SYSTEMATIC APPROACH**

Аннотация: В статье описывается эффективность организации формирования профессионального самоопределения учащихся в соответствии с потребностями личности и общества. Также проведен анализ компонентов на основе системного подхода, рассматривая процесс подготовки будущих учителей к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся как объект исследования. На основе анализа и обзора научной литературы определены цели и задачи, методы формирования готовности студен-

тов к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся и др.

Аннотация: Макалада инсандын жана коомдун керектөөлөрүнө ылайык студенттердин кесиптик өз алдынчалыгын калыптандырууну уюштуруунун натыйжалуулугу баяндалат. Ошондой эле, келечектеги мугалимдерди, студенттердин кесиптик өз алдынча аныктоосун педагогикалык жактан колдоого даярдоо процессин изилдөө объектиси катары кароо менен компоненттер системалуу мамиленин негизинде талдоого алынды. Илимий адабияттарды талдоонун жана карап

чыгуунун негизинде студенттердин кесиптик өзүн өзү аныктоосун педагогикалык жактан колдоого, студенттердин даярдыгын калыптандыруунун максаты жана милдеттери, методдору жана башкалар аныкталат.

Annotation: *The article describes the effectiveness of the organization of the formation of professional self-determination of students in accordance with the needs of the individual and society. The analysis of components based on a systematic approach is also carried out, considering the process of preparing future teachers for pedagogical support of professional self-determination of students as an object of research. Based on the analysis and review of scientific literature, the purpose and objectives, methods of forming students' readiness for pedagogical support of students' professional self-determination, etc. are determined.*

Ключевые слова: *система, системный подход, будущие учителя, профессиональное самоопределение учащихся, компоненты формирования готовности учащихся, педагогическое сопровождение.*

Түйүндүү сөздөр: *система, системалуу мамиле, болочок мугалимдер, студенттердин кесиптик өз алдынча аныктоосу, окуучулардын даярдыгын калыптандыруунун компоненттери, педагогикалык колдоо.*

Key words: *system, system approach, future teachers, professional self-determination of students, components of formation of readiness of students, pedagogical support.*

Введение. Известно, что развитие производства и индустрии технологий страны зависит от человеческого потенциала. Необходимо подготовить молодое поколение к жизни, достойной общества. Поэтому новый подход к воспитанию молодежи стал актуальной проблемой педагогической науки. В 2015 году в Казахстане была разработана концепция воспитания в системе образования. В этой связи концептуальные основы воспитания, закрепленные в стране, определили перспективу развития, приоритетные

направления, цели, задачи воспитания в сфере образования. Концепция предупреждает о необходимости развития современного общества, в котором в эпоху глобализации преобладает технократический и потребительский взгляд на окружающий мир современного человека. Также обратила внимание на необходимость создания условий для свободного развития личности, формирования самореализации, реконструкции воспитательной системы в школе на современном этапе. В концепции подчеркивается, что профориентация, трудовая подготовка в стенах школы, формирование осознанного отношения к достижению профессиональных целей, будущей профессии – это четкая направленность воспитания [1].

Государственная программа развития образования на 2020-2025 годы предполагает необходимость создания системы непрерывного обучения на основе преемственности образования и формирования единого подхода к профессиональной ориентации учащихся. Согласно исследованиям, 15% старшеклассников могут определить будущую профессиональную деятельность, а 75% учащихся 11-классов отметили необходимость разработки единой методики профориентационной деятельности, так как не могут правильно выбрать профильную направленность обучения [2]. Данные вопросы свидетельствуют об актуальности формирования профессионального самоопределения учащихся и важности подготовки будущих учителей в данном направлении.

Цель статьи. Определить компоненты формирования готовности будущих учителей к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся.

Методика исследования. Анализ компонентов формирования готовности будущих учителей к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся на основе системного подхода.

Основное содержание. Изучение подготовки будущих учителей к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся на основе системного

подхода – помогает распознать процесс их формирования как систему, определить сущность взаимосвязей целостности и частей системообразующих компонентов. Поэтому рассматриваемый нами вопрос необходимо рассматривать на основе системной позиции и особенно цели обучения, деятельность субъектов педагогического процесса, содержание образования, методы и формы как совокупность его составляющих в определении изучаемого педагогического явления, элементов взаимосвязи между ними. Известно, что профессиональную подготовку будущих учителей на основе системного подхода предусмотрели Ю.Н.Бабанский, В.П. Беспалько, П.И.Пидкасисты, Н.В. Кузмина, Н. Хмель, Ш. Таубаева и др.

По мнению Ш.Т. Таубаевой, понятие «подход» рассматривается как специфический способ, элемент, используемый в педагогическом исследовании. Если понятие «метод» представляет собой совокупность способов научно-педагогической деятельности, то понятие «методологический подход» означает, что данный подход используется на протяжении всего периода научно-педагогической деятельности исследователя. Каким бы ни был подход, он определяет способ деятельности научно-исследовательской или научной реконструкции. По этой причине он выполняет методологические задачи, выступая главным ориентиром для педагога на всех этапах процесса исследования и преобразования педагогической действительности от начала до конца [3, с. 110].

Систематизация – это совокупность элементов, последовательно образующих целостность. Систематический анализ – отражение его целостности путем выделения явлений и объектов, различных явлений [4, с. 227].

Мы проанализировали работы ряда ученых в определении готовности будущих учителей к педагогической поддержке профессионального самоопределения уча-

щихся. В профессиональном самоопределении Е.А. Климов рассматривал ребенка как саморазвивающегося субъекта, совместимого с социальной средой. Задача учителя – помочь ученику правильно выбрать свой профессиональный жизненный путь. По мнению С.Н. Чистяковой [6], Н.С. Пряжниковой [7], помощь в выборе профессии осуществляется на основе создания образовательного пространства и направлена на самореализацию личности. Э.Ф. Зеер рассматривал профессиональное самоопределение с психологической точки зрения. Автор отмечает, что профессиональное становление формируется на активные отношения личности с внешней средой [8, с. 59]. Педагогическая поддержка Газмана О.С. как педагогическая деятельность, направленная на помощь в самореализации детей [9, с. 180], Анохина Т.В., Михайлова М.М., Юсфин Т.В. в рамках интегрированной технологии поддержки [10], Т.Шалавина остановилась на необходимости оказания помощи детям по направлениям профессиональной диагностики и консультирования. Якиманская И.С., рассматривая решение трудностей в выборе профессии в рамках личностно-ориентированного обучения, остановилась на необходимости предупредить их личную возможность в достижении поставленной цели, признав при этом свою свободу и право выбора в самостоятельном развитии ребенка [12]. И.А. Зимняя отметила, что мотивация в подготовке педагогов зависит от потребности в саморазвитии и стремления к достижению определенного успеха [13, с. 248].

Анализируя данные работы, мы убедились в необходимости развития ряда личностно-интегрированных качеств в формировании профессиональной подготовки студентов по данному вопросу. На основе этого определены компоненты подготовки студентов к педагогической поддержке.

<i>Компоненты:</i>	<i>Показатели:</i>
<i>Мотивационно-ценностные</i>	- положительная мотивация к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся; - стремление учащихся к педагогической поддержке профессионального самоопределения, понимание его необходимости; - сознательное отношение учащихся к педагогической поддержке профессионального самоопределения;
<i>Когнитивные</i>	- знание научно-теоретических основ формирования профессионального самоопределения учащихся; - знать тактику и этапы, формы педагогического сопровождения профессионального самоопределения учащихся; - знание личностных качеств учителя, проявляющихся в педагогической поддержке;
<i>Деятельные</i>	- умение анализировать методы и пути диагностики профессионального самоопределения учащихся; - выявление и анализ способов использования методов и форм профессионального консультирования учащихся; -определение и анализ реализации видов профессий и форм профессионального просвещения в соответствии с возможностями учащихся в условиях рыночно-экономического спроса; -умение управлять и оценивать себя с эмоционально-поведенческой точки зрения в педагогической поддержке.

В определении готовности будущих учителей к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся в соответствии с показателями мотивационно-ценностного, когнитивного, деятельностного компонентов использована методика «Мотивация профессиональной деятельности» и авторские опросники.

В соответствии с методикой К. Замфира «Мотивация профессиональной деятельности» определена профессиональная мотивация студентов. Удовлетворенность своей работой по внутренней мотивации готовности будущих учителей к профессиональной педагогической профессии (57%), возможность реализовать себя в профессиональной деятельности (61%) показали более высокий процент, чем в среднем [14, с. 89].

Вместе с тем, в соответствии с внешней позитивной мотивацией, явное стремление к успеху в овладении профессиональными знаниями – 66%, потребность в развитии профессиональной деятельности – 59%, 89% и стремление к достижению профессио-

нальной репутации – 40% показали. Из этого мы видим, что студенты стремятся к внешним потребностям, в частности к профессиональному успеху, достижению успеха. На наш взгляд, внешние факторы внешней потребности и активности студентов в получении профессионального образования также относительно высоки [14, с. 90].

Также важным в определении мотивационно-ценностного отношения студентов к педагогической поддержке стало сочинение на тему «Я и моя профессия». Эссе написали студенты 2 курса педагогической направленности. При анализе материалов видно, что ценностные взгляды студентов на специальности сформированы не полностью. Это связано с тем, что, как известно, выбор профессии у большинства студентов был случайным, и можно увидеть, что родители способствовали этому.

Эссе написали 52 студента. Из них 53% имеют ценностное отношение. Эти студенты, выбирая педагогическую профессию, выражали сознательное отношение к

«стремлению помочь детям», «содействовать их развитию как личности», «быть образцовым учителем, понимающим душу ребенка» и демонстрировали стремление к профессиональному образованию в педагогическом плане. А оказалось, что 47% студентов были выбраны под влиянием родителей, зная, что они способны на другую сферу.

Опрос, который мы использовали при определении когнитивной готовности, выявил знания будущих учителей, связанные с педагогической поддержкой профессиональной ориентации учащихся. В результате анкетирования мы определили сущность профориентации студентов, ее основные направления, формы и методы, уровень знаний, связанных с педагогической поддержкой.

Анкета включала следующие вопросы: Задачи профессионального просвещения. Что должен освоить учитель в определении индивидуальных особенностей детей в профориентации? Какова форма информирования учащихся по физиологическим, психологическим проблемам в соответствии

с видами занятий? Ваша задача в проведении профориентационной работы. Ваша задача в профессиональном консультировании. Для каких целей используется профессиональная диагностика? Для чего нужна профессиональная диагностика? Какую систему работ требует организация профориентационных работ? Для каких целей мы используем тест? Для чего мы проводим интервью с клиентом? Какие есть направления профориентации? Какова цель, результат профориентации? Из каких структур состоит профессиональное самоопределение учащихся? Кто такие ученые, изучающие профессиональное самоопределение?

Количество студентов, ответивших на опрос 78. Итоги ответов на вопросы мы разделили на три уровня: 1-й уровень включает 60-80 вопросов, 2-й 31-60 вопросов, 3-й 1-30 вопросов. Результаты ответов по показателю когнитивного компонента «знание научно-теоретических основ формирования профессионального самоопределения учащихся» представлены на рисунке.

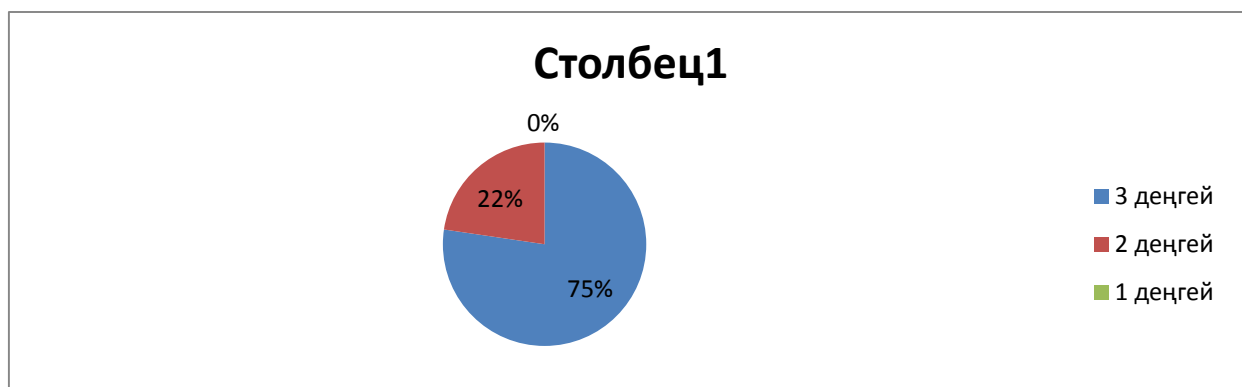

Рисунок 1. Показатели научно-теоретических знаний студентов по профессиональному самоопределению учащихся

На вопросы, соответствующие первому уровню, как показано на рисунке 1, студенты не ответили. То есть, у студентов не хватает теоретических знаний. При этом, согласно второму уровню, правильный ответ, который они дают, составляет 75%, а третий нижний уровень – 22%.

В соответствии с этим, рассматривая вопросы с правильными ответами, можно выделить систему профориентационной работы в целом, неполноценность знаний из особенностей профессиональной диагностики и консультирования в педагогической поддержке (нижний уровень 22%). Тем не

менее, средний уровень знаний по направлениям и задачам профориентационной работы в целом (второй уровень 75%). В связи с педагогической поддержкой профессионального самоопределения учащихся необходимо еще пополнить их теоретические знания.

Кроме того, следующим показателем когнитивной подготовленности было определение знаний учащихся по «тактике и этапам формирования профессионального самоопределения учащихся». В ходе их диагностики вы определили, что они умеют делать различные изделия. Но пришел к вам с просьбой о помощи. Не знает, какая профессия ему подходит. Какие работы вы будете делать дальше? Какие задачи вы можете реализовать в консультировании? Как проводится индивидуальная работа с учащимися, затрудняющимися в выборе профессии? Какую из следующих задач

можно выполнить в качестве профессионального консультанта? Зачем использовать разговорный метод в консультировании? С какой целью проводятся поездки, встречи в профориентации? Используя анкету, вы определили личность клиента. Каковы ваши дальнейшие действия? Какова конечная цель формирования профессионального самоопределения? Объясните свои отношения с учеником, которому трудно выбрать профессию? Как сформировать у учащихся, испытывающих трудности с выбором профессии, уверенность в своем саморазвитии? Как защитить ученика от неприятной (неблагоприятной, сложной) ситуации при выборе профессии? Волнующий вопрос у ученика: «кем я буду?». Вас попросили о помощи. Каковы ваши действия? Сущность педагогической поддержки? Каковы способы содействия профессиональному саморазвитию учащегося?

Рисунок 2. Показатели знаний студентов по «тактика и этапы педагогической поддержки профессионального самоопределения учащихся»

Мы разобрали итоги ответов на вопросы. 1-й уровень показал 25%, 2-й уровень – 28%, 3-й – 97%.

Показатели вопросов первого и второго уровней аналогичны, как показано на рисунке. Не сформированы полноценные знания тактики педагогического сопровождения учащихся, затрудняющихся в выборе профессии, методов профессионального консультирования, просвещения, диагнос-

тики направленных на формирование профессиональной самооценки учащихся. Видно, что знания студентов по данной теме сформированы не полностью.

Прежде всего, мы убедились в необходимости опираться на системного подхода и последовательности обучения, сознательности и активности, опираясь на выбранные системные подходы, действительности, личности и компетентности.

Цель подготовки будущих учителей как системообразующего фактора является формирование готовности у студентов к педагогической поддержке профессионального самоопределения и формирования личностных качеств. Методы – разъяснение, что педагогическое сопровождение профессионального самоопределения учащихся в зависимости от видов лекций является важной областью профессиональной сферы будущего учителя, изложение теоретических вопросов в соответствии с темой, помощь в самостоятельном преодолении препятствий и трудностей, возникающих в профессиональном самоопределении, изложение проблем. Цель лекции – развитие мотивационно-ценностных качеств студентов, способствующих их психическому и сознательному развитию. С этой целью сформировать видение педагогической поддержки как новой парадигмы образования. Организация информационно-познавательных и проблемных лекций с целью ознакомления учащихся с тактикой и этапами педагогического сопровождения, организационными формами, личностными качествами будущего учителя, направленными на самостоятельное решение барьеров в профессиональном самоопределении. Ознакомление с особенностями профессиональной диагностики, консультации и просветительской работы на информационной лекции. В частности, ознакомить с тем, как методы и средства диагностики ориентированы на самооценку учащихся, как использовать методы собеседования, тренинга и т.д. Определение целей, анализ путей реализации методов диагностики и консультирования в педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся с помощью эвристических, продуктивных методов обучения в соответствии с индивидуальностью учащегося и др. Мы обратили внимание на ряд объективных фактов в ходе анализа системы подготовки будущих учителей педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся. Это дало нам основу для определения педагогических

условий формирования студентов в соответствии с нашей исследовательской работой. Они:

- развитие самодостаточности студентов, сферы потребностей и др. Формирование оптимальной среды для профессионального становления студентов как субъекта подготовки к педагогической поддержке, формирование самостоятельности, предпосылки самореализации, активизации их в учебно-воспитательном процессе;

- Совершенствование содержания программы дисциплины «теория и методика воспитательной работы», преподаваемой по специальностям педагогического направления. Необходимо дополнить темы программы и сформировать готовность будущих учителей к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся;

- использование в процессе обучения активных методов, помимо традиционных; повышение потребности учащихся в самообразовании активными методами в соответствии с современной парадигмой образования и др.;

- обеспечение предметным учебно-методическим комплексом. В ходе анализа, убедившись в том, что преподаваемые дисциплины не полностью формируют готовность студентов к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся, возникла необходимость в подготовке учебно-методических комплексов, основанных на их обучении, ориентированном на результат.

«Эффективность учебного процесса зависит от постановки преподавателем учебных и практических задач, преподавания учебного материала, показа приемов выполнения действий, способов организации деятельности студентов, контроля этой деятельности, а также от уровня знаний, умений, навыков обучаемых, степени их умственного и физического развития; усвоенных средств и приемов учебной деятельности; мотивов обучения» [15, с. 156].

Выводы. Таким образом, при формировании готовности будущих учителей к педагогической поддержке профессионального самоопределения учащихся необходимо учитывать несколько вопросов. Во-первых, формирование у студентов сознательного отношения к педагогической поддержке, позитивных мотиваций, потребностей. Во-вторых, формирование теоретической и практической подготовки студентов в соответствии с рассматриваемыми проблемами. То есть развивать умения применять методы диагностики, консультирования и т.д., направленные на помощь учащимся в преодолении препятствий, с которыми они сталкиваются при выборе профессии.

Литература:

1. Концептуальные основы воспитания. Утверждены приказом Министерства образования и науки Республики Казахстан. – 2015 года 22 апреля № 227.
2. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы. – Астана, 2019.
3. Таубаева Ш.Т. Введение в методологию и методику педагогического исследования. – Туркестан: «Туран», 2007. – 190 С.
4. Психология: энциклопедический словарь. Гл. ред. Б. Жакип. – Алматы: «Казахская энциклопедия», 2011. – 624 С.
5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведения. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 304 с.
6. Честякова С.Н. Новые подходы к формированию профессионального самоопределения школьников в условиях непрерывного образования. / «Школа и производств». – 2013. – № 1.
7. Пряжниов Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. – М.: «Академия», 2007. – 275 С.
8. Зеер Э.Ф., Рудей О.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности: учеб. пособие. – М.: изд. НПО «МОДЭК», 2008. – 256 С.
9. Газман О.С. Неклассическое воспитание: от авторитарной педагогики к педагогике свободы. – М.: МИРОС, 2002. – 296 С.
10. Михайлова Н.Н., Юсфин С.М. Педагогика поддержки: Учебно-методическое пособие. – М.: МИРОС, 2001. – 208 С.
11. Шалавина Т.И. Особенности педагогической поддержки профессионального самоопределения учащихся молодежи. // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2012. №3 (7) – С. 100-105.
12. Якиманская И.С. Изучение личности ученика в образовательном процессе / Теоретическая и экспериментальная психология. – 2010. – Т 3. №3. – С. 32-38.
13. Зимняя А.А. Педагогическая психология. – Москва.: «Логос», 2005. – 368 С.
14. Паштанов С.У. Диагностика готовности будущих учителей к профессиональной деятельности // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № 2 (57). – С. 85-91.
15. Аманова Г.М. Особенности педагогического процесса в профессиональном образовании // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – №3 (52) – С. 155-159.

*Рецензент:
Бабаев Д.Б.,
член-корреспондент КАО,
доктор педагогических наук, профессор*

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Азимова Матлюба Латыповна,
старший преподаватель,
Республиканский институт повышения
квалификации и переподготовки педагогических работников,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СОДЕРЖАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК
ИСТОЧНИК ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОЙ ЛИЧНОСТИ**

*Азимова Матлюба Латыповна,
Республикалык педагогикалык кызматкерлердин
квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институту,
ага окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ТАРЫХЫЙ БИЛИМДИН МАЗМУНУ ТОЛЕРАНТТУУ
ИНСАНДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН БУЛАГЫ КАТАРЫ**

*Azimova Matlyuba Latypovna,
Senior Lecturer,
Republican Institute for Qualification
Development and Retraining Pedagogical Staff,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**CONTENT OF HISTORICAL EDUCATION AS A SOURCE
FOR FORMING A TOLERANT PERSON**

Аннотация: Статья посвящена раскрытию значения исторического образования в формировании толерантности школьников, что является актуальной проблемой сегодняшнего дня. В ней рассматривается роль исторического образования в воспитании позитивного отношения к культурным различиям, необходимость раскрытия исторического аспекта знаний о культуре, традициях многих народов и естественном многообразии мира. В работе уделено внимание изменениям в содержании стандарта и

программы по истории, изучению исторических событий с позиции поликультурности.

Аннотация: Макалa бүгүнкү күндүн актуалдуу көйгөйү болгон мектеп окуучуларынын толеранттуулугун калыптандырууда тарыхый билим берүүнүн маанисин ачууга арналган. Маданий айырмачылыктарга позитивдүү мамилени тарбиялоодо тарыхый билим берүүнүн ролун, көптөгөн элдердин маданияты, каада-салты жана дүйнөнүн табигый көп түрдүүлүгү жөнүндө билимдин тарыхый аспектин ачуу

зарылдыгын изилдейт. Илимий макалада тарыхтагы стандарттын жана программанын мазмунундагы өзгөрүүлөргө, тарыхый окуяларды көп маданияттуулук позициясынан изилдөөгө көңүл бурулган.

Annotation: *The article is devoted to the disclosure of the value of historical education in the formation of tolerance of schoolchildren, which is an urgent problem today. The article considers the role of history education in forming the positive attitude towards cultural differences, the necessity of disclosing the historical aspect of knowledge about the culture, traditions of many nations and the natural diversity of the world. The work pays attention to the changes in the content of the standard and the history program, the study of historical events from a multicultural perspective.*

Ключевые слова: *глобализация, толерантность, историческое образование, многообразие, поликультурность*

Түйүндүү сөздөр: *ааламдашуу, толеранттуулук, тарыхый билим берүү, көп түрдүүлүк, көп маданияттуулук*

Key words: *globalization, tolerance, history education, diversity, multicultural*

Введение. Глобализация и многообразие являются реалиями нашего общества и мира. Мобильность, быстрое развитие коммуникации, интеграция, динамизм, урбанизация, поток информации, противоречивость точек зрения на одно и то же событие или явление стали неотъемлемыми признаками современной цивилизации. «Концепция глобальности связывает воедино личность, человечество и все взаимодействующие элементы и факторы мировой системы, объединяет настоящее и будущее, сцепляет действия и их конечные результаты» [1]. Глобализационные и миграционные процессы приводят к смешению и взаимопроникновению различных культур, цивилизаций, религий, этносов. Мир становится многоликим.

Увеличивается и расширяется взаимосвязь и взаимозависимость разных государств, этносов, традиций и обычаев. В

настоящее время происходит активное взаимодействие государств и народов, нет ни одной страны или народа, которые были бы изолированы от мировых процессов и остались в стороне от влияния культур других этносов. Люди ежедневно сталкиваются с этническим, конфессиональным, социальным разнообразием общества, так как рядом живут представители различных культурных традиций.

Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии даёт следующую характеристику современного общества: «В нашем обществе, которое становится все более разнообразным, следует обеспечить гармоничное взаимодействие и стремление к сосуществованию людей и сообществ с плюралистической, многообразной и динамичной культурной самобытностью. Политика, поощряющая интеграцию и участие всех граждан, является залогом социальной сплоченности, жизнеспособности гражданского общества и мира. В этом смысле культурный плюрализм представляет собой политический ответ на реалии культурного разнообразия. Культурный плюрализм, неразрывно связанный с демократией, создает благоприятную среду для культурных обменов и расцвета творческих способностей, питающих жизненные силы общества» [2, с. 2].

Цель исследования. Целью исследования является показать место и роль содержания исторического образования в формировании толерантности у учащихся.

Методы исследования. В написании статьи использовались историко-теоретический метод и метод наблюдения.

Основное содержание. Этническая пестрота населения Земли, многонациональность многих стран выдвигают необходимость мирного взаимодействия людей, которая выражается в толерантности, являющейся одной из составляющих культуры общения и существенной чертой постиндустриальной цивилизации. Толерантность представляет собой объективную социальную потребность современного общества, которое отличается своей гиб-

костью, динамизмом, признанием свободы высшей ценностью. Она способна мирно решить возникающие конфликты, столкновения, расхождение взглядов на межкультурном уровне, является нормой современной цивилизации и выступает условием сохранения многообразия.

На формирование толерантности учащихся большое влияние оказывает образование. Во Всеобщей Декларации прав человека отмечено: «Образование должно быть направлено к полному развитию человеческой личности и к увеличению уважения к правам человека и основным свободам. Образование должно содействовать взаимопониманию, терпимости и дружбе между всеми народами, расовыми и религиозными группами, и должно содействовать деятельности Организации Объединенных Наций по поддержанию мира» [3, с. 10]. Генеральный директор ЮНЕСКО с 1987 по 1999 годы Федерико Майор, обращаясь к людям, ответственным за образование, обозначил основные принципы обучения и воспитания подрастающих в духе терпимости:

- воспитание в духе открытости и понимания других народов, многообразия их культур и истории;

- обучение пониманию необходимости отказа от насилия, использованию мирных средств для разрешения разногласий и конфликтов;

- привитие идей альтруизма (бескорыстно действовать в пользу другим, не считаясь со своими личными интересами) и уважения к другим, солидарности и сопричастности, базирующихся на осознании и принятии собственной самобытности и способности к признанию множественности человеческого существования в различных культурных и социальных контекстах [4, с. 178].

Система образования располагает большим потенциалом оказать влияние на формирование жизненных ценностей подрастающего поколения, толерантного мировоззрения, терпимого отношения ко всем людям вне зависимости от этноса,

религии, социального и имущественного положения. Большинство школ является своеобразным многонациональным, многоконфессиональным пространством, где возможно целенаправленно формировать этнокультурные общественные процессы. «Образование – основа духовности. Однако, чтобы стать таковым (духовным), оно должно иметь соответствующее содержание, ориентированное на общечеловеческие ценности, мировую и национальную духовную культуру, и включать изучение учащимися основ философии, этики, эстетики, человековедения, истории религии и других гуманитарных предметов» [6, с. 313].

В законе Кыргызской Республики «Об образовании» отражены многие принципы организации образования. Один из этих принципов гласит: «...гуманистический характер образования, приоритет общечеловеческих ценностей в сочетании с национальным культурным богатством, воспитание гражданственности, трудолюбия и уважения к правам и свободам человека» [6].

Современное образование реагирует на вызовы последних десятилетий XX и начала XXI века, которые отразились в глобализации и миграционных процессах. В содержание школьного образования все больше включаются вопросы культурного, этнического и религиозного разнообразия, их гармоничного сосуществования. В то же время нельзя обходить стороной факты проявления нетерпимости, изучение которых продемонстрирует к каким последствиям они могут привести: к войнам, конфликтам на религиозной, этнической, социальной почве.

История формирует духовно-нравственные ориентиры учащихся, воспитывает ценности гражданственности, развивает мировоззренческие убеждения на основе осмысления исторически сложившихся культурных, религиозных, национальных традиций, содержит систему демократических и моральных норм и ценностей. Она помогает увидеть естественное многообразие мира и его значение для развития

человеческой цивилизации, являющегося двигателем нашей жизни. Люди уходят, стран и народы исчезают, культура остается. Она является проводником идеи единства человечества. История хранит культурное наследие и опыт, накопленный в течение долгого периода, она помогает увидеть и изучить многообразные формы культуры, достижения своего и других народов, содержит огромный потенциал для формирования нравственных ценностей учащихся. Как отмечал один из первых кыргызских просветителей, акын-писменник Нурмолдо Наркул уулу, очень важно брать уроки из истории, если ты отрицаешь историю, ты остаешься без корней [8, с. 87].

Задача исторического образования состоит не только в простом изучении фактов, событий или явлений, но и в обучении умениям проводить сравнительный анализ и развитию критического мышления учащихся, определении собственного оценочного суждения к значимым событиям и известным личностям. Оно может быть важной составляющей в примирении, признании, понимании и взаимном доверии между народами. Предметное содержание курса истории способствует раскрытию сущности межкультурной толерантности, предоставляет увидеть ее существование на протяжении всей человеческой цивилизации, начиная с древних времен до наших дней, создает условия для формирования толерантного сознания и поведения учащихся. История предлагает большое количество реальных ситуаций непростого выбора, имевших место, но достаточно далеких от наших дней. Виртуальное решение их будет тем способом, которым история может учить понимать и уважать другого.

Толерантность является одной из основных компонентов формирования этнокультурной компетентности, заложенной в предметном стандарте по истории. Учащиеся в соответствии с данной компетентностью анализируют культурное достояние своего народа, выражают

личностное отношение к ее историко-культурным ценностям, сохраняют и приумножают достояние своей страны и человечества в области материальной и духовной культуры, являются хранителями национального достояния и исторических ценностей, понимают и уважают точки зрения, вытекающие из других национальных и культурных истоков, толерантно относятся к культурному наследию других народов, воспринимают идеи гуманизма, уважают права человека, толерантно относятся к культуре и историческому прошлому народов мира [9, с. 9].

Этнокультурная компетентность направлена на сохранение и приобщение собственного культурного наследия с одновременным освоением и признанием ценностей мировой культуры и многообразия, развитию эмоциональной устойчивости, толерантных качеств, как эмпатия, открытость, гибкость. Формированию данной компетентности служит историческое образование, содержание которого раскрывает уникальность той или иной культуры, образ жизни и деятельность людей, их ценности.

На сегодняшний день очень часто пишут о поликультурном образовании, подразумевающим формирование глобального мировоззрения, равенства этнических групп в правовом отношении, положительного отношения к культурным различиям при сохранении своей этнической идентичности и культуры, которые являются частью мировой цивилизации. Это понятие появилось в странах Европы и Америки, характеризующимися своим многообразием. Первоначально система образования в этих странах на растущее культурное разнообразие ответило ассимиляцией и интеграцией. Однако эти процессы привели к нарастанию межкультурных разногласий. В связи с этим общество этих стран пришло к заключению, что человек имеет право на сохранение своего культурного наследия, и он не должен терять этническую самобытность, именно через неё и межкультурную компетентность

будет возможность прийти к межэтнической и межкультурной толерантности.

Из современных научных исследований Кыргызстана, занимающихся проблемами поликультурности и толерантности, необходимо отметить доктора педагогических наук, профессора Н.А. Асипову, автора двух монографий и множества научных работ, посвященных поликультурному образованию и воспитанию, социализации молодежи. Она стоит на позиции культурологического подхода в изучении проблем межнационального общения [10, с. 168].

В связи с изменениями в системе образования, в новой учебной программе по истории за 2018 год произошли позитивные перемены в отражении политической истории в толерантном духе. Учебный материал должен включать различные теории, точки зрения ученых и оценки на исторические события, явления, деятельность политических лидеров, необходимо обращать внимание на альтернативные ситуации в общественном развитии, отражающие его многообразие. В программах нет доминирования материала о конфликтах и войнах, уменьшился объем информации по политической истории, увеличилось количество тем по истории культуры. Как признает консультант по вопросам образования из Великобритании Джон Хеймер, история в основном состояла из изучения сражений, в которых участвовала нация, из трудностей, которые она преодолевала, из конфликтов, которые она выигрывала, чтобы стать единой и сильной страной. Это была история национальных героев, преодолевающих всех и вся, что могло угрожать нации [11, с. 67].

Надо отметить, что в XXI веке нет тех мировых войн, которые имели место в прошлом столетии. Однако происходят внешние вооруженные конфликты между государствами, конфликты внутреннего характера – гражданские войны между представителями разных рас, этносов, религиозных конфессий, социальных слоев общества. Следовательно, мы не можем игнорировать и забывать происходящие события и не включать их в программы по

истории. Это наша история и память, от которой нельзя отказываться. Но, с другой стороны, для включения в школьную курс истории необходимо сделать правильный выбор содержания данных событий, которые станут уроком для подрастающего поколения в строительстве позитивного будущего страны.

Разные страны в решении этого вопроса имеют свой собственный подход. Некоторые государства, где произошли межэтнические конфликты, вводят временный запрет на включение их в содержание истории. Такой случай имел место в истории Руанды, где произошло два геноцида – в 1972 и 1994 годах. Другие государства пытаются извлечь уроки из прошлого, найти средство предотвратить в будущем насилия на этнической почве, поэтому включают подобные темы в школьную программу. Они видят в преодолении событий недавнего прошлого необходимый элемент перестройки общественных отношений. Обоснование такой позиции видится в том, что если общество не будет преодолевать проблемы, вызванные конфликтами, то все попытки установить мир и доверие будут иметь хрупкий и непрочный фундамент. Поэтому при составлении школьных программ по истории необходимо учитывать все противоречия в отношении спорных событий.

Этот вопрос отражен в предметном стандарте по истории, который наряду с историческим, антропологическим, историко-культурологическим подходами включил мультиперспективный подход, интерпретирующий причины и результаты конфликтов с точки зрения обеих сторон [9, с. 7]. Например, крестовые походы стали изучать с позиции христиан и мусульман, великие географические открытия с позиции европейцев и тех народов, которые были ими завоеваны. Следуя этому подходу, учебный материал должен содержать различные теории об изучаемом историческом событии или явлении, различные оценки этих событий и явлений, предлагать альтернативные ситуации развития общества, отражающие его многообразие.

Такие изменения в содержании исторического образования дают возможность приобщить учащихся к культуре своего народа и более близко познакомить с культурой других этносов. Следовательно, школьники научатся ценить существование в мире различных культурных традиций и обычаев.

Изучение истории Кыргызстана является необходимой составляющей развития демократического государства, формирования современной толерантной личности, готовой к восприятию этнического и конфессионального многообразия мира.

Данный курс содержит историю возникновения, развития разных племён и народов, что способствует поиску и доказательству единства основных ценностей этих народов, несмотря на присутствие различий между ними. Первое упоминание этнонима «кыргыз» китайскими источниками датируется 201 годом до н.э. Сохранение его до сегодняшнего дня говорит о том, что толерантность и гибкость к постоянно меняющимся условиям жизни, учтивость, уважение к другим народам, религиям, традициям и обычаям стало одной из причин жизнестойкости и устойчивости кыргызского народа (имеются сведения о еще более древнем упоминании кыргызов). В культуре кыргызского народа можно найти отголоски многих религий от шаманизма, тенгрианства, зороастризма до буддизма, христианства и ислама. Процесс этногенеза дает обширный материал о взаимодействии народов.

При изучении культурных традиций следует учитывать закономерности многообразия, согласно которой многие традиции и обычаи народов исчезают, сменяются другими, но есть явления духовной культуры, которые существуют на протяжении веков и передаются от поколения к поколению. Поэтому при характеристике исторических событий особое значение имеет сделать акцент на их нравственные ценности, позволявшим мирно сосуществовать с другими народами, сохранить жизнь будущим поколениям и

творить культурное наследие для них. Такие ценности, большей частью, присутствуют в религиозных и светских этических учениях.

Культура Кыргызстана исконно складывалась как поликультурная, где происходило мощное взаимодействие индоиранской и тюркской общностей. Великий Тюркский каганат стал первой евразийской империей, при которой произошло окончательное формирование кочевой цивилизации с рунической письменностью и крупными ханскими ставками. Он объединил монголоязычные, тюркоязычные, ираноязычные и другие народы, был культурно многообразным и разнородным в антропологическом плане. Обширные Евразийские степи превратились в единое пространство с безграничными связями между кочевыми и земледельческими сообществами, проживавшими здесь.

Множественность культур Кыргызстана дополнялось религиозным разнообразием. Особенно это проявилось в эпоху раннего Средневековья, когда наступил «Золотой век» Великого шелкового пути, который стал не только торговым маршрутом, но и культурным мостом между Востоком и Западом, связав народы Передней и Центральной Азии, Кавказа, Китая и Европы. В это время на территории нашей страны располагались средневековые города, были распространены и нашли своё развитие такие религиозные учения как: зороастризм, манихейство, буддизм, христианство, ислам и другие. Раскрывая содержание буддизма, христианства и ислама, важно обратить внимание на то, почему они получили такое широкое распространение и превратились в мировые религии. В отличие от других религиозных верований они носят наднациональный характер, имеют огромное число последователей во всем мире, проповедуют равенство всех людей, обращены к представителям всех социальных групп. Мировые религии объединили людей, пересекая границы государств и этнических общностей.

В процессе изучения истории, учащиеся получают знания, которые способствуют

формированию толерантности и воспитанию позитивного отношения к культурным различиям, о культуре и традициях многих народов, населявших нашу территорию в прошлом и живущих в настоящем времени. Поэтому на уроках истории возможность сформировать такие качества как терпимость, гуманность, уважительное отношение к ценностям других культур проявляется в наибольшей степени. В учебный материал необходимо включать различные теории, точки зрения и оценки ученых о событиях, явлениях, процессах, альтернативные варианты развития общества, отражающие его многообразие, охватывать деятельность исторических личностей. Наряду со знаниями у учащихся через самостоятельный анализ, интерпретацию фактов, построение доказательств складываются собственные взгляды на события и способы объяснения мира.

Вывод. Содержание исторического образования способствует формированию межкультурной толерантности учащихся через изучение истории в контексте разных этнических общностей, религий, культур, традиций. Это дает возможность к признанию многоликости мира, большого количества позиций и мнений других людей, проявлению уважительного отношения к их ценностям – религиозным, этническим, профессиональным, личностным и др. Оно помогает осмыслить социальный и нравственный опыт предшествующих поколений, формирует готовность вести диалог и достигать взаимопонимания, умение вести дискуссию, цивилизованно отстаивать собственную точку зрения. В результате такой последовательной образовательной деятельности происходит понимание культурного многообразия мира, уважение к культуре своего и других народов.

Литература:

1. Печчеи А. Человеческие качества / [Электронный ресурс] /

- <https://goo.su/fLDmWDE>. Дата обращения: 20.11.2022.
2. Принята 31-й сессией Генеральной конференции ЮНЕСКО, Париж, 2 ноября 2001 г. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии. – 2001. – с. 2.
 3. Принята резолюцией 214 А (III) Генеральной ассамблеей ООН от 10 декабря 1948 г. Всеобщая Декларация прав человека. – 2008, статья 26. – с. 10
 4. Асмолов А.Г. Толерантность: от утопии к реальности // На пути к толерантному сознанию. – М.: Смысл, 2000. – С. 178.
 5. Асипова Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников [Текст]: автореферат диссертации доктора педагогических наук: 13.00.01 / Асипова Н.А. – Алматы, 1998. – 47 с.
 6. Смирнов В.И. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания // Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – С. 313.
 7. Закон КР «Об образовании» // [Электронный ресурс]. – 2003. – № 92. – статья 4 // <https://clck.ru/32mMZY>. Дата обращения: 20.11.2022.
 8. Байгазиев С.О., Мансапова Г.М. Начало кыргызского просвещения: обучение Нурмолдо Наркул уулу, основанные на национальных ценностях // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № 1 (56). – С. 85-90.
 9. Предметный стандарт по предмету «История» для 5-9 классов. [Электронный ресурс]. – Бишкек 2018. – с. 9. // <https://clck.ru/32mMk>. Дата обращения: 20.11.2022.
 10. Современный менеджмент: проблемы, модели, перспективы. VI Международная научно-практическая конференция. Сборник научных статей. – Екатеринбург, 2018.
 11. Семинар «Поликультурное измерение в преподавании истории в современной школе: сотрудничество учителя, учеников и семьи как условие воспитания толерантного сознания молодежи». –

[Электронный ресурс]. Российская Федерация, Петрозаводск, 2008. – С. 67. <https://clck.ru/33FfQZ>. Дата обращения: 20.11.2022.

*Рецензент:
Асипова Н.А.,
доктор педагогических наук, профессор*

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

*Качкын уулу Алтынбек,
педагогика илимдеринин кандидаты,
доценттин милдетин аткаруучу,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: altyuulu@mail.ru*

*Айтмырзаева Нуриза Нурлановна,
магистрант,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: nurizanurlanovna84@gmail.com*

*Абдыраимова Нуриза Таалайбековна,
магистрант,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: abdyraitova98@inbox.ru*

**ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ ӨЗ АРА МАМИЛЕЛЕРДИН БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН
ОКУУЧУЛАРЫНЫН МЕКТЕПТЕ ЖЕТИШҮҮСҮНӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

*Качкын уулу Алтынбек,
кандидат педагогических наук,
и.о. доцента,
Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: altyuulu@mail.ru*

*Айтмырзаева Нуриза Нурлановна,
магистрант,
Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: nurizanurlanovna84@gmail.com*

*Абдыраимова Нуриза Таалайбековна,
магистрант,
Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: abdyraitova98@inbox.ru*

**ВЛИЯНИЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЙ В СЕМЬЕ НА ШКОЛЬНУЮ
УСПЕВАЕМОСТЬ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

Kachkyn uulu Altynbek,
candidate of pedagogical sciences,
acting assistant professor,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: altyuulu@mail.ru

Aitmyrzaeva Nuriza Nurlanovna,
graduate student,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: nurizanurlanovna84@gmail.com

Abdyraimova Nuriza Taalaibekovna,
graduate student,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: abdyraimova98@inbox.ru

INFLUENCE OF RELATIONSHIPS IN THE FAMILY ON SCHOOL PERFORMANCE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Аннотация: Макалада ата-энелердин бири-бирине жана баласына болгон мамилеси каралып, алардын түрлөрү, балдарынын инсанын калыптануусуна жана мектепте жетишүүсүнө тийгизген таасири иликтенди. Алынган натыйжалар эки диагностикалык тесттин жардамы менен ишке ашырылды.

Аннотация: В статье рассматриваются отношения родителей друг к другу и к своим детям. Их типы и влияние на формирование личности детей и школьную успеваемость. Полученные результаты были реализованы с помощью двух диагностических тестов.

Annotation: The article deals with the attitude of parents to each other and to their children. Type and influence on the formation of the personality of children and school performance. The results obtained were implemented using two diagnostic tests.

Түйүндүү сөздөр: баиталгыч класстын окуучулары, үй-бүлө, өз ара мамилелер, окуудагы жетишкендиктер, баалоо, изилдөөнүн методдору, тест.

Ключевые слова: младшие школьники, семья, взаимоотношения, успеваемость, оценивание, методы исследования, тест.

Key words: junior schoolchildren, family, relationships, academic performance, assessment, research methods, test.

Киришүү. Азыркы кезде өлкөбүздөгү коомдун руханий, адеп-ахлактык маданияты жана психологиялык саламаттыгын камсыздоодо үй-бүлө эң биринчи жана негизги ролду аткарууда. Мындай мамиленин маңызы мектеп менен үй-бүлөлүк тарбиялоонун багыттарын байланыштыруу жана натыйжалуу тарбиялоо методдордун тутумун иштеп чыгуу. Үй-бүлөдө баланын адеп-ахлагынын негиздери түптөлүп, жүрүм-турумдун жалпыга таанылган структуралары түзүлөт.

Албетте, эч бир адам үй-бүлөсүнөн тышкары сүйүү, камкордук жана боорукердик ала албайт. Ошону менен катар бир дагы социалдык институт балдарды тарбиялоодо үй-бүлөдөй зыян келтирбейт, анткени анын таасирин өлчөө жана баалоо татаал.

Изилдөөнүн максаты. Үй-бүлөдөгү өз ара мамилелердин кенже мектеп окуучуларынын мектепте билим алуусуна – жетишүүсүнө тийгизген таасирин аныктоо.

Изилдөөнүн методдору. Теориялык методдор (илимий жана методикалык педагогикалык адабияттарды изилдөө жана талдоо). Эмпирикалык методдор (байкоо, тестирилөө, пикир алышуу, мугалимдердин журналдары менен таанышуу). Маалыматтарды иштеп чыгуу ыкмалары (сапаттык жана сандык талдоо).

Изилдөөнүн мазмуну. Айрым ата-энелер тарбия учурунда атайылап баланын иштерине кийлигишпесе – каалагандай жүрүм-турумун кубатташат же ага көңүл бурушпайт. Башка ата-энелер көп учурда көмөктөшүү менен кубаттап (социалдык нормаларга ылайык келген жүрүм-турум үчүн) же жазалашат (жол берилбеген жүрүм-туруму үчүн). Кээ бирөөлөр адатта, балдарды бардык тапшырмаларды так аткарууга, анча-мынча күнөөсү үчүн жазалоого умтулушат [8].

Тарбиялоо менен алектенбеген үй-бүлө баланын социалдашуу процессинде олуттуу бузулууларга алып келет. Ушул себептен үй-бүлөлүк тарбиялоонун инсандын калыптанышына жана өнүгүшүнө тийгизген таасири актуалдуу. Үй-бүлөдөгү мамилелер кенже мектеп окуучусунун мектепте билим алуусуна тийгизген таасирин аныктоо аталган макаланын актуалдуулугун чагылдырат.

Бала үчүн үй-бүлө – бул өзү жашаган, иш-аракет кылган, ачылыштарды жасаган, сүйүүнү, жек көрүүнү, кубанууну, боорукердикти үйрөнгөн сыйкырдуу дүйнө. Үй-бүлөнүн мүчөсү катары, бала ата-энеси менен белгилүү мамилелерди түзүп, өзүн өзү таануусу, жеке сапаттары, ички дүйнөсү, чыгармачылык потенциалы өнүгүп жана уникалдуулугу ачылат. Ошону менен бирге үй-бүлөдөгү мамилелер баланын психикасына оң же терс таасир этиши мүмкүн. Мунун натыйжасында, бала ачык сүйлөп, өз ойун тартынбай айтышы мүмкүн же болбосо тынчсызданып, өз ойун башкаларга жеткире

албай, кыйналшы дагы толук ыктымал [10, 28-б.].

Изилдөөгө Кара-Балта шаарынын Панфилов орто мектебинин 3-класстын 25 окуучусу жана 10 үй-бүлөнү тандап алдык. Үй-бүлөдөгү мамилелерди аныктоо үчүн жана кенже мектеп окуучусу өзүнүн ордун кандайча кабыл алганы жөнүндө биз Р. Бернс жана С. Кауфмандын «Үй-бүлөлүк кинестетикалык сүрөт» (ҮКС) тестин колдондук [1, 3].

Бул тест кенже мектеп окуучусунун субъективдүү үй-бүлөлүк абалы жөнүндө бай маалымат берди. ҮКС тести эки бөлүктөн турат: өзүнүн үй-бүлөсүнүн сүрөтү жана сүрөт тартуудан кийин маектешүү. Тестти өткөрүү үчүн, окуучуларга стандарттуу А4 кагазы, өчүргүч жана калем сап таратылды. Сүрөт тартылып бүткөндөн кийин, биз төмөнкү схема боюнча өзүнчө маектештик:

1) Сүрөттө ким тартылган? Үй-бүлөнүн ар бир мүчөсү эмне кылып жатат?

2) Үй-бүлө мүчөлөрү кайда иштешет жана окушат?

3) Үй-бүлөлүк милдеттер кандайча бөлүштүрүлөт?

ҮКС сандык баалоо тутумунда формалдуу жана сүрөттүн олуттуу өзгөчөлүктөрү эске алынды. Сызыктар, объектин сүрөтүн жайгаштыруу, бүткүл чиймени же анын кээ бир жерлерин өчүрүү, сүрөттүн айрым бөлүктөрүн көлөкө менен штрихтөө формалдуу сапатка кирет. Ал эми сүрөттүн мазмундук мүнөздөмөлөрү сүрөттө тартылган үй-бүлө мүчөлөрүнүн ишмердиги, алардын өз ара аракеттенүүсү жана жайгашкан жери, ошондой эле сүрөттөгү кошумча деталдар менен адамдардын мамилеси. Балдардын сүрөттөрү упайлардын саны жана белгилердин катышуусу менен талданат [3].

Ушул проекттеги тесттин натыйжасында изилдөөгө катышкан окуучулардын 36% пикир алышууга болгон муктаждыгы бар экенин билгизишти – сүрөттөрүнө жаныбарларды, алар менен жашабаган туугандарын (таякеси, таежеси, чоң энеси, чоң атасы) кошуп тартышкан. Мугалимдин

(авторлоштун бири) белгилөөсү боюнча мындай балдар класста активдүү болушат, билсе, билбесе дагы жооп бергенге аракет кылышат, жакшы жана эң жакшы бааларга окушат.

Окуучулардын 16%-ы эмоционалдык байланышы туура калыптанып жатканы аныкталды – тарткан сүрөттөрүндө үй-бүлө мүчөлөрү бири-бири менен кол кармашпай, алыс турушат. Бул балдар орто окугандыгын белгилөөгө, ошону менен бирге түнт келишет. Сүрөттөрдүн биринде беш адам тартылса, алардын ар бири өз иштери менен алек, өзүн барактын башында жайгаштырган. Үй-бүлө мүчөлөрү бири-биринен алыс жайгашып, аларда туугандык байланыш жоктой сезилет.

Үй-бүлөдө эмоционалдык байланыштын жоктугу, инсандар аралык мамилелердин конфликттик абалын окуучулардын 8%ы көрсөттү. Мындай балдар көбүрөөк өз алдынча болуп туруктуу «үч» деген баага окушат. Алардын окуу жетишкендиктери класстагы журналы боюнча аныкталды.

Окуучулардын 12% -ы тартылган сүрөттөрүн талдоодо жана маектешүүдө үй-бүлөдөгү абалына нааразы экени аныкталды, бул топтогу балдар дагы сабакты начар окушуп, жүрүм-турумдарында агрессивдүүлүк байкалганын белгилөөгө болот. Балдардын 28%-ы кээде ата-энесинин мамилесинин ыңгайсыздыгын сезишкенин белгилешти, бирок жалпысынан канааттанышат, ата-энелер менен өз ара аракеттенүүсү активдүү жүрөт. Алар негизинен мектепте предметтер боюнча эң жакшы жетишип, чоң кызыгуу менен окушат.

Андан кийинки кадам ата-энелер менен балдардын өз ара аракеттешүүсүндө балдарга болгон мамилени аныктоо үчүн Я.А. Варга жана В.В. Столиндин «Балдарга мамиле (ата-энелердин балдарга кылган мамилесин тестирилөө)» методикасын пайдаланып тест өткөрдүк. Бул методика чоң кишилердин балдарга карата ар кандай сезимдеринин жана аракеттеринин тутуму катары түшүнүүгө болот, бул рационалдуу, эмоционалдык жана жүрүм-турум компо-

ненттерин камтыган педагогикалык социалдык талаптар [2, 30-б.].

61 анкеталык суроолор ата-эненин мамилесинин айрым аспектилери чагылдырган 5 шкаладан турат:

Кабыл алуу/баланы четке кагуу. Бул шкала балага жалпы эмоционалдык позитивдүү кабыл алууну же терс четке кагуу мамилесин билдирет.

Кызматташуу (кооперация). Бул шкала чоңдордун бала менен кызматташууга болгон каалоосун, алардын чын дилден кызыгуусун жана анын иштерине катышуусун чагылдырат.

Симбиоз. Бул шкаладагы суроолор чоң кишинин бала менен биримдикте болууга умтулгандыгын же тескерисинче, баланын өзү менен психологиялык аралыкты сактоого аракет кылгандыгын аныктоого багытталган, бул бала менен чоң кишинин ортосундагы байланыштын бир түрү.

Авторитардык гиперсоциалдаштыруу. Бул шкаладагы суроолор чоң кишинин бала менен биримдикте болууга умтулгандыгын же тескерисинче, баланын өзү менен психологиялык аралыкты сактоого аракет кылгандыгын аныктоого багытталган, бул бала менен чоң кишинин ортосундагы байланыштын бир түрү.

Баланын кемчиликтерине болгон мамилеси (инфантилдештирүү). Бул акыркы шкала чоңдордун баланын жөндөмдүүлүктөрүнө, анын күчтүү жана алсыз жактарына, ийгиликтери жана кемчиликтери менен кандайча байланышкандыгын көрсөтөт [2; 3;11].

Жогоруда аталган мектепте авторлордун бири эмгектенгендиктен, ар бир окуучунун кандай окуганын жана жалпы жетишкендиктери жеринен аныкталды. Анын белгилөөсү боюнча окуучулардын жетишкендиктерин баалоодо субъективдүү жана объективдүү себептерден улам кыйынчылыктар жаралып жаткан. Ушуга утурлай Кыргыз билим берүү академиясынын изденүүчүсү З.А.Кадырованын изилдөөсүндө «мугалимдердин 72%ы окуучунун жетишкендиктерин баалоо боюнча түшүнүктөрү начар экенин көрсөтүшкөн. Алар

баалоону текшерүү аяктагандан кийин окуучуга сандык баа коюу деп түшүнүшөт, окуучунун билим деңгээлин аныктоо деп белгилешет» [4]. Муну менен биз изилдөөгө катышкан балдардын окуудагы жетишкендиктерин баалоодо түрдүү факторлорду эске алдык.

Изилдөөбүздө кызматташтык (кооперация) сыяктуу ата-энелердин мамилеси

мектепте билим алуунун жогорку деңгээлин көрсөттү. Ата-энелердин мамилесинен баш тартуу жана симбиоз жагынан балдарды мектепте билим алуусу орто деңгээлде. Ал эми ата-энелер көзөмөл, инфантилдештирүү шкалалары боюнча билим алуудагы жетишкендиктеринин көрсөткүчтөрү бир топ төмөн экендигин аныктадык (1-таб.). Беш шкала боюнча токтолуп өтөлүк.

Үй-бүлөдөгү мамилелердин мектептеги жетишкендиктерине тийгизген таасири

1-таблица

Ата-энелер менен мамилелердин түрлөрү	Мектептеги жетишкендиктер		
	Эң жакшы	Жакшы	Канааттандыруу
Эмоционалдык четке кагуу	1	1	2
Кызматташуу	3	4	1
Симбиоз	2	1	1
Авторитардык гиперсоциалдаштыруу	1	3	2
Инфантилдештирүү	-	1	3

№ 1-таблицада көрүнүп тургандай, үй-бүлөдө канчалык жагымдуу мамиле орнотулса, ата-энелер балага кызматташтык жана түшүнүү менен мамиле кылышса, ошончолук мектепте билим алуусу ийгиликтүү болот.

Ата-эненин көз карашында, баланы *инфантилдештирүү*, ага жеке социалдык жактан ордун таба албагандыкты билдирет. Ата-энелер баласын чыныгы жашынан кичирейтип кабыл алышат, мисалы изилдөөбүзгө катышкан балдар 3-класста окушса дагы, аларга 1-2-класстын окуучусундай мамиле кылганы аныкталды. Баланын кызыкчылыктары, хоббиси, ойлору жана сезимдери ата-энелерге балалык, жеңил ойлуу сезилет. Ата-энелер баласына ишенишпейт, анын ийгиликсиздигинен жана тажрыйбасыздыгынан кыжырданышат «Сенин колуңан келбейт!», «Ал эсепти чыгара албайсың!», «Ой сен кичинекейсиң, байкең же эжең кылсын!» ушуга байланыштуу чектөөлөр айтылып, ата-энелер

баланы турмуштун кыйынчылыктарынан коргоп, анын аракеттерин көзөмөлдөшөт. Андыктан балдардын мектепте билим алуусуна дагы терс таасир этет [5, 122-б.].

Ал эми *симбиоздо* ата-энелер баланын бардык муктаждыктарын канааттандырууга, аны турмуштун кыйынчылыктарынан коргоого умтулушат, анткени ар кандай себептерден улам (бала көп ооруса, атасынын же энесинин психологиялык комплекстери болсо ж.б.) ата-эне баласы менен бир организмдей сезишет «Биз музыкалык ийримге бара баштадык», «Биз эжейибизден тил уктук» ж.б. мына ушул себептен балага ар дайым тынчсызданышат, бала аларга кичинекей, алсыз, бат ооруп калгандай сезилет. Баланын өз алдынча болушуна дайыма каршы турушат.

Авторитардык гиперсоциалдаштырууда, ата-энелер баладан сөзсүз баш ийүүнү жана тартипти талап кылышат. Алар балага өз көз карашын, эрктерин таңуулоого аракет кылып, балдары өз эркин билдиришсе катуу

жазалашат. Ата-энелер баланын социалдык жетишкендиктерин кылдат байкап жана дайыма ийгиликтерди талап кылышат. Андан тышкары, ата-энелер баланы, анын жеке жөндөмдөрүн, адаттарын, ойлорун, сезимдерин жакшы билишет [6]. Балдарын көпчүлүк учурда терс мотивация берүү менен окууга барууга «жакшы» баа алууга мажбурлашат. Мындай балдар дайыма тынчсызданып, өзүлөрүн жемелешет. Окуудагы жетишкендиктери орто деңгээлде.

«Эмоционалдык четке кагууда» ата-энелер баласын жаман, билимсиз, бактысыз деп кабыл алышат. Алардын ою боюнча, балдарынын, акыл-эси жана туура эмес каалоолорунан улам жашоодо ийгиликке жете албайт. Көпчүлүк учурда ата-энелер баласына карата ачуулануу, нааразы болуу, кыжырдануу жана таарынычты сезишет. Алар балага ишенишпейт жана аны урматташпайт. Мунун натыйжасында балдар өзүлөрүн жектешип, деструктивдүү аракеттерге баруусу толук ыктымал. Ал эми окууда «начар», «тентек», «бейбаш» ж.б. категориядагы балдардын санын толуктайт.

Ал эми социалдык-психологиялык жактан туура деп эсептелинген «социалдык каалоо» (кызматташуу) мамилени орноткон ата-энелер баланын иштерине жана пландарына кызыгышат, балага бардык жагынан жардам берип, ага боор ооруйт. Ата-энелер баланын интеллектуалдык жана чыгармачылык жөндөмүн жогору баалашат, андан сыймыктанышат. Алар баланын демилгесин жана көз карандысыздыгын кубаттап, аны менен тең болууга аракет кылышат. Ата-энелер балага ишенишет, талаштуу маселелерде анын көз карашын колдонууга аракет кылышат.

Ата-энелер баласын кабыл алышы өтө маанилүү, айрыкча кенже мектеп куракта, баланын таанып-билүүсү активдүү өнүгүп, сөздүк-логикалык ой жүгүртүүсү аркылуу окуу программаларды өздөштүрүүсү татаал болот [7]. Мындай учурда сабырдуулукту көрсөтүү менен аны түшүнүүгө аракет кылуу жана зарыл болсо, ага жардам берүү дегенди билдирет.

Корутунду. Баланын кызыкчылыгына чын дилден кызыгуу көрсөткөн, анын жөндөмүн жогору баалаган, өз алдынча-луулугунун жана демилгесин колдогон, алар менен тең болууга аракет кылган (кызматташуу), мындай ата-энелердин балдары мектепте жакшы окуп, билимди кеңейтүүгө активдүү умтулганын айта алабыз. Ачык-айкын позитивдүү мамиле кылган ата-эне бала кандай болсо, ошондой кабыл алат, анын инсандыгын сыйлайт жана тааныйт, анын кызыкчылыктарын жактайт, колдоо планын түзөт, аны менен көп убактысын өткөрөт жана өкүнбөйт (кабыл алат) мындай окуучулар сабакты эң жакшы жана жакшы окушат.

Мына ошентип үй-бүлөдөгү өз ара мамиле жана аларды кабыл алуу балдардын мектепте окуусуна тийгизген таасирин изилдөөдө аныкталгандай, кызматташуу, эмоционалдык колдоо жана балдары кандай болсо ошондой кабыл алган ата-энелердин балдары мектепте жакшы окуп, билим алуу мотиви жогору экени анык болду. Бул маселени келечекте тереңирээк изилдеп натыйжалары менен бөлүшүүнү талап кылат.

Адабияттар:

1. Бурлачук, Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Бурлачук Л.Ф. – С. 387-388.
2. Диагностика супружеских и детско-родительских отношений: учебное пособие / Н.Н. Крыгина, С.Н. Крыгина – Магнитогорск: Магнитогорский государственный педагогический институт, 1999. – С. 29-33
3. Добряков И.В., Никольская И.М. Семейный диагноз и семейная психотерапия. Учебное пособие для врачей и психологов. – СПб.: Речь, 2003.
4. Кадырова З.А. Башталгыч мектепте окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун учурдагы абалы / З.А. Кадырова // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 1 (53). – С. 52-59.

5. Качкын уулу А. Психологиялык-педагогикалык милдеттерди жана кырдаалдарды чечүүдө мугалимдин рефлексиясынын ролу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № 1 (56). – С. 120-123.
6. Корсакова Н.К., Микадзе Ю.В., Балашова Е.Ю. Неуспевающие дети: нейропсихологическая диагностика трудностей в обучении младших школьников. – М.: Российское педагогическое агенство, 1997. – 123 С.
7. Кудинов, С.И. Психология младшего школьника. Бийск: НИЦ БПГУ, 2001. – 303 С.
8. Минияров В.М. «Психология семейного воспитания (диагностико-коррекционный аспект)». – Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000.
9. Моница Г.Б., Панасюк Е.В. Тренинг взаимодействия с неуспевающим учеником. – СПб.: Речь, 2010. – 200 С.
10. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Е.Г. Сидяевой. – М.: Академия, 2002. – 192 С.
11. Словарь практического психолога / Сост. Е. Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 С.
12. Филонов Г.Н. «Воспитание и демократия» // Журнал «Педагогика». – № 6, 2006.

Рецензиялаган:

Бабаев Д.Б.,

*КББАнын мүчө-корреспонденти,
педагогикалык илимдеринин доктору, профессор*

*Колдошев Мисирали Колдошович,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**БЕКЕМБАЙ АПЫШЕВДИН «ПЕДАГОГИКА» ОКУУ КИТЕБИНДЕ
ТАРБИЯЛОДОГУ ЭЛДҮҮЛҮК ИДЕЯСЫНЫН ЧАГЫЛЫШЫ**

*Колдошев Мисирали Колдошович,
кандидат педагогических наук, доцент,
Ошский Государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**ОТРАЖЕНИЕ ИДЕИ НАРОДНОСТИ ВОСПИТАНИЯ В
УЧЕБНИКЕ «ПЕДАГОГИКА» БЕКЕМБАЯ АПЫШЕВА**

*Koldoshev Misirali Koldoshevich,
candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

**REFLECTION OF THE IDEA OF NATIONAL EDUCATION IN THE
TEXTBOOK «PEDAGOGY» BY BEKEMBAI APYSHEV**

Аннотация: Сунушталган илимий макалада биз 2011-жылы мамлекеттик кыргыз тилинде басылган жана Ош мамлекеттик университетинин профессору Бекембай Апыш жазган «Педагогика» аталышындагы окуу китебинин айрым өңүтү талдоого алынды.

Каралып жаткан окуу китебинде автор тарабынан илимий жана элдик педагогиканын биримдик идеясын ишке ашыруунун алгачкы жолу аракеттери жасалган. Бул аракеттер автордун ою боюнча педагогикалык багытта билим алып жаткан адистерди даярдоонун натыйжалуулугун жогорулатуусу керек.

Аталган макалада окуу китебинин структурасынын компоненттик элементтери болуп саналган педагогикалык

маселелерди чечүү процессинде жогоруда белгиленген концепцияны жүзөгө ашыруу жаатында окутуучу үчүн методикалык көрсөтмөлөр сунушталган.

Аннотация: В предлагаемой научной статье нами проанализированы отдельные аспекты содержания учебника «Педагогика», написанного Бекембаем Апышевым и изданного в 2011 году на государственном кыргызском языке.

В рассматриваемом учебнике автором сделана попытка реализации идеи единства научной и народной педагогики, что, по замыслу автора, должно привести к повышению эффективности подготовки специалистов педагогических направлений.

В данной статье предложены методические указания для преподавателей по

осуществлению ими вышеназванной концепции в процессе решения педагогических задач, которые являются составными элементами в структуре названного учебника.

Annotation: In the proposed research article, we have analysed certain aspects of the content of the textbook "Pedagogy", written by Bekembai Apyshhev and published in 2011 in the State Kyrgyz language.

In the textbook under consideration, the author made an attempt to implement the idea of harmony of theoretical and folk pedagogy, which, according to the author's intention, should lead to an increase in the efficiency of training specialists in pedagogical areas.

This article proposes guidelines for teachers to implement the above concept in the process of solving pedagogical issues, which are constituent elements in the structure of the named textbook.

Түйүндүү сөздөр: окуу китеби, нукура элдик салттар, илимий жана элдик педагогиканын биримдиги, фольклор, педагогикалык ойлор, социалдаштыруу, тарбиялоодогу элдүүлүк принциби.

Ключевые слова: учебник, исконные народные традиции, единство научной и народной педагогики, фольклор, педагогические мысли, социализация, принцип народности в воспитании.

Key words: textbook, primordial folk traditions, unity of scientific and folk pedagogy, folklore, pedagogical thoughts, socialization, the principle of nationality in education.

Киришүү. Союз таркап, Кыргыз ССРинин ордуна көз карандысыз, эгемен Кыргыз Республикасы түзүлгөн соң, буга чейин педагогикалык жогорку окуу жайларында негизинен орусчадан которулган окуу китептери окутулуп келсе, мындан ары мамлекеттик кыргыз тилинде жазылган окуу китептери аркылуу билим берүү маселелерин ишке ашыруу күн тартибинде курч турду. Убакыттын кечиктирилгистигин, ушул муктаждыктын зарылдыгын баамчыл, зирек, элдик ойлорго, идеяларга бай, ОшМУнун профессору, нагыз педагог

Бекембай Апыш ийкем түшүндү, педагогика предмети боюнча заманбап окуу китебин жазууга шымалана киришти. Анын калеминен жаралган бул китеп эгемендүүлүктүн алгачкы он жылында педагогикалык адистикте окушкан студенттер үчүн педагогиканын теориясы жана практикасына байланыштуу болгон билимдер менен кошо эле нукура элдик кыртыштан өнүп чыккан улуттук таалим-тарбиянын нускоолору, сабактары, санат-насыяттары бериле баштады, б.а., бул мезгилде студент жаштар кыргыз этнопедагогикасынын башаттарын окуп-үйрөнүүсүнө алгачкы чыйыр салынганын өзгөчө белгилей кетишибиз керек.

Изилдөөнүн максаты. Илимий жана элдик педагогиканын жоболорун интеграциялоо иш-аракеттеринин жогоруда аталган окуу китебинде чагылышын мүнөздөө.

Изилдөөнүн методдору. Коюлган теманын алкагында тиешелүү тексттерди окуп-үйрөнүү, аларды талдоо, салыштыруу, абстракташтыруу, конкреттештирүү, жалпылоо ыкма-методдору пайдаланылды. Ошондой эле «себеп-натыйжа» байланыштарын иликтөө, табуу иштери менен кошо мазмунда тарыхыйлуулук жана логикалуулуктун биримдиги принцибинин эске алыныш жагдайына да көңүл бурулду.

Негизги мазмуну. Эчен-эчендеген кылымдарды карыткан, канчалаган мезгилдердин элек сынагынан өтүп келген элдик билим, өнөр тажрыйбалардын уюткулуу таалим-тарбиялык сабактары, көөнөргүс дөөлөттөрү, рухий маданияты оозеки чыгармаларда, адабиятта ж.б. көркөм-эстетикалык мурастарда катылгандыгын жана камтылгандыгын автор эмгегинде белгилейт. Мына ушул рухий азыктарды үйрөнүү, өздөштүрүү процессинен соңку муун алыстай түшкөнүнө автордун зээни кейип, түйшөлгөндүгү окуу китебин үнүлгөн кишиге баамдалбай койбойт.

Улуттук салттуу педагогикалык дөөлөттөрүбүздү, баалуулуктарыбызды, асылдыктарыбызды өз учурунда сергек, парасаттуу, акыл калчап, аң-сезимдүүлүк менен аңдап-туя билбегенибиз жөнүндө Бекембай Апыш: «Өсүп-өнгөн, акылман,

сезимтал, түптүү, нарктуу элибиздин маданий-интеллектуалдык дараметин аңдап-иликтеп, ага маани бере албай көпкө жүрүп калдык, бул абал биздин жан дүйнөбүздү жардыланып, ыйманыбызды булгады, дилибизди бузду, касиетибизди мойсоп, улуттук өнүбүздү өчүрдү» – деген адилет оюн маалымдайт [1, 4-б.]. Кеп ыңгайы, ата-бабалардан таберик катары мурасталган нарктуу, салттуу тажрыйбасын үйрөнүү тууралуу жүрүп жатат.

Элдик педагогикалык казынанын инсандын атуулдук, жарандык аң-сезимин тарбиялоодогу зор кудуретине, рухий күчүнө маани берип, пайдалануу жөнүндө автор төмөндөгүчө: «... элдик педагогикабыз ондогон кылымдарды өзүнө камтыган кыргыз тарыхынын жана маданиятынын каймагын калпып өзүнүн тулку боюна сиңирген, ата-бабаларыбыздан бизге калган бай мурас, түгөнбөгөн кенч. ... элдин маданий дүйнөсүнүн океанын сүзүп өтүп, элдин рухий гүл азыгына карк болбогон инсан, ал элдин чыныгы атуулу боло албайт», – деп таасын мүнөздөйт [1, 4-б.].

Канчалаган кылымдар, замандар аралыгында калыптанып, тапталып, түптөлүп отурган элибиздин оозеки адабиятынын орошон мүмкүнчүлүктөрүн педагогдордун пайдалана билүүсү жаатында автор төмөндөгү айткан пикиринде чакырык таштагансыйт: «Кыргыз элинин мазмундуу окуяларга мол тарыхын, өнүккөн маданиятын чагылдырган көлөм жагынан таң каларлык чоң, мазмун жагынан шумдуктуудай бай, көркөмдүгү ажайып көкөлөгөн оозеки адабиятыбыз – элдик педагогиканын соолбос булагы, көөнөрбөс каражаты экендигин өз мезгилинде түшүнө албадык», – дейт [1, 6-б.].

Айрым кенже эпостордо камтылган таалим-тарбиялык ой корутундулары тууралуу: «Эр Төштүк» эпосу – эмгекчи эл табияттын купуя сырларын тынымсыз иликтеп үйрөнүп, аны ооздуктап өзүнө баш ийдирип, өз кызыкчылыгы үчүн кызмат кылдырууга активдүү аракетти күчөтүүсү (атайын кара боёк менен ажыраткан – М.К.) зарыл экендигин көрсөтсө, «Жо-жаш» – жаратылыш ыйык, ошондуктан адам дайыма ал жөнүндө кам көрүп, аны коргоо үчүн астейдил күрөшүүгө, ага өтө аяр мамиле жасоого милдеттүү экендигин баса белгилейт. Бул чыныгы инсандык касиеттерди түптөөдөгү экологиялык тарбиянын маанисин эмгекчи эл өтө жогору баалагандыгынын күбөсү. «Кедейкан» – элдин социалдык аң-сезиминин жетилгендигин даректеген утопиялык чыгарма. Эмгекчи элдин эңсегени коомдук турмуштагы теңдик жана кара кылды как жарган калыстык. Жашоонун жана жыргалчылыктын бирден бир адал булагы – адамдын пешене тери, ак эмгеги. «Олжобай менен Кишимжан» – үй-бүлөлүк турмуштагы күйөөсү менен аялынын бири-бирине карата карым-катнаш мамилелеринин адептүүлүгү, пакизалыгы. Сүйүү сезимдеринин ыйык жана бийиктиги, ашык жарлардын тунук сүйүүсү жөнүндөгү ой», – деп белгиленет [1, 6-б.].

Текстте кара түс менен ажыратканыбыздын жөнү, жаратылыштын кубулуштарынын табигыйлуулугун бузбай, гармониялуу иш-аракеттерибиз менен, кара күчкө салып доо кетирбей, табияттын кадимки калыбына жасалма таасирлерди күчөтпөй, табияттын берекелүү мүмкүнчүлүктөрүн өтө кылдат, этият мамиле жасоо аркылуу пайдалануунун максат-мүдөсүн ишке ашыруунун көз карашын белгилегибиз келет.

Педагогикалык адистикте билим алууга талпынган бүгүнкү күндүн студенттери үчүн аларды заманбап мугалим катары даярдоодо элдик таалим-тарбиялык орошон булактарды өздөштүрүүнүн зор маанилүүлүгү окуу китебин барактай баштаганда эле көзгө урунат. Биринчиден, окуу китеби төмөндөгүдөй, мисалы: «Манас» – педагогикалык идеянын кенчи» ж.б. темалар менен башталат. Экинчиден, ошол темаларда кыргыздын элдик педагогдору катары Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу, Молдо Нияз, Молдо Кылыч Шамыркан уулу, Жеңижок (Өтө) Көкө уулу, Токтогул Сатылган уулу, Тоголок Молдо, Барпы Алыкул уулу, залкар манасчылар Сагымбай Орозбак уулу, Саякбай Карала уулу, кыргыз элинин алгачкы агартуучулары аталган

Арабаев Ишенаалы, Тыныстанов Касым, ошондой эле Аалы Токомбай уулу, Чыңгыз Айтматов Төрөкул уулу, илимий педагогикага чоң салымы бар окумуштууларыбыз Исак Бекбоевдин, Советбек Байгазиевдин кыскача өмүр таржымалдары, элдик педагогикалык ойлордун өнүгүүсүнө кошкон алардын зор эмгектери жалпыланган мүнөздө берилген. Мектеп окуучуларына билим берүү, таалим-тарбиялоо ишинде чыгармачылыктын бийик сересине көтөрүлүшкөн кыргыздын чыгаан педагогдору Маамади Байымбет уулунун, Бектур Исак уулунун ысымдарын атап келип, алардын педагогикалык табылгаларын үйрөнүү солгун мамилеге, иликтөө маселелери көз жаздымда калып жатканына автордун зээни кейийт [1, 68-б.].

Боордош казак элинин илимий-педагогикалык ой жүгүртүүсүнүн негиздөөчүлөрү Чокан Валихановдун, Ибрай Алтынсариндин, Абай Кунанбаевдин кыскача өмүр баяндары жана эмгектери мына ушул таризде чагылдырылат. Белгилей кетчү нерсе, кыргыз жана казак элдеринин педагогикалык ойлорунда жалпылыктар, шайкештиктер арбын, ал эми айырмачылыктар дээрлик аз. Жакынкы Чыгыш, Орто Чыгыш, Орто Азия элдеринин таалим-тарбия жөнүндөгү ой толгоолору окуу китебинде камтылган. Бул ойлор тарыхта чыгыш элдеринин «Алтын доору» деген аталыш менен өзгөчөлөнгөн орто кылым мезгилдерине таандык болуп эсептелет. Бул доордо өмүр сүргөн энциклопедист-аалымдардын даанышман педагогикалык ойлорун азыркы учурдун суроо-талаптары менен байланышта изденүү, аларды интерпретациялоо, ошол көз караштардын кеңейүүсүнө түрткү берип, окутуучунун сабагынын майнаптуулугун арттырат. Орто кылымда өмүр кечирген даанышман бабабыз Жусуп Баласагын «Кут алчу билим» – аттуу эмгегинин түрк тилинде жазылганына жетине албай кубанып, бул тилдин көркөмүнө, байлыгына, жагымдуулугуна, угумдуулугуна, рухий мүмкүнчүлүгүнө урматтуу окурманым деле суктанмак деген өңдүү үмүтүн жашырбайт:

Китепти окуй турган окурманым,

Көркүнө түрк сөзүнүн нак тунарсың.
Китеп көп: араб, тажик тилдеринде,
Бул китеп эң биринчи биздин тилде! –
деп жазат [1, 39-б].

Кыргыз тили түрк тобуна кирген тилдердин өзөктүүсү болуп саналат. Демек, орошон руханий-маданий кенч-казынабыздын жугумдуулугу эне тилибиз аркылуу ачыларын азыркы жашап жаткан жана келечек муун терең андап-туюубуз маанилүү болуп турган кез. Мына ушул жаатта орус элинин улуу педагогу К.Д. Ушинский «Эне тили – улуу педагог», – деп бекеринен айтпаган [6, 175-б.].

Мектеп окуучусунун таалим-тарбиясы тууралуу кеп кылганда окутуу жана өнүгүүнүн байланышы, биринчисинин экинчисине таасири, окутуу менен өнүгүүнүн логикасы жана диалектикасы мугалимдин ар дайым көңүл чордонунда туруусу маанилүү. Ал жөнүндө профессор Советбек Байгазиев: «... педагогикалык теориядагы окутуу өнүгүүнүн алдында жүрүш керек, окутуу өнүгүүнү алдыга сүйрөп жүрүшү керек деген белгилүү концепцияны эске түшүрбөй койбойт» – деген омоктуу пикирди далилдейт [7, 90-б.]. Окутуу өнүгүүгө түрткү берип, өз кезегинде өнүгүү сапаттуу билим алууга жана чыгармачылыктуу ойлонууга негиз түзүш керек болот. Бул – мугалим окуучунун көз карашынын кеңейүүсүнө жана тереңдөөсүнө, чыгармачылык өнүп-өсүүсүнө алып келгидей мүдөө менен окутуу процессин уюштурууну ойлонуусу, пландоосу зарыл дегендик.

Андан ары улуу бабабыз илим-билим алууда китептин ээлеген ордун жана андагы акыл кеңештеринин маанисин, илим-билим жарыгынын өлкө элинин кубаттуу жашоосундагы, гүлдөп-өнүгүүсүндөгү чечүүчү күчүн белгилеп, өз калеминен жаралган эмгегинин пайдасы тиерине зор ишеним артканы төмөндөгү саптардан баамдалат:

Улуулук – акыл-эстин натыйжасы,
А билим – улуу иштин дарбазасы.
Билим тизгин алга көздөй сүрөгөн,
Адымдай бер ал көрсөткөн жол менен.

Билимдүү – аз, эң арбын билимсиздер,
Акмактар көп, эң эле аз илимдүүлөр [1, 39-б.].

Муну менен катар турмуштун өзү эчен курдай ырастаган кыргыз элинде төмөндөгү нуска: «Билимдүү болмок оңой, тарбиялуу болмок кыйын» – деп айтылып келет. Мындан, адамды анын көп маалыматты билгендигине эмес, тарбиялуулугуна карай баалай билгенибиз максатка ылайыктуу болот. Илим-билими менен анын тарбиялуулук деңгээли ажырым берген адамдан ар кандай алешемдиктерди, чекиликтерди күтүү мүмкүн.

Кыргыздарда «Карынын сөзү – акылдын көзү», «Карынын сөзүн – капка сал» деген терең маанилүү нускалар айтылып келет. Бул нуска, биздин оюбузча, муундардын үзүлгүс байланышын символдоштурат. Ооба, аксакалдарыбыздын, карыларыбыздын мол турмуштук тажрыйбасын жаш муундардын үйрөнүүсүнө чоң маани беришибиз зарыл. Илим-билимдин, таалим-тарбиянын улуу көчү өзүнүн туура нугунан тайбай мына ушундай ата-бабалардын салттуулугу менен уланып келүүдө. Биз үчүн да муну сактоо таберик болуп саналат. Төмөндөгү саптардын мазмуну ушундай ойлорго жетелейт:

Кары сөзүн айтылган капка сакта,

Кары сөзү алтын да, сырын ачса.

Кут бир келет – бакпасаң кетип калат,

Бак бир конот, үйлөсөң учуп кетет [1, 40-б.].

Макалада жогоруда каралган ой-пикирлердин негизинде төмөндөгүдөй тыянактарды чыгарууга мүмкүн.

Корутунду:

- окутуучу тарабынан өткөн доорлордо айтылган педагогикалык ойлорду азыркы мезгил менен байланыштыруунун жолдорун изденип, таап, студенттер менен биргеликте талдоо аркылуу ошол көз караштарды биздин учур үчүн актуалдаштыруу маанилүү;

- эгер окутуучу өткөн замандардагы ата-бабалардын асыл ойлорун актуалдаштыра алса, ушундай шартта бул педагогикалык көз караштарды студенттердин тереңирээк өздөштүрүүсүнө мүмкүнчүлүк түзүлөт;

- улуу агартуучулардын өткөн чакта айтышкан педагогикалык ойлорун биздин жашап жаткан күндөрдөгү маанисин түшүнүү максатында студенттерге төмөндөгүдөй таризде суроо узатуу мүмкүн: – айтылган көз караштын азыркы учур үчүн олуттуулугуна кайсы мисалдарды келтиресиңер? Же, ошол ойлордун бүгүнкү биз жашап жаткан мезгил үчүн олуттуулугу эмнеде экенин ачыктап бергиле? ж.б.

Адабияттар:

1. Бекембай Апыш. Педагогика (окуу куралы). Толукталып, оңдолуп экинчи басылышы [Текст] / Бекембай Апыш. – Ош, 2011. – 412 б.
2. Алимбеков А. Желаледдин Руми Мевлананын таалим-тарбия тууралуу көз караштары: Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы. – Б.: «Улуу Тоолор», 2020. – 88 б.
3. Кунанбай уулу А. Өлөң сөздүн падышасы. – Б., 2019. – 178 б.
4. Кунанбай уулу А. Кара сөздөр жана поэмалар. – Б., 2020. – 192 б.
5. Муратов А., Зулуев Б. Алтын доордун агартуучулары. – Б., 2018. – 96 б.
6. Рахимова М.Р. ж.б. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы [Текст] / М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова, А.Т. Калдыбаева. – Б., 2009. – 256 б.
7. Байгазиев С.О., Мансапова Г.М. Кыргыз агартуусунун башаты: улуттук баалуулуктарды окуткан Нурмолдо Наркул уулу [Текст] / С.О. Байгазиев, Г.М. Мансапова // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № 1 (56), – С. 85-90.

Рецензиялаган:

Байгазиев С.О.,

филология илимдеринин доктору, профессор,

КББАнын академиги

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

*Айтимбетова Айсулуу Курманбаевна,
аспирант,
Кыргызский Национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: jan83@list.ru*

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

*Айтимбетова Айсулуу Курманбаевна,
аспирант,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: jan83@list.ru*

БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН ИЗИЛДӨӨЧҮЛҮК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ

*Aytimbetova Aisuluu Kurmanbayevna,
postgraduate student,
Kyrgyz National University named after Zh. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: jan83@list.ru*

RESEARCH ACTIVITY OF THE FUTURE TEACHER

Аннотация: В статье проведен анализ понятия «исследовательская деятельность студентов». Актуальность рассмотрения данного вопроса объясняется необходимостью формирования у будущих педагогов навыков изучения педагогических явлений, применения средств и методов науки в исследовании педагогической действительности. Приведены мнения ведущих ученых о сущности и компонентах педагогической деятельности. Отмечено, что исследовательская деятельность педагога является важной частью педагогической деятельности.

Аннотация: Макалада «студенттердин изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү» түшүнүгүнө талдоо жүргүзүлгөн. Бул маселени кароонун актуалдуулугу болочок педагогдордун педагогикалык кубулуштарды иликтөө, педагогикалык чындыкты изилдөөдө илимдин каражаттарын жана методдорун колдонуу көндүмдөрүн калыптандыруу зарылдыгы менен түшүндүрүлөт. Педагогикалык ишмердүүлүктүн маңызы жана компоненттери тууралуу жетектөөчү окумуштуулардын пикирлери келтирилген. Педагогдун изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү педагогикалык ишмердүүлүктүн маанилүү бөлүгү болуп эсептелери белгиленген.

***Annotation** The article analyzes the concept of "research activity of students". The relevance of considering this issue is explained by the need to develop the skills of future teachers to study pedagogical phenomena, use the means and methods of science in the study of pedagogical reality. Opinions of leading scientists on the essence and components of pedagogical activity are given. It is noted that the research activity of a teacher is an important part of pedagogical activity.*

***Ключевые слова:** деятельность, педагогическая деятельность, компоненты педагогической деятельности, педагогическое исследование, исследовательская деятельность будущего педагога.*

***Түйүндүү сөздөр:** ишмердүүлүк, педагогикалык ишмердүүлүк, педагогикалык ишмердүүлүктүн компоненттери, педагогикалык изилдөө, болочок педагогдун изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү.*

***Key words:** activity, pedagogical activity, components of pedagogical activity, pedagogical research, research activity of the future teacher.*

Введение. Нацеленность системы высшего профессионального образования на формирование универсальных и профессиональных компетенций предоставляет больше возможностей будущим педагогам самостоятельности для поиска нужных материалов, критического анализа полученной информации, выработки умений формирования учебного продукта. Эти действия составляют основу развития исследовательских умений у будущих педагогов.

Цель исследования. На основе анализа источников раскрыть сущность понятия «исследовательская деятельность будущих педагогов».

Методы исследования. В данной статье использованы общенаучные методы исследования: анализ, сравнение, обобщение.

Основное содержание. В условиях реформирования системы высшего профессионального образования приоритетное значение приобретает подготовка конку-

рентноспособных кадров, критически мыслящих, способных адаптироваться современным реалиям, умеющих анализировать, предложить альтернативные решения в проблемных ситуациях. Реформа образования предполагает изменения образовательной системы, в частности цели и содержания обучения, соответственно методов обучения и оценивания результатов обучения [1; 2; 3]. В связи с этим, одним из важных требований современной системы высшего образования становится активизация у студентов исследовательской деятельности. В настоящее время большее внимание уделяется самостоятельности студента в поиске нужной информации для решения поставленной задачи. Поэтому можно констатировать, что исследовательская деятельность студентов составляет основу вузовской подготовки.

Исследовательская деятельность способствует формированию у студентов качеств, в первую очередь, навыков творческого поиска нужной информации, что позволяет творчески мыслить, оперировать методами научного познания. Исследовательская деятельность студентов организуется с целью формирования у них исследовательских умений, с помощью которых реализуется творческое освоение действительности [4]. В работах ученых исследовательская деятельность студентов характеризуется как деятельность, «связанная с поиском ответа на творческую, исследовательскую задачу с заранее неизвестным решением и предполагающая наличие основных этапов, характерных для исследования в научной сфере: постановку проблемы, изучение теории, посвященной данной проблематике, сбор собственного материала, его анализ и обобщение, подбор методик исследования и практическое овладение ими, собственные выводы» [5, с. 141]. Включаясь в исследовательскую деятельность, студенты приобретают знания, направленные на выдвижение гипотез, изучение закономерностей, фактов и процессов. В ходе исследовательской деятельности у студентов формируются

умения, направленные на поиск, анализ и отбор, переработку, проектирование и обобщение деятельности, характерные на выявление объективных закономерностей реальной действительности.

Нормативные документы, регулирующие учебный процесс вуза, констатируют, что исследовательская работа проводится с помощью двух видов: учебно-исследовательской (УИРС) и научно-исследовательской работ (НИРС). Для полноценного выполнения данных работ в вузах разрабатываются инструкции и положения, объем и этапы работ регулируются учебным планом и syllabusами дисциплин.

В организации УИРС выделяются следующие виды работ:

- рефераты;
- предметные олимпиады студентов;
- выступление с докладами;
- выполнение заданий научно-исследовательского характера во время прохождения практик;

курсовые и проектные работы;

- дипломная работа.

НИРС может быть организована с помощью:

- научных кружков;
- участия в студенческих научных семинарах;
- участия в студенческих конференциях;
- научных статей и докладов на конференциях.

Профессиональное образование является одной из важных ступеней непрерывной подготовки специалистов. Профессионализм современного специалиста-педагога характеризуется интегративными качествами, полученными в процессе подготовки в вузе, которые обозначаются в комплексе – компетенциями. Как подтверждает опыт, компетенция специалиста формируется в целенаправленной учебно-познавательной деятельности.

В методической литературе педагогическая деятельность определяется как деятельность по созданию условий для

саморазвития и самообразования людей [6, с. 57]. В результате исследования доказано, что педагогическая деятельность составляет важную часть общей теории деятельности, которая стала предметом исследования многих советских и зарубежных психологов и педагогов. Деятельность рассмотрена исследователями как система, нацеленная на единство, целостность. В ней выделены элементы: мотив, цель, действия и результат. Рассматривая педагогическую деятельность как систему, ученые педагоги выделили такие же элементы, но эти элементы рассматривали как относительно самостоятельную часть в учебно-воспитательной деятельности педагога. Это объясняется тем, что педагогическая деятельность по сути является многофункциональной. Советским ученым Н.В. Кузьминой было сказано, что исследования сущность педагогической деятельности. Выделяя общепедагогическую направленность педагогической деятельности, она выделяет методологические составляющие, которые предоставляют направляющие и регулирующие положения для организации учебной и познавательной деятельности обучающихся. В характеристике профессионально-педагогической направленности педагогической деятельности ученый делает упор на формирование профессионально-педагогического мастерства педагога [7]. В фундаментальном учебнике педагогики выделяются следующие компоненты педагогической деятельности: диагностическая, ориентационно-прогностическая, конструктивно-проектировочная, организаторская, информационно-объяснительная, коммуникативно-стимулирующая, аналитико-оценочная, исследовательско-творческая [8, с. 280]. В учебнике исследовательско-творческая деятельность охарактеризована как функция учителя по применению научных методов к разнообразным педагогическим явлениям. Выполняя данную деятельность, учитель реализует свои умения проводить научный поиск и исследовательскую работу, анализировать и обобщить собственный опыт, а также анализировать опыт педагогов.

В структуре педагогической деятельности выделяют информационную, развивающую, ориентировочную, подвижную и исследовательскую составляющие. Педагогическая деятельность выполняет информационную функцию, которая требует поиска информации для полноценного и глубокого овладения учебным материалом, поиска источников информации, а также методов усвоения материала. Развивающая составляющая предполагает развитие психических эмоциональных, волевых качеств учителя, при этом обеспечивая единство обучения, развития и воспитания. Следует систематически развивать данные качества педагога. Они в свою очередь позволяют формировать и развивать умение анализировать, систематизировать, обобщать и классифицировать педагогические факты, устанавливать причинно-следственные связи между явлениями. Она также позволяет успешно формировать понятия, категории, закономерности, овладеть ценностными ориентациями.

Ориентировочный компонент педагогической деятельности позволяет в первую очередь в адаптации учителя на новые педагогические реалии, ориентироваться в педагогической и социальной среде. С помощью данного компонента формируется активное отношение к явлениям и процессам, быстрая ориентация к новой незнакомой ситуации.

Подвижность педагога направлена на актуализацию знаний и быстрой переориентации педагогов для построения учебной деятельности учащихся, что является результатом познавательной самостоятельности и активности педагогов. Подвижность педагога придает его работе активный, творческий, поисковый характер.

В педагогической деятельности педагогов важное место занимает научно-исследовательская деятельность. К исследовательским умениям педагога относятся интерес, потребность, мотивация к изучению закономерностей педагогических явлений. Однако, как показывает обобщение опыта и специальные исследования, большинство

педагогов не готовы к решению исследовательских задач, к проведению научного исследования.

В.И. Загвязинский в своей работе отмечает важность исследовательской деятельности педагога. «Как известно, – отметил он, – педагогическую профессию издавна относят к ряду творческих. Педагог всегда должен искать лучшие варианты, сравнивать эффективность различных подходов и средств обучения и воспитания, находить уникальные решения в меняющихся и нередко нестандартных ситуациях. В его деятельности всегда необходимо проявление и логических обоснований деятельности, и интуитивной догадки, и воображения, и предвидения. В поисках лучших решений он вырабатывает собственную стратегию и тактику, проводит диагностику, оценку сделанного, корректирует ранее принятый тип деятельности. Таким образом, налицо почти все элементы исследовательского поиска» [9, с. 4].

Видный советский ученый-педагог В.В.Краевский всегда напоминал о том, что не только ученый, но и каждый педагог-практик должен уметь давать своим педагогическим действиям научное описание и обоснование. При этом ученый всегда акцентировал свое внимание на проведение учителем исследовательско-творческой деятельности. Важность такой точки зрения объясняется тем, что учитель не только изучает и исследует педагогический процесс, но и сам воплощает его в практику, являясь творцом своей исследовательской идеи. Этими утверждениями он обосновал нормативную функцию педагогики [10]. Следовательно, исследовательская деятельность является важным компонентом педагогической деятельности. Но, как показывает опыт, исследовательская деятельность не формируется сама по себе, необходима специальная подготовка будущих учителей для полноценного проведения исследовательской деятельности.

В свое время большую работу по обоснованию необходимости научно-исследовательской работы в области

педагогика проводил академик Ю.К. Бабанский. К вопросу организации исследования по изучению и исследования педагогической действительности он посвятил множество трудов. В частности, в специальной литературе он описал суть и структуру педагогического исследования. В работе обосновываются методология, методы исследования, рассматриваются вопросы внедрения результатов исследования в практику [11].

В современных условиях процесс организации обучения требует от учителя, чтобы он опирался на новые педагогические ценности, чтобы процесс обучения носил научно-творческий характер. Это, в свою очередь, формирует и развивает творчество педагога.

Научно-педагогическое исследование – это особая форма познавательного процесса в области педагогики, систематическое и целенаправленное изучение объектов с помощью средств и методов науки, результатом которого является формирование знаний об изучаемых объектах.

Элементы исследовательской и творческой деятельности присутствуют в работах каждого сознательного педагога. Обе стороны особенно важны. Один из них заключается в том, что применение педагогической теории по своей сути требует определенного творчества преподавателя. Потому что, как было сказано выше, педагогические и методические идеи отражают типовые условия обучения. Конкретные условия обучения и воспитания различны, а иногда и уникальны. Например, общетеоретическое положение об уважении и востребованности обучающихся имеет множество методологических модификаций как закономерности воспитания в реальном учебном процессе: в одном случае важно помочь учащемуся в работе, в другом необходимо обсудить его недостатки, в третьем указать на положительные действия или сделать предложение и т.д. Например, надо подумать, как использовать это правило, какие воспитательные приемы

здесь лучше использовать. Он имеет место во всей работе преподавателя.

По мнению ведущих ученых педагогов, развитие высшего образования должна быть направлена на мобилизацию интеллектуальных, научных и культурных сил образовательного пространства, совершенствование системы повышения квалификации будущих педагогов и интеллектуалов, научные и культурные труды должны сосредоточиться на мобилизации.

Выводы. Изучение нормативных документов и исследований показывает, что в настоящее время формированию исследовательской деятельности будущих педагогов уделяется важное внимание. Ее сущность характеризуется внутренним единством содержания, связанное с постановкой проблемы, изучением теоретического материала, сбором материалов, анализом и обобщением, формулировкой выводов исследования и становится важным фактором в подготовке будущих педагогов.

Литература:

1. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2030 года. – Бишкек, 2021. – 28 с.
2. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению Педагогическое образование (бакалавр). – Б., 2013. – 176 с.
3. Калдыбаев С.К. Проблемные ситуации в теории и практике оценивания // *Alatoo Academic Studies*. – Бишкек, 2018. – № 3. – С. 13-23.
4. Калдыбаева А.Т., Машанова А.С. Жогорку билим берүүнү модернизациялоо шартында студенттердин илимий-изилдөөчүлүк ишмердиги // *Известия Кыргызской академии образования*. – Бишкек, 2020. – № 1 (50). – С. 37-41.
5. Шацкая М.В. Исследовательская деятельность студентов как фактор повышения качества подготовки специалистов // *Молодой ученый*. – 2010. – № 12 (23). – Т.2. – С. 140-142.

6. Методика оценки уровня квалификации педагогических работников / Под ред. В.Д. Шадрикова, И.В. Кузнецовой. – М., 2010. – 173 с.
7. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя: психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. – Л.: Ленинградский университет, 1967. – 182 с.
8. Харламов И.Ф. Педагогика. – М., 1999. – 520 с.
9. Загвязинский В.И. Исследовательская деятельность педагога. – М., 2010. – 176 с.
10. Краевский В.В. Общие основы педагогики. – М., 2005. – 256 с.
11. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю. К. Бабанский. – М., 1982. – 192 с.

Рецензент:
Добаев К.Д.,
член-корреспондент КАО,
доктор педагогических наук, профессор

*Аттокурова Чынар Амановна,
ага илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЕНЖЕ ОКУУЧУНУН ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН
ӨНҮКТҮРҮҮЧҮ – КЫРДААЛДЫК МАСЕЛЕЛЕР**

*Аттокурова Чынар Амановна,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СИТУАЦИОННЫЕ ЗАДАЧИ – РАЗВИВАЮЩИЕ
МЫШЛЕНИЕ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА**

*Attokurova Chynar Amanovna,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek*

**SITUATIONAL TASKS – DEVELOP THINKING
JUNIOR SCHOOL STUDENT**

Аннотация: Жашоо-тиричиликтен алынуучу кырдаалдык маселелер кенже окуучунун логикалык ой-жүгүртүүсүн өнүктүрөт жана ар кандай деңгээлдеги кырдаалдык тапшырмаларды чыгаруу көндүмдөрү калыптанат. Кырдаалдык тапшырмалар жаратылыш коопсуздугуна жана жашоо кырдаалдарына карай бөлүнүшөт. Жаратылыш коопсуздугуна карата маселелерди чыгарууда кенже окуучулар таанып-билүүгө, маалыматтарга ээ болот жана алардын жашоо-тиричиликке тийгизген таасири тууралуу ой жүгүрүшөт. Ал эми жашоодон алынган кырдаалдык маселелер окуучу үчүн тааныш, түшүнүктүү, аны чыгарууда ой жүгүртөт, билимине таянат, талкуулашат. Кенже окуучулар маселелерди өз алдынча чыгара билүү жана чыгарылышын өз сөзү менен

айтып түшүндүрүү, негиздөө жана түрдүү жолдор менен чыгаруу жөндөмдөрү калыптанат. Окуучулардын теориялык жактан алган билимин практика жүзүндө тереңдетүүдө мугалим тарабынан танда-лып алынган методунун маанилүүлүгүн түшүнүшөт.

Аннотация: Жизненно-ситуационные задачи развивают логическое мышление младшего школьника и развивают навыки решения разноуровневых ситуационных задач. Ситуационные задачи подразделяются в зависимости от природной безопасности и жизненных ситуаций. При постановке вопросов, касающихся безопасности природы, младшие школьники приобретают познавательные навыки, информации и размышляют о влиянии, которые они оказывают на жизнь. С другой

стороны, ситуационные вопросы из жизни знакомы, понятны учащемуся, он размышляет над ними, опирается на свои знания, обсуждает их, решает разными способами. У младших школьников формируются умения самостоятельно решать задачи и объяснять, обосновывать, делать выводы своими словами. Учащиеся осознают важность выбранного учителем метода углубления теоретических знаний на практике.

Annotation: *Life situational tasks develop logical thinking of a younger student and develop skills for solving multi-level situational tasks. Situational tasks are subdivided depending on natural safety and life situations. When posing questions about the safety of nature, younger schoolchildren acquire cognitive skills, information and reflect on the impact they have on life. On the other hand, situational issues from life are familiar, understandable to the student, he reflects on them, relies on his knowledge, discusses them, solves them in various ways. Younger schoolchildren develop the ability to solve problems independently and explain, justify conclusions in their own words. Students realize the importance of the teacher's chosen method of deepening theoretical knowledge in practice.*

Түйүндүү сөздөр: кырдаалдык маселе; жаратылыштын коопсуздугуна карата кырдаалдык маселелер; чыныгы турмуштук кырдаалдан алынган маселелер; маселелердин түрдүү жолдор менен чыгарылыштары; таанып-билүү; чыгарылышты өз сөзү менен айтып берүү; негиздөө; талдоо; талкуулоо; кенже окуучунун жыйынтыктоосу.

Ключевые слова: *ситуационные задачи, ситуационные задачи по безопасности природы, задачи из реальных жизненных ситуаций, решение задач различными способами, познание, изложение вывода своими словами, обоснование, анализ, обсуждение, подведение итогов младшим школьником.*

Key words: *situational tasks, situational tasks for the safety of nature, tasks derived from real life situations, solving problems in various ways, cognition, presentation of the conclusion*

in your own words, justification, analysis, discussion, summing up by a junior student.

Киришүү. Азыркы учурда башталгыч билим берүүдө интеллектуалдык жана дене жагынан өнүккөн, рухий керектөөлөрү кеңири, дүйнөгө илимий көз караштардын негизине ээ болгон, коомдун турмушуна активдүү катышууга даяр, өз алдынча аракеттенген жана ар түрдүү окуяларга өз алдынча баа бере алган, коомдогу өзгөрүүлөргө тез ыңгайлашууга жөндөмдүү, баалуулуктарга баа бере билген инсандын фундаментин калыптандыруу маселеси алдыда турат. Ал эми башталгыч класстарда математикалык билим берүүнү активдештирүү, предметтин өзгөчөлүгүн эске алуу менен кенже окуучунун предметке болгон кызыгуусун арттыруу, математикалык көндүмдөрүн өнүктүрүү ишин алга жылдыруу жана коомдогу көйгөлөрдү чече билген, аткарылган ишке сын көз менен карап, күнгөй менен тескейин кенен айткан, өзүнүн сунушун айта билген, өсүп-өнүгүп турган инсанды калыптандыруу маанилүү.

Математикалык тилди пайдаланууда кенже окуучулар мазмундуу, кыска сүйлөөгө, ойду так, ачык айтууга, өз түшүнүгүн башкаларга түшүндүрө билүүгө көнүгүшөт.

Макаланы жазуунун максаты: Бул макаланы жазуунун максаты кенже окуучулардын негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда кырдаалдык маселелерди чыгара билүү, өз сөзү менен айтып түшүндүрүү, негиздей алуу көндүмдөрүн өнүктүрүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

- Башталгыч класстардын мугалимдеринин тексттик маселелерди кырдаалдык маселелерге алмаштыра алуусу жана аларды өз сабагында колдонууга жөндөмдөрүн аныктоо;

- Кенже окуучулардын кырдаалдык маселелерди бир нече жол менен чыгара алууларына, чыгарылыштарын өз сөзү менен айтып берүүлөрүнө, негиздей алууларына жетишүүсүн камсыздоо.

Изилдөөнүн натыйжасы жана аларды талдоо: «Окуучуларды жетишерлик көп

маселелерди чыгарууга үйрөтүүгө болот, бирок, чыныгы канааттануу биздин окуучуларыбызга жөн эле билим бербестен, алардын алдына жаңы тапшырмаларды коё билүүнү үйрөткөнүбүздө келет» деп У.У.Сойер айткандай, окуучулардын алдына жашоо-тиричиликтин кырдаалдарынан алынган маселелерди чыгарууну сунуштоо туура деп эсептейбиз. Анткени, «Окуу керемет!» долбоору тарабынан математика сабактарына байкоо жүргүзүүдө ошол жашоо-тиричиликтен алынган кырдаалдык маселелер балдар үчүн түшүнүктүү, кыйынчылыктарды жаратпай, чыгара алган, чыгаруунун бир нече жолу колдонулган, талкууга алынып, чыгарылыштар негиздөөнү талап кылды.

Башталгыч математика курсунун негизги максаттарынын бири кенже окуучуларды маселелерди чыгарууга маселелердин белгилүү жана белгисиздеринин арасындагы байланыштарды аныктоого, арифметикалык амалдарды туура тандай алууга жана аларды аткарууга үйрөтүү. Маселедеги сандык барабардык же туюнтма түрүндө түшүнүк берүү менен гана чектелбестен, жалпы эле математика курсундагы ээлеген орду, аткарган кызматы тууралуу сөз козгогонубуз оң. Кырдаалдык маселелер жашоо-тиричиликтен алынгандыктан, аларды да жаратылыштан алынган адам баласынын коопсуздугуна карата, чыныгы жашоо-тиричилигинен келип чыккан маселелер деп бөлүп кароого болот.

Ю.И. Арсентьевдин, В.С. Беловдун, О.Н. Русактын ж.б. илимий эмгектеринде адам баласынын коопсуздугу тууралуу маселелерине көңүл бурулат. Коопсуз жүрүм-турумга даярдыкты калыптандыруу боюнча окуучуларды окутуу маселелери С.В. Горбачев, С.В. Белова ж.б. илимий эмгектеринен орун алган. Бирок, кырдаалдык маселелерди пайдалануу, аларды табигый мүнөздөгү коркунучтары жөнүндө билимдерди комплекстүү калыптандырууда колдонуу маселелери толук чагылдырылбайт. Демек, табигый мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдарда адам баласынын коопсуз жүрүм-туруму үчүн даярдыгын калыптан-

дыруу каражаты катары кырдаалдык маселелерди изилдеп, алардын чыгарылыштары кандай иш-аракеттерди аткаруу менен алынаары тууралуу маалыматтар да окуучунун билим, билгичтик жана көндүмүн өнүктүрүүдө маанилүү болуп эсептелинет.

Билим берүү мамилесинен компетенттүүлүк мамилеге өтүүдө, мугалим өз сабагында жаңы методикалык ресурстарды колдонууга аргасыз. Учурда санарип доорунда аралыктан окутууда колдонулуучу видеосабактар, видеоматериалдар, кошумча колдонууга сунушталган окуу материалдары сыяктуу эле билим берүүнүн салттуу мазмуну менен компетенттүүлүккө багытталган мамилени айкалыштырууга мүмкүндүк берген маселелерди кырдаалдык маселелер деп эсептейбиз.

Бардык учурларда кырдаалдык маселелерди чыгаруу мета-предметтик натыйжаларга, б.а., окуу предметинин чегинен чыккан жана ар кандай иш-аракеттерде колдонулуучу билим берүү натыйжаларына жетишүүгө багытталат. Көптөгөн кырдаалдык маселелерди чыгаруу коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөрдү чагылдырган конкреттүү кырдаалдарды талдоого байланыштуу берилет.

К.Ө. Самсалиеванын «Мектептин математика курсундагы тесттүү маселелердин ролу» аталыштагы макаласында математикада маселелерди окутуунун дидактикалык функциялары каралган. Макалада өзгөчө өнүктүрүүчүлүк функциясы учурдагы окуучунун математикалык компетенттүүлүгүн калыптандырууга салым кошуучу деңгээлдүү тапшырмаларды (маселелерди) камтырын төмөнкүчө аныктаган.

«Өнүктүрүүчүлүк функциясы. Өнүктүрүүчүлүк функцияга ээ болгон маселелерди негизинен эки топко: ойлоп тапкычтыкты талап кылган; жогорулатылган татаалдыктагы маселелер деп бөлүүгө болот. Алар окуучулардын аң-сезиминде логикалык жана чыгармачыл ой жүгүртүүнүн кандайдыр бир ыкмаларын иштеп чыгуу жана аларды колдонуу мүмкүнчүлүктөрдү түзүүчү шарттарды өз ичине камтыйт. Маселенин чыгарылышынын ар түрдүү жолдорун издөө

менен өнүктүрүүчү функцияларды ишке ашырат» [6, 62-б.].

Бул жагдайлар окуучулар үчүн гана эмес, мугалим үчүн да жаңы болушу мүмкүн, бул мугалим менен окуучунун ортосундагы мамилени өзгөртөт. Кырдаалдык маселелерди чыгаруунун өнүктүрүүчүлүк функциясын колдонгон учурда мугалим менен окуучу көйгөйлөрдү чогуу чечүүнү үйрөнгөн тең укуктуу өнөктөштөр катары иш-аракеттерди аткарышат. Мында «мугалим – окуучу» формасында мугалим билим берүүнүн булагы катары эмес, уюштуруучу, жардам берүүчү, багыттоочу, насаатчы катары кызмат аткаруу менен алардын тең укуктуу өз ара аракеттенүү багытында өзгөрүшүнө көмөктөшөт. Мугалим, өзүнүн сабактар аралык, интегративдик, кырдаалдык милдеттерин аныктоо менен предметтик билимдерди иш-аракетке багытталган практикалык негизде системалаштырууга өбөлгө түзөт, мында окуучулар иш-аракеттерди аткаруунун түрдүү жолдорун өздөштүрүп, предметтик билимдерди колдонуу менен инсандык маанилүү проблемаларды чечүүгө үйрөнүшөт.

Кенже окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандырууда бир нече иш-аракеттерди аткаруусун сунуштоого болот. Мисалы, *«Алынган натыйжаларды талдоо иш-аракеттери: маселенин мазмунун кабыл алуусун; кыскача шартын туура белгиленишин; жалпы туюнтма түзүп, амалдарды ирети менен чыгарылышын; жообун ой-жүгүртүү менен жазуусун; катасы болсо, аны белгилей алуусун жана каталарын сунуш катары айта алууга көнүгүүсүн; маселенин бир нече суроолоруна жооп бере билүүсүн; суроосун өзгөртүү менен маселени кайра өзгөртүп түзүп чыгаруу иштерин талдайт, башкалардын аткарган ишине салыштырат»* [3, 53-бб.].

Кырдаалдык маселелерди бир нече жол менен чыгаруу, жоопторун талдоо, кетирилген катасын аныктоо, катаны оңдоого карата сунуштарын берүү, өз ишин талдай алуу сыяктуу иш-аракеттер аркылуу окуучуларыбыздын ой жүгүртүү, талдай билүү, сунуш айтуу, тапкычтык, кызмат-

ташуу аркылуу предметтик билимдерин колдонуу көндүмдөрүн тереңдетибиз. Ошондуктан мугалим өз сабагында окуучулардын ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө кырдаалдык маселелерди колдонуусу зарыл.

Кырдаалдык маселелер – бул чыныгы жашоодон алынган окуу тапшырмаларынын бир түрү. Кырдаалдык маселелердин негизинде прикладдык мүнөздөгү стандарттык (типтүү) маселелерди, башкача айтканда сунушталган типтүү кырдаалдарда аракеттин алгоритми боюнча, ошондой эле теориялык жана андан да татаал – изилдөөчүлүк (стандарттуу эмес кырдаалдарда маселелерди чечүү, көйгөйлүү жана чыгармачылыкты талап кылган маселелер) маселелерди чыгаруу жөндөмү түптөлөт [1].

Тилекке каршы, колдонулуп жаткан окуу китептеринде андай мазмундагы маселелер кездешет, бирок арифметикалык амалдарды аткарууга гана багытталат. Сөзүбүз кур болбошу үчүн авторлору И.Б. Бекбоев, Н.Ибраеванын 3-классынын окуу китебиндеги 38-беттеги №177-, 41-беттеги 192-, 115-беттеги 599-маселелер мисал болот. Алар:

38-беттеги 177-маселе. Чарба багында 455 түп алма, андан 332 түпкө аз алмурут бар. Бакта канча түп дарак бар эле. Туюнтма түзүп чыгар.

41-беттеги 192-маселе. Аянтка 325 түп тал, 163 түп кайың, 20 түп балаты отургузушту. Бардыгы канча түп дарак отургузулду? Туюнтма түзүп чыгар.

115-беттеги 599-маселе. Жаратылышты коргоочулар 225 түп карагай, андан 200 гө ашык арча жана 150 түп карагай көчөттөрүн даярдашты. Бардыгы канча түп көчөт даярдалган?

Эми 41-беттеги 192-маселенин мазмунуна бир аз өзгөртүү киргизүү менен кырдаалдык маселелерди жаратып, чыгарып көрөлү. Жаратылышты коргоочулар абанын тазалыгын сактоо жана жаандан топурактын жуулуп, көчүп кетүүсүнөн сактоо үчүн өткөн жылы 300 көчөт тигилген. Бул жылы отургузууга 163 түп ак кайың, андан 20 түпкө ашык балаты жана 150 түп карагай көчөттөрүн даярдашты. Бул жылы отургузууга канча түп көчөт даярдашкан?

Кийинки жылы да көчөт тигүү улантылабы же жетишерлик көчөттөр отургузулду деп ойлойсуңарбы?

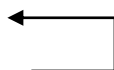
Ушул эле маселеге төмөнкүдөй сүрөттөрдү кошо берүүдөн окуучулар элестетүүгө,

ой жүгүртүүгө, таанып-билүүгө карата маалымат алат, кырдаалдык маселени чыгаруу жеңил болот.

Окуучулардын маселенин мазмунун түшүнгөнүнөн пайдаланып, кыскача шартын жазып, чыгарышат.

Ак кайың – 163 түп
 Балаты – 20 түпкө ашык
 Карагай – 150 түп
 Баардыгы - ? түп

1-жолу.

$$163 + (163 + 20) + 150 = 496.$$

$$163 + 20 = 183 - \text{балаты}$$

$$163 + 183 + 150 = 346 + 150 = 496$$

Жообу: 496 түп

2-жолу

$$163 + 20 = 183 \text{ (түп)}$$

$$163 + 183 = 346 \text{ (түп)}$$

$$346 + 150 = 496 \text{ (түп)}$$

Жообу: 496 түп

3-жолу

Ак кайың	Балаты	Карагай	Баарысы
163	Ак кайыңга караганда 20 га көп болсо,	150 түп	?
163	$163 + 20 = 183$	150	$163 + 183 + 150 = 496$

Жообу: 496 түп

Мында, окуучулар маалыматтарды колдонушат, кырдаалдык көйгөйлөрдү айырмалашат, баалашат жана туюнтма түзүп, андагы арифметикалык амалдарды аткаруу менен маселени чыгарышат. Кийинки жылы көчөттөрдү отургузуу жөнүндө ой-пикирлерин негиздеп айта алышат.

Өткөн жылы отургузулган көчөттөрдүн саны	Бул жылы отургузууга даярдалган көчөттөрдүн саны	Кийинки жылкы көчөттөрдүн саны
300	400	Кийинки жылы да отургузууга 400дөн кем эмес көчөт даярдоо зарыл ж.б. айтылган ой-пикирлер

Жыйынтыктап айтканда, окуу китептериндеги маселелерди кырдаалдык маселеге өзгөртүүнүн жолун көрсөтүк, аларды бир

же бир нече жол менен чыгаруу, ой-пикирлерди топтоо, ой-жүгүртүүнү, билимди

талап кылаары маанилүү экенин негиздей алдык.

«Окуу керемет!» долбоору тарабынан иштелип чыккан башталгыч класстардын Математикасы боюнча модулдарында 1-2-класстар үчүн төмөнкүдөй кырдаалдык маселелер берилет:

а) «Мөмө-жемиштерден» жасалган балмуздак 15 сом, ал эми «Каймактуу» балмуздак 20 сом турат. Бермет менен Бакыттын 35 сом акчасы бар. Алар өздөрүнө кандай балмуздак сатып ала алышат? Бул маселени канча жол менен чыгарууга болот?

б) «Глобус» супермаркетинде 1 кг картошка 20 сомдон, ал эми базарда 15 сомдон сатылып жатат. Гүлзаттан апасы 2 кг картошка ала келүүсүн суранды. Анда 32 сом акчасы бар эле. Ал апасынын суранычын аткаруу үчүн картошканы кайдан сатып алат? Чыгарылышын айтып, түшүндүргүлө.

Ал эми пилоттук мектептердин башталгыч класстарынын мугалимдеринин сабагына байкоо жүргүзүү учурунда, төмөнкүдөй маселелерди окуучуларга сунуштады.

1. Айна үйүнө таттуу топоч, балмуздак жана шоколад сатып алууну чечти. Анын 200 сомун бар. Таттуу топоч 45 сом, балмуздак 38 сом жана шоколад 75 сом турса, анда ал 200 сомго эмнелерди сатып ала алат?

2. Алинурдун 60 сомун бар. Анын апасы 2 кг картошка жана 2 нан сатып келүүсүн суранды. Картошканын баасы супермаркетте 23 сом, а базарда 18 сом турат. Тандыр наны 20 сом, дүкөндөгү нан 16 сом турат. Алинур кайдан жана канча кг картошка жана кандай баадагы нан сатып ала алат?

Бул маселелер турмушта кезигип туруучу кырдаалдардан келип чыгат. Ошондуктан, балдар бат кабыл алышат. Мындай маселелерди чыгарууда кыйынчылыктар жаралбайт.

Кырдаалдык маселелерди чыгарууда биз «Түшүндүрүү жана негиздөө», «Көндүмдөрдү өнүктүрүү прогресс», «Моделдердин көптүгү» ж.б. стратегияларын колдонуу маанилүү.

Мисал катары жогорудагы 1-кырдаалдык маселени чыгарып көрөлү. «Түшүн-

дүрүү жана негиздөө» стратегиясын колдонолу, окуучуларды ой жүгүртүүгө түрткү берүүчү кадамдарына токтололу.

1-кадам. Мугалим сабакта жашоо-тиричиликке байланышкан кырдаалдык маселелерди чыгарары тууралуу окуучуларга айтат. Андан кийин окуучуларга жогорудагы кырдаалдык маселелердин бирин чыгарууну сунуштайлы.

Маселе. Айна үйүнө таттуу топоч, балмуздак жана шоколад сатып алууну чечти. Анын 200 сомун бар. Таттуу топоч 45 сом, балмуздак 38 сом жана шоколад 75 сом турса, анда ал 200 сомго эмнелерди сатып ала алат?

2-кадам. Алгач маселенин мазмуну менен окуучулар таанышышат да, анда эмне жөнүндө сөз болуп жаткандыгы, эмне белгилүү, эмне белгисиз экенин өз алдынча же чакан топто Айна 200 сомго таттуу топочтон, балмуздактан жана шоколаддан канчаны ала тургандыгын талдашат.

«Маселени талдоо. Тесттүү маселелерди чыгаруунун калыптанышына маселенин мазмунуна туура ой жүгүртүүнү уюштуруу маанилүү. Методикада мындай ишти уюштуруп өткөрүүнүн эки жолу жөнүндө айтылат: 1) маселедеги белгилүү маанилеринен баштап белгисиздерге чейин талдоо жүргүзүү менен тескерисинче (маселенин белгисиздеринен (суроолорун) белгилүүлөрүнө чейин талдап, канча амал аткарыларын айта алуусу); 2) маселенин суроосунан баштап белгилүү маанилерине чейин талдоо жүргүзүү» [2, 43-б.].

Демек, талдоо аркылуу кенже окуучулардын кабыл алуусу, ой жүгүртүүсү, кырдаалдардан чыга алуу, өз пикирин, сунуштарын айта алуусу, аткарылган ишти талдай алуу көндүмдөрү өсүп-өнүгөт.

Балдар маселени чыгарышат. Белгиленген убакыт бүткөндө маселенин жоопторун мугалим окуучулардан сурайт.

3-кадам. Балдар сунуштаган жоопторду мугалим алгач тактага же ватманга баарын жазып алат. Андан кийин балдардан ошол жоопту кантип алгандыгын тактайга жазып, көрсөтүп берүүсүн суранат. Ушул учурда окуучулар арасында талдоо жүрүп, оңдоп-

түзөөлөр орун алышы мүмкүн. Натыйжада кетирилген каталар оңдолуп, туура жооп негизделет. Кетирилген каталар эмнеден келип чыккандыгы такталып, ал окуучуга калган окуучулар тарабынан сунуштар берилет. Мугалим «дагы башка жол менен чыгарган окуучулар барбы? Эгер бар болсо тактага жазып көрсөтүп берсеңер» деп айтат. Эгер окуучулар туура жооп берген болсо, анда мугалим карама-каршы (туура эмес)

жоопту өзү сунуштайт, балдар менен чогуу талкуулайт.

4-кадам. Андан ары мугалим ушул маселенин чыгарылыштарын өзү моделдеп көрсөтүп берет.

Балдар, маселени силер туюнтма түзүп жана графикалык жол менен чыгарыпсыңар. Азаматсыңар. Эми таблицалык жол же болбосо тандоо жолу менен да чыгарып көрөлү.

Таттуу топоч – 45 сомдон	Балмуздак – 38 сомдон	Шоколад – 75 сомдон	Канчаны ала тургандыгы тууралуу талдоо	Артып калды	Жетпей калды
1	1	1	$45 + 38 + 75 = 158$ (сом)	42 сом	–
2	1	1	$45*2+38+75=90+38+75=203$	-	3 сом
1	2	1	$45+2*38+75=45+76+75=196$	4 сом	–
2	-	1	$45*2+75=90+75=165$	35 сом	–
-	1	2	$38+75*2=38+150=188$	12 сом	–

Демек, бир нече чыгарылыштар пайда болду. Ал эми акча жетпей калган бир учур болду.

– Балдар, бул маселенин чыгарылышы силер үчүн кызыктуу болдубу?

– Ооба, каалагандай тандап алуудан чыгаруунун бир нече жолу пайда болот экен.

Мугалим сабактын максатына токтолуу менен чыгарылган маселелердин мазмунунан жаратылышты коргоого, абаны тазалоого көңүл бөлүп, алар тууралуу маалыматтарды алуу жашоо-тиричиликте колдонулаары, туура эмес чыгаруудан келип чыккан суроолорго окуучулардын берген жоопторуна, сунуштарына токтолуу менен сабагын жыйынтыктайт.

Тыянак: **Биринчиден,** башталгыч класстардын мугалимдери окуу китептериндеги маселелер менен турмуш-тиричиликтен алынган кырдаалдык маселелерди салыштырып, өзгөчөлүктөрүн белгилей алышты. Кырдаалдык маселелерди түзүүнүн жана аларды чыгаруунун бир нече жолдорун көрө алышты.

Экинчиден, башталгыч класстарынын математика предметинин сабактарына 2020-жылдын октябрь айынан баштап 2021-жылдын май айына чейинки жүргүзүлгөн байкоолордо кенже окуучулардын калып-

тандыруучу баалоого муктаждыктары «BaalooApp» тиркемелерин колдонуу менен алынган натыйжалар аркылуу аныкталды.

Байкоонун аягындагы алынган натыйжа менен башындагы натыйжаны салыштыруудан 2-класстарда кырдаалдык маселелерди чыгаруу – 18% га жогорулады.

Пилоттоонун аягындагы натыйжасы менен предтесттин натыйжасына караганда 4-класстарда кырдаалдык маселелерди чыгаруу боюнча 33% натыйжага жетишти.

Ошондой эле, окуучулар берилген кырдаалдык маселелерди талдоосу, алардын багыттоочу суроолорго берген жоопторуна жана эмнеге? кантип? дагы башка жолу барбы? сыяктуу суроолорго берген жоопторуна таянып, окуучулардын математикалык билим алуудагы өсүп-өнүгүшү негизделди.

Математика предметинин мазмунун жаңылоодо кырдаалдык маселелерди мазмунга киргизүү менен кенже окуучуларыбызды ар кандай кырдаалдардан жол таба билүүгө, ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө, аткарган иш-аракеттерин сын көз менен карап, таразалай билүүгө, кемчилдиктерди жоюуга карата сунуштарды бере билүүгө, тил табышууга, ар бир аткарылган ишин негиздей алууга көндүмдөрүн тереңдетүү

менен билимдүү, жөндөмдүү, татыктуу келечек ээлерин даярдоо ишке ашат деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б., Аттокурова Ч.А. Математиканы окутуу. 1-4-класс. – Б., 2016. – 206 б.
2. Аттокурова Ч.А. Башталгыч мектептеги математикалык маселелерди чыгаруунун өзгөчөлүктөрү // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2017. – С. 38-45.
3. Аттокурова Ч.А. Кенже окуучунун математикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруу // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2018. – С. 50-55.
4. USAID: «Окуу керемет!» долбоору. Математика боюнча 1-5 модулдар. Башталгыч класстардын мугалимдери үчүн. – Б., 2021. – 182-184 жана 222-224 бб.
5. Никифорова А.А., Чичина С.В. Ситуационные задачи как средство формирования готовности к безопасному поведению в чрезвычайных ситуациях природного характера // Международный студенческий научный вестник (gear.u), Сетевое издание. Раздел Педагогические науки, – 2018. – №5. URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=19174> (дата обращения: 06.01.2023).
6. Самсалиева К.Ө. Мектептик математика курсунда тесттик маселелердин ролу // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2017. – С. 57-65.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

*Качкын уулу Алтынбек,
педагогика илимдеринин кандидаты,
доценттин милдетин аткаруучу,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: altyuulu@mail.ru*

*Токтогонова Дамира Жекшенбековна,
магистрант,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: damkafk@mail.ru*

*Бактыбек кызы Венера,
магистрант,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЕНЖЕ МЕКТЕП КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК-
ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ПОТЕНЦИАЛЫН ӨНУКТҮРҮҮ**

*Качкын уулу Алтынбек,
кандидат педагогических наук,
и.о. доцента,
Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: altyuulu@mail.ru*

*Токтогонова Дамира Джекшенбековна,
магистрант,
Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: damkafk@mail.ru*

*Бактыбек кызы Венера,
магистрант,
Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧЕСКОГО
ПОТЕНЦИАЛА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

*Kachkyn uulu Altynbek,
candidate of pedagogical sciences,
acting assistant professor,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: altyuulu@mail.ru*

*Toktotonova Damira Dzhekshenbekovna,
graduate student,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: damkafk@mail.ru*

*Baktybek kyzy Venera,
graduate student,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL AND CREATIVE POTENTIAL OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Аннотация: Макалада кенже мектеп курактагы балдардын интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалы түшүнүгү жөнүндө окумуштуулардын эмгектери талданып, аны өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык шарттары аныкталды. Интеллектуалдык-чыгармачыл жөндөмдөрдү өнүктүрүүнүн натыйжалуулугу эксперименталдык жол менен текшерилип жыйынтыктары берилди.

Аннотация: В статье проанализированы работы ученых о понятии интеллектуально-творческого потенциала детей младшего школьного возраста, определены психолого-педагогические условия его развития. Экспериментально проверена эффективность развития интеллектуальных и творческих способностей и представлены результаты.

Annotation: The article analyzes the work of students on the concept of the intellectual and creative potential of children of primary school age, determines the psychological and pedagogical conditions for its development. The effectiveness of the development of intellectual and creative abilities has been experimentally confirmed and the results are presented.

Түйүндүү сөздөр: интеллектуалдык-чыгармачыл потенциал, кенже мектеп курак, өнүктүрүү, окутуу, тарбиялоо, көнүгүү, тапшырма.

Ключевые слова: интеллектуально-творческий потенциал, младший школьный возраст, развитие, обучение, воспитание, упражнение, задание.

Key words: intellectual and creative potential, primary school age, development, training, education, exercise, task.

Киришүү. Өлкөбүздө өсүп келе жаткан муундун билим деңгээли, адеп-ахлагы, дүйнө таанымы жана жалпы маданияты окумуштуу-педагогдордун көңүл борборунда. Мына ушуга ылайык, окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүү курактык өзгөчөлүгүнө жараша канчалык эрте болсо, ошончолук натыйжалуу болот. Окумуштуулардын белгилөөсүнө таянсак, кенже мектеп курак балдардын окуу ишмердүүлүгү аркылуу интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалын өнүктүрүүнүн эң ыңгайлуу мезгили болуп саналат.

Кенже мектеп куракта балдардын интеллектуалдык, чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн Н.Э. Вишнева, Н.Н. Жалдак, А.З.

Зак, Г.Ф. Кунгурцева ал эми Кыргызстанда Ж.Жумалиева, К.М.Кожегелдиева ж.б. тарабынан изилденип келген.

Изилдөөнүн максаты. Кенже мектеп куракта окуучулардын интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалы түшүнүгүн талдоо жана аны сабак учурунда өнүктүрүүнүн жолдорун аныктоо.

Изилдөөнүн методдору. Окуучулардын интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалын аныктоо үчүн педагогикалык-психологиялык изилдөө методдордун комплекси колдонулду. Адабияттарды талдоо, синтездөө, окуучуларга байкоо жүргүзүү, сурамжылоо жана психодиагностикалык методикалар.

Негизги мазмуну. Балдардын интеллектуалдык-чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрү ойлоп табуучулук, илимий, адабий, көркөм ж.б.у.с. жаратман ишмердиктерде байкалат. Интеллекттин болушу көбүнчө адамга тиешелүү билим, жөндөмдүүлүктөр менен бекемделген максаттуулук менен камсыз кылынат. Ал эми чыгармачылыктын эң маанилүү шарты болуп ишмердүүлүктүн эмоционалдык тонун жараткан белгилүү бир сезимдин болушун жана жаратмандыкты эсептесек болот.

Интеллектуалдык-чыгармачылык жөндөмдүүлүктөр психологдордон сырткары ар кыл тармактын өкүлдөрүн кызыктырып келген. Кээ бирөөнө жаратууга мүмкүнчүлүк берилсе, экинчисине мындай мүмкүнчүлүктөр берилбегени көптөрдө суроо жаратып келет.

Мына ушуга ылайык интеллектуалдык потенциалы жогору адамдын ой жүгүртүүсү оригиналдуулугу, ийкемдүүлүгү, ыңгайлашуу мүмкүнчүлүгү, эркин жана натыйжалуулугу, ассоциациялардын жеңилдиги жана жогору чыгармачылык кыял-чабыты менен мүнөздөлөт. Теориялык жактан алганда, интеллектуалдык-чыгармачылык потенциал педагогиканын, психологиянын, физиологиянын, маданият таануунун жана социологиянын татаал изилдөө предметине кирет.

«Интеллектуалдык-чыгармачылык потенциал» түшүнүгүн талдоодо анын теориялык жактан жетишсиз изилденгенин

белгилөөгө болот. Бир катар окумуштуулар интеллектуалдык-чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү тубаса шык менен байланыштырса, кээ бирлери билимди, көндүмдөрдү, кесиптик билгичтиктерди, адамдын эмгекке жөндөмдүүлүгүн арттыруучу компоненттерди бириктирген мүмкүнчүлүктөр деп айтып келишет. «Интеллектуалдык-чыгармачылык потенциал» түшүнүгү бирдиктүү семантикалык талааны түзгөн бир катар тектеш түшүнүктөр менен байланышат, алар: «изилдөө демилгеси», «креативдүүлүк», «социалдык ишмердүүлүк», таанып-билүү ишмердүүлүгү баланын дүйнөгө болгон мамилесинин активдүү-аракет формасы катары берилип келет [10, 128-138-бб.].

Коомдук илимдерде инсандын потенциалдарынын ар кандай түрлөрү берилип келет (социалдык, тарбиялык, чыгармачылык ж.б.), аларды калыптандыруу жана өнүктүрүү маселелерине арналган педагогикалык-психологиялык адабияттарда «потенциал» түшүнүгү боюнча бир нече аныктамалар берилген.

Макалада «потенциал» түшүнүгүн инсанга төрөлгөндөн тартып берилген жеке ресурстар катары аныктоого болот, анын аракети актуалдуу же белгилүү бир шарттарда ишке ашат. Л.С. Выготскийдин актуалдуу жана жакынкы өнүгүү зоналары жөнүндөгү концепциясында «потенциал» түшүнүгүнүн каралышы кызыгууну туудурат. Актуалдуу өнүгүү зонасы – бул инсандын жөндөмдүүлүгүнүн белгилүү бир мезгилдеги өнүгүү деңгээли, ал эми жакынкы өнүгүү зонасы – өнүгүү потенциалы, мүмкүн болуучу өсүү зонасы катары аныкталат. Л.С. Выготскийдин айтымында, индивид актуалдуу өнүгүү зонасынан жакынкы өнүгүү зонасына өтүүнү ишке ашыруу үчүн анда ички функцияларды жана структураларды (физиологиялык, баалуулук, коммуникативдик ж.б.) өнүктүрүү мотивациялары болушу керектигин баса белгилейт [4, 18-б.].

Албетте, баланын интеллектуалдык-чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрү белгилүү шарттарда «Жерге тоңуп калган үрөн»

сыяктуу, өзүнүн ачылышын бардык жашоо процесстерин, бардык өсүү тажрыйбаларын ж.б. таасир этүүлөрдү камтыган шарттарда жанданып, өсүп-өнүгөт [3].

Кенже мектеп окуучусунун интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү этаптуу жүрүп, мугалимдин даярдыгынын курамдык бөлүгү болуп саналат. Биз мугалимдин кенже мектеп окуучусунун интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүгө даярдыгын анын жаңы нерсени жаратуу жөндөмдүүлүгүн жана өзгөчө компетенттүүлүктү ийгиликтүү өздөштүрүүсүнө багытталган анын инсанынын фазалык, интеграциялык касиети катары түшүнсөк болот. Алар татаал психикалык көйгөйлөрдү чечүү, билимди, тажрыйбаны өздөштүрүү жана колдонуу жөндөмдүүлүгү, өзүн өзү аныктоого жана чыгармачылык менен өзүн өзү ишке ашырууга түрткү берүүчү жеке мүнөздөмөлөрдү колдонуу менен көйгөйлүү кырдаалдарды чече билүүсүн айтсак болот [5].

Кенже мектеп окуучусунун интеллектуалдык-чыгармачыл дараметин өнүктүрүү анын инсандыгынын оң жакка өзгөрүшүнө, курчап турган дүйнөгө көнүү жөндөмдүүлүгүн арттырууну, билимди өздөштүрүү гана эмес, турмуштук милдеттерди чыгармачылык мамиле менен чечүүнү камсыз кылат [8].

Интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү бир катар этаптарды камтып, мугалимдин атайын кесиптик даярдыгынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат, ал кенже мектеп окуучусунун интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалынын өнүгүү этаптары жөнүндө билимди камтышы керек. Демек, кенже мектеп окуучусунун интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү мугалимдин даярдыгынан түздөн-түз көз каранды болот.

Ар кандай ыктар жөндөмгө айланганга чейин өнүгүүнүн узак жолун басып өтүшү керек. Психологдордун айтымында, кенже мектеп куракта баланын таанып билүү процесстери активдүү өнүгүп, дүйнө таанымы кеңеет. Ошондуктан өнүктүрүүнү

мүмкүн болушунча эрте баштоо керек, башталгыч мектеп курагындагы балдар чоңдордун өзгөчө камкордугуна көз каранды, көрсөтүп берүү, түшүндүрүү, кайталоо, ассимиляция ж.б. алардын когнитивдик сферасынын өнүгүүсүнө чоң салым кошот [2, 23-б.].

Кенже мектеп окуучулардын интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын сабактагы ишмердүүлүктө өнүктүрүүнүн жолдорунун бири практикалык иш-аракеттердин ыкмаларын өркүндөтүү, баарлашууда, оюнда жана тарбиялык иш-аракеттерде диагностика жүргүзүү аркылуу дагы ишке ашат [1].

Интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалды өнүктүрүүнүн негизги ыкмалары: оюн техникалары, ден соолукту чындоочу көнүгүүлөр, визуалдык, маалыматтык окуу куралдарын методикалык жактан туура айкалыштыруу, окуу китеби, дидактикалык материалдар жана таяныч схемалар менен иштөө болуп саналат [9, 121-б.].

Мындан сырткары баланын интеллектуалдык-чыгармачылык жөндөмүн өнүктүрүүдө китеп маанилүү ролду ойнойт. Окуу процессинин жайбаракаттыгы, окууга болгон кызыгуунун жоктугу интеллектуалдык-чыгармачылык активдүүлүк процесстеринин да солгундап кетишине алып келет. Китеп окууга болгон каалоо, окууга туруктуу кызыгуу үй-бүлөдө калыптанат жана анын негизин китеп окуу адаты түзөт. Мына ушуга ылайык үй-бүлөдө баланын таанып-билүү кызыгуусун максаттуу түрдө өнүктүрүү керек [12].

Китеп окуудан тышкары музыканы кабыл алуу процессинде дагы интеллектуалдык-чыгармачылык потенциал өнүгөөрүн айтууга болот. Музыкалык тарбия эң чоң интеграциялык потенциалга ээ, анткени ал окуучуну курчап турган чындыкты жөн гана кабыл алууга эмес, анын өзүн өзгөртүүгө багытталган. Мугалим музыкалык каражаты менен окуучуларды эң оптималдуу жана адекваттуу сенсордук-эмоционалдык жана интеллектуалдык жактан коомдун реалдуу турмушуна киришин камсыздап, эстетикалык жактан тарбиялайт [11, 65-б.].

Башталгыч класстын окуучуларынын интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүгө багытталган өнүктүрүү төмөнкүдөй иш-чаралардын комплексин колдонууда ишке ашкан: мугалим сабакта, интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү боюнча психологиялык тренингдерди өткөрүү, ата-энелер менен баарлашуу. Балдардын интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалын жогорулатуу төмөнкү этаптардан турду:

Биринчи этапта «Инсандын чыгармачылык потенциалынын деңгээлин баалоо» (автору В.И. Андреев) жана «Прогрессивдүү матрицалардын шкаласы» (автору Джон Равен) диагностикалык методдору жүргүзүлгөн [13].

Экинчи этапта Чүй районунун Чүй айылындагы В.Ф. Маркова атындагы №14 орто мектебинин 4-класстын окуучуларынын интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү боюнча иш системасы уюштурулган. Кенже мектеп окуучулардын интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү боюнча иштердин системасын уюштуруунун маанилүү багыттарынын бири болуп балдардын туруктуу когнитивдик кызыкчылыктарын, чыгармачылык демилгелүүлүгү болду. Мындан сырткары көйгөйдү чечүүнүн жолдорун издөөдө өз алдынчалык, акыл-эс ишмердүүлүгүнүн көндүмдөрүн калыптандыруу менен байланышкан балдардын толук интеллектуалдык өнүгүүсүн камсыз кылуучу шарттар эске алынган.

Психологиялык-педагогикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй, ой жүгүртүүнү өнүктүрүү окуу жана таанып-билүү иш-аракетин туура уюштуруу менен окуучунун мотивациялык муктаждык чөйрөсүн камсыздап, таанып-билүүнүн курактык өзгөчөлүктөрүн жетишээрлик билген кезде эффективдүү болот [9, 204].

Окуучулардын интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалын өнүктүрүүдө математика жана адабий окуу сабактарын даярдоо жана өткөрүү төмөнкү принциптерге ылайык жүргүзүлдү:

Баланын интеллектин ар тараптуу өнүктүрүү принциби. Сабактар үчүн көнүгүүлөр тандалып алынды, алар берилген тема боюнча билимди, билгичтикти жана көндүмдөрдү калыптандырууга гана салым кошпостон, бир катар интеллектуалдык сапаттарды да өнүктүрөт.

Окууга натыйжалуу мамиле кылуу принциби. Сабак балдар тапшырмаларды чечүүнүн өз алдынча жолдорун издей тургандай уюштурулат, анткени бул алардын чыгармачылык ой жүгүртүүсүн активдештирет жана интеллектуалдык сапаттарын өркүндөтөт.

Негиздүү жооп принциби. Тапшырмалар балдар өз көз карашын, өз алдынча чечимди негиздөө зарылдыгын түшүнө тургандай түзүлөт.

Позитивдүү мотивация принциби. Ийгиликтүү окуу процесси үчүн сабакта төмөнкү шарттар түзүлөт: кубаныч, таң калуу, ырахат тартуу атмосферасы, «ийгиликтүү кырдаалдар» жаратылат ж.б.

Гуманизм жана кызматташуу принциби. Ар бир баланы өзүнүн жеке-психологиялык өзгөчөлүктөрү жана кемчиликтери менен кабыл алуу, алардын тандоосун урматтоо [12].

Башталгыч билим берүүнүн ар кандай деңгээлдериндеги балдардын интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү процессиндеги спецификалык мазмун жаш өзгөчөлүгүнө жараша бөлүнөт. Ошентип, 4-класстардагы окуучулардын интеллектуалдык-чыгармачыл өнүгүүсүндө сөздүк-логикалык жана чыгармачыл ой жүгүртүүсүн калыптандырууга, шарттуу көңүл бурууну жана иш-аракеттин ички планын өркүндөтүүгө басым жасалды [7, 179-б.].

Кабыл алуунун өнүгүшү менен кенже мектеп окуучулары нерселердин (түс, форма, көлөм) жекече белгилерин же касиеттерин аныктоого жана талдоого, көргөндөрүн түшүнүүгө, кабыл алуу процессине психикалык ишмердүүлүктү активдүү киргизүүгө үйрөтүү маанилүү болду. Кабылдоону өнүктүрүү үчүн биз атайын тапшырмаларды колдондук. Окуучуларга жупташкан, кичине

айырмачылыктары бар сүрөттөр берилип, айырмачылыктарды табуу милдети коюлду [8].

Көнүл буруунун туруктуулугун калыптандыруу үчүн, анын концентрациясын, бөлүштүрүлүшүн сактоонун узактыгы, б.а. бир эле учурда эки же андан көп аракеттердин аткарылышын көзөмөлдөө жөндөмү менен аныкталды, «сызыктарды жандыр» көнүгүүлөрү колдонулду.

Мисалы:

Сызыктарды «жандыр».

Ортомчулук жаттоону калыптандыруу, б.а. жаттоо үчүн жардамчы каражаттарды, анын ичинде белги-символдорду колдонуу, эсте калган объектилерди бөлүктөргө бөлүүнү, алардагы ар кандай касиеттерди бөлүп көрсөтүүнү, алардын кайсынысы менен кандайдыр бир системанын ортосунда белгилүү байланыштарды жана мамилелерди орнотууну талап кылат. Балдардын ассоциативдик эс тутумун өнүктүрүү үчүн төмөнкүдөй көнүгүүлөрдү колдондук:

Вариант 1

Мугалим бир сөздү айтып баштайт, бала мугалимдин сөзүнө өз сөзүн кошуп айтат. Мугалим өзүнүн сөзүн, баланын айткан сөзүн кайталап, үчүнчүсүн кошот. Андан кийин эстафета балага кайтып келет, ал аталган 3 сөздү кайталап, дагы бирөөнү кошуусу керек ж.б. «Сөз эстафетасы» үчүн кандайдыр бир теманы тандап алган жакшы, мисалы: «Жаратылыш», «Аба ырайы», «Спорт», «Жер-жемиштер». Сиз бир тамгадан башталган сөздөрдү же жандуу зат атоочторду гана атаганга макул боло аласыз ж.б.

Вариант 2

Мугалим кыска сүйлөм айтат, бала ал сүйлөмгө дагы бир сөздү кошуп кайталайт, мисалы: «Мен тартам». Бала кошумчалайт: «Мен альбомго тартам». Мугалим: «Альбомдо жакшы тартам». Бала кошумчалайт: «Мен альбомдо боёктор менен жакшы сүрөт тартам» ж.б.

1) оозеки фантазияны өнүктүрүү боюнча тапшырмалар: а) жомок, аңгеме жазуу; б) эгерде... эмне болорун элестет;

2) вербалдык эмес фантазияны калыптандыруу боюнча тапшырмалар (жаңы объектти түзүү: жаныбар, механизм ж.б.);

3) пантомимикалык фантазияга тапшырмалар (чайнекти, машинаны, поездди ж.б. сүрөттөө);

4) визуалдык фантазияны өнүктүрүү боюнча тапшырмалар: а) бүтпөгөн чиймени бүтүрүү боюнча тапшырмалар; б) геометриялык фигуралардын жардамы менен мүмкүн болушунча көп нерселерди тартуу [12, 294].

Кенже мектеп окуучулардын толук психикалык өнүгүүсү ой жүгүртүүнүн үч түрүн тең колдонууну камтыйт. Визуалдык эффективдүү ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн төмөнкүлөр кеңири колдонулган: сүрөт тартуу, моделдөө, долбоорлоо ж.б.

А.З. Зак тарабынан иштелип чыккан «картаны орун котор», «оймо түшүрүү», «квадрат чогултуу», «уникум», «чекиттер» колдондук. Мисалы, «оймо түшүрүү» оюну 16 окшош кубиктен турат. Ар бир кубиктин бардык 6 бети ар кандай, 4 түскө боёлгон. Бул көптөгөн варианттарда алардан түстүү үлгүлөрдү жасоого мүмкүндүк берет. Бул оймо-чиймелер ар кандай нерселердин, сүрөттөрдүн контурларын чагылдырат, балдар аларды атаганды жакшы көрүшөт. Кубиктер менен оюнда балдар үч түрдүү тапшырманы аткарышат

Биринчиден, тапшырма үлгүлөрүнүн жардамы менен кубиктерден бир эле оймону бүктөгөндү үйрөнүшөт. Андан кийин тескери маселени коюшат: кубиктерди карап, алар түзгөн үлгүнүн чиймесин тартышат. Акыры, үчүнчүсү, китепке кирбеген 9 же 16 кубиктен турган жаңы үлгүлөрдү ойлоп табуу, башкача айтканда, чыгармачылык менен алектенүү [8].

Дидактикалык оюндар: конструктор, курама оюнчуктар, мозаика, лото, домино ж.б.

Көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн биз төмөнкү көнүгүүлөрдү колдондук: «ашык предмет», «топторго бөлүү» ж.б. Бул көнүгүүлөрдүн негизин сүрөттөр тартылган, аларды эске алуу менен

бала сунушталган тапшырманы аткарышы керек [11].

Сөздүк-логикалык ой жүгүртүүнүн маанилүү белгилеринин бири түшүнүктөрдүн иштеши болуп саналат. Вербалдык-логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү психикалык операцияларды: анализдөө, синтездөө, жалпылоо ж.б. түзүүлөрдү камтыйт. Салыштыруу операцияларын иштеп чыгуу үчүн окшош объекттерди (чымын менен көпөлөк; стол жана отургуч) окшоштук жана айырмачылык белгилерин табышкан [3].

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда 4-класстын окуучуларынын интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалын жогорулатуу ишин уюштуруу жана өткөрүүнүн актуалдуулугу жогорулады. Окуучулардын окуу-таанып билүү ишин туура уюштуруу менен алардын бүткүл ой-жүгүртүү, эс-тутум, көңүл буруу ж.б. когнитивдик процесстерди өнүктүрсө болот. Интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалды өнүктүрүү боюнча атайын сабактар салттуу сабактардан айырмаланып жыйынтыкка гана басым кылынбастан процессуалдык жагына көбүрөөк маани берилди. Мына ошондуктан кенже мектеп курактагы балдардын интеллектуалдык-чыгармачыл потенциалын өнүктүрүү боюнча сунушталган иштердин системасы натыйжалуу болду. Изилдөөнүн жүргүзүлгөн текшерүүчү этабы кенже мектеп окуучулардын интеллектуалдык жана чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү боюнча иш тутумунун натыйжалуулугу аныкталды.

Адабияттар:

1. Андреев, В.И. Оценка уровня творческого потенциала личности. [Электронный ресурс] / В.И. Андреев. – Режим доступа : <https://studfiles.net/preview/3799548/page:8/> – (Дата обращения : 18.09.2018).
2. Асеев, В.Г. Младший школьный возраст: учеб. пособие / В.Г. Асеев. – Иркутск, 2011. – 128 с.
3. Вишнева, Н.Э. Актуализация креативности младших школьников в процессе реализации специальной развивающей программы: автореф. ... дисс. канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.Э. Вишнева. – Иркутск, 2006. – 19 с.
4. Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: кн. для учителя / Л.С. Выготский. – Москва: Просвещение, 2005. – 93 с.: ил.
5. Дубровина, И.В. Младший школьник: развитие познавательных способностей: пособие для учителя / И.В. Дубровина [и др.]. – Москва: Просвещение, 2003. – 208 с.
6. Жалдак, Н.Н. Развитие логичности мышления у младших школьников / Н. Н. Жалдак // Начальная школа. – 2013. – № 7. – С. 77-82.
7. Жумалиева Ж.М. Жаш курак психологиясы: окуу куралы. – Б., 1999. – 256 б.
8. Зак, А.З. Развитие теоретического мышления у младших школьников: учеб.пособие / А.З. Зак. – Москва: Просвещение, 2010. – 325 с.
9. Качкын уулу А. Психологиялык-педагогикалык милдеттерди жана кырдаалдарды чечүүдө мугалимдин рефлексиясынын ролу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № 1 (56). – С. 120-123.
10. Кунгурцева, Г.Ф. Социологический анализ понятий «интеллектуальный потенциал личности» и «интеллектуальный потенциал общества» / Г. Ф. Кунгурцева // Социально-гуманитарные знания. – 2013. – № 5. – С. 128-138.
11. Муратбек Касей. Башталгыч мектептин окуучуларына музыкалык тарбия берүүнүн негизги ыкмалары // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № 1 (56). – С. 65-70.
12. Селиверстова, Е. А. Творческие задания для раскрытия индивидуальных способностей обучающихся / Е.А. Селиверстова // Начальная школа. – 2013. – № 1. – С. 54-56.
13. Тест Равена. Шкала прогрессивных матриц. Методики для диагностики интеллекта [Электронный ресурс] / Дж. Равен. – Режим доступа:

<https://psycabi.net/testy/717>. – (Дата обращения : 11.09.2018).

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты

КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

PROFESSIONAL EDUCATION

*Рамазанова Назгуль Кудайбергеновна,
магистр педагогических наук, аспирант,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: ramazanova82.82@mail.ru*

**УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЛИЧНОСТНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ КАЗАХСТАНА**

*Рамазанова Назгуль Кудайбергеновна,
педагогика илимдеринин магистри, аспирант,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: ramazanova82.82@mail.ru*

**КАЗАКСТАНДЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖОЖДОРУНДА КЕЛЕЧЕКТЕГИ
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН МУГАЛИМДЕРИНИН СОЦИАЛДЫК-ИНСАНДЫК
КОМПЕТЕНЦИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ ШАРТТАРЫ**

*Ramazanova Nazgul Kudaibergenovna,
Master of Pedagogical Sciences, PhD student,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: ramazanova82.82@mail.ru*

**CONDITIONS FOR THE FORMATION OF SOCIAL AND PERSONAL COMPETENCE
OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN PEDAGOGICAL
UNIVERSITIES OF KAZAKHSTAN**

Аннотация: В статье отмечена актуальность формирования социально-личностной компетенции у обучающихся высших учебных заведений педагогического профиля Республики Казахстан. Дан краткий теоретический обзор содержания понятия. Представлены условия, обеспечивающие формирование активной, социальной, лично-ориентированной

деятельности обучающихся педагогического вуза. Описаны некоторые активные методы преподавания, которые преподаватель университета использует в период профессиональной практики и изучения спецкурса с целью формирования компетенций будущих учителей, необходимых для взаимодействия с социальным окружением.

Аннотация: Макалада Казакстан Республикасынын педагогикалык профилиндеги жогорку окуу жайларында социалдык-инсандык компетенцияны калыптандыруунун актуалдуулугу белгиленген. Түшүнүктүн мазмунуна кыскача теориялык сереп берилди. Окуучулардын активдүү, социалдык, инсанга багытталган ишин калыптандырууну камсыз кылуучу шарттар көрсөтүлдү. Университеттин окутуучусу социалдык чөйрө менен өз ара аракеттенүү үчүн болочок мугалимдерге зарыл болгон компетенцияларды калыптандыруу максатында кесиптик практика жана атайын курсту үйрөтүү мезгилинде колдонгон айрым активдүү окутуу ыкмалары сүрөттөлгөн.

Annotation: The article proves the relevance of the formation of social and personal competence among students of higher educational institutions of the pedagogical profile of the Republic of Kazakhstan. A brief theoretical overview of the content of the concept is given. The conditions ensuring the formation of active, social, personality-oriented activity of students are presented. The article describes some active teaching methods that a university teacher uses during professional practice or studying a special course in order to form competencies necessary for interaction with the social environment.

Ключевые слова: социально-личностная компетенция, учитель начальных классов, методы преподавания, деятельность, интеграция теории и практики.

Түйүндүү сөздөр: социалдык-инсандык компетенция, башталгыч класстардын мугалими, окутуу усулдары, ишмердүүлүгү, теорияны жана практиканы интеграциялоо.

Key words: social and personal competence, primary school teacher, teaching methods, activity, integration of theory and practice.

Введение. С 2016 года в системе школьного обучения Республики Казахстан происходят изменения в содержании изучаемого учебного материала, дидакти-

ческих подходах, оценивании достижений учащихся и результатах образования.

В нормативных документах касательно образования, семинарах, обучающих курсах формулируется одно из главных требований – развитие казахстанских школьников посредством создания активной образовательной среды. Под развитием понимается функциональная грамотность учащихся, наличие способности самостоятельно обрабатывать новую информацию, социально-коммуникативные компетенции, что обеспечивает успешное формирование и становление личности современного казахстанца.

В воспитании гражданина всегда первостепенным было формирование основ морали и нравственности, толерантность к другим культурам и точкам зрения. Эта позиция определяется и нормативно-правовыми документами, например, в обращении Главы государства к народу страны [1, с. 6]. Поэтому педагогическая работа должна быть направлена на разностороннее воспитание личности школьника, формирование семейных, родовых, национальных ценностей. На основе миссии и ценностей общенациональной идеи учитель сегодня формирует у учащихся основные нормы морали и нравственности, используя возможности всех видов учебно-воспитательной работы в школе.

В 2018 году был задан вектор развития для создания передовой системы образования для всех уровней формирования личности, включающий разработку и апробацию новых государственных стандартов, методических материалов, и, самое главное, педагогических кадров [2, с. 5]. Перед системой подготовки учителей стоят сегодня новые задачи. Меняется подход в преподавании, организуется активная мыслительная, практическая и самостоятельная деятельность обучающихся.

Основная направленность происходящих изменений – создание условий для формирования педагогического мастерства педагогов для повышения качества и результативности обучения. В связи с этим,

меняются не только содержание учебных программ, школьных учебников, система оценивания, но и система преподавания, соответственно, новые требования должны быть предъявлены и к будущим педагогам – нынешним выпускникам педагогических вузов.

Исходя из вышеизложенного, нас интересует проблема подготовки нового поколения учителей начальных классов, не только обладающих профессиональными компетенциями, но и социально активных, способных работать в новых условиях.

Цель исследования – разработка модели формирования социально-личностной компетенции в педагогическом вузе и изучение условий ее функционирования.

Основными субъектами исследования являются студенты образовательной программы 6В01310 «Педагогика и методика начального обучения», так как именно они будут реализовывать социальный заказ, формировать у младших школьников основы наук, формировать социально-личностную сферу.

Методы исследования. Для изучения педагогической действительности нами использовались теоретические, практические (наблюдение за организацией учебного процесса студентами 1-4 курсов, анкетирование, беседа, педагогический эксперимент), методы обработки данных исследования. В качестве объекта исследования выступил учебно-воспитательный процесс в Павлодарском педагогическом университете, предмет исследования – процесс формирования социально-личностной компетенции студентов образовательной программы 6В01310 «Педагогика и методика начального обучения».

Основное содержание. С точки зрения теории, Кормильцева М.В. в исследовании доказывает, что развитие профессиональной мобильности возможно через формирование компетенций межличностного взаимодействия, нормативно-правовых, поведенческо-регулятивных и личностных [3, с. 17].

Другой ученый, Сартакова Е.М., отмечает под интересующим нас понятием

спектр общих компетенций, обеспечивающих отношение человека к социуму, основанных на отношении личности к себе, другим, разнообразным социальным нормам [4, с. 7].

В понимании Бабенко Н.В., учитель должен осуществлять несколько ролей – педагог, гражданин, при этом проявлять педагогическое сознание, иметь педагогические умения, быть самореализованным в профессиональной, социальной и личностной среде [5, с. 25].

Першина О.Н. считает, что социально-личностные компетенции характеризуют человека как личность и являются индикатором уровня взаимоотношений этой личности с социумом, то есть другими людьми, общественными группами [6, с. 8].

В Профессиональном стандарте педагога Республики Казахстан от 2017 года, который является одним из четырех основных элементов национальной системы квалификаций и учитывает уровни Национальной и Отраслевой рамок квалификаций в сфере образования, выделяют такие функции учителя: обучающая, воспитывающая, методическая, исследовательская, социально-коммуникативная [7, с. 2].

В таблице 1 приведены некоторые умения и навыки, которые должны быть сформированы у педагога начальной школы согласно Профессиональному стандарту.

В этом же документе мы видим, что под личностными и профессиональными компетенциями авторы подразумевают следующие умения и навыки:

1. Установление положительных взаимоотношений с другими учителями начального звена с целью получения новых знаний, обмена опытом, профессионального роста.

2. Активное включение в работу методического объединения учителей начальной школы.

3. Адекватное оценивание результатов своего профессионального труда, анализ и корректировка педагогической практики.

4. Открытость к конструктивной критике, прислушивание к советам, рекомендациям, пожеланиям, услышанным после

разбора открытых уроков, обсуждений, выступлений и пр.

5. Ведение дневника саморазвития, стремление к самосовершенствованию.

6. Проявление ответственности во всех сферах деятельности.

7. Восприятие школьного учительского коллектива как единую команду, без деления по каким-либо признакам, толерантное отношение ко всем.

8. Владение способностью коммуникации на позитивной волне, что приводит к успеху в общении [7, с. 26].

Таблица 1. Содержание трудовых функций учителя начальной школы согласно профессиональному стандарту, разработанному Ассоциацией вузов Казахстана, ассоциацией учителей Казахстана

Трудовые функции	Краткая характеристика
Педагог начального звена знакомит младших школьников с общепринятыми в социуме ценностями	<ul style="list-style-type: none"> - владеет знаниями педагогической этики и умело применяет их; - имеет педагогическую меру во взгляде, слове, действии; - гуманен, открыто выступает против дискриминации по любому признаку; - расширяет собственный уровень культуры; - учит языки; - создает образовательное пространство для младших школьников, в котором учитывает особенности, мотивы и потребности младших школьников; - воспитывает у обучающихся истинное чувство толерантности к людям другой национальности, языка, образа жизни и т.п.
Педагог начального звена взаимодействует со всеми субъектами образования	<ul style="list-style-type: none"> - предлагает формы, методы взаимодействия начальной школы с социальными институтами, творческими объединениями, Дворцами школьников и другими представителями стейкхолдеров образования; - выстраивает коммуникацию на профессиональном уровне с учетом знания основ психологии общения; - является активным участником сетевого сообщества; - проявляет лидерские, организаторские качества.

Исследователь Супатаева Э.А. говорит о компетентностном подходе как естественном этапе, необходимом для современной школы, имея в виду такие условия организации обучения, при которых оно будет строиться на комплексе учета индивидуальных способностей обучающихся, их интересов и склонностей [8, с. 20]. При этом ученый Ниязова А.М. утверждает о неизбежности пересмотра и переосмысления ожидаемых результатов обучения, которые в идеале должны найти широкое применение в различных жизненных ситуациях [9, с. 22].

Вместе с тем, представленные в Государственном общеобразовательном стандарте высшего образования Республики

Казахстан 2022 года дескрипторы не предполагают развитие социально-личностных способностей студентов. В основном результаты обучения в вузе предполагают демонстрацию, понимание, применение теоретических знаний на практике, самостоятельное изучение какой-либо области педагогики. При этом компетенции определяются как умения применять в профессиональной практической среде полученные знания, умения и навыки [10, с. 1].

Таким образом, анализ литературы позволяет отметить, что изучение социально-личностной компетенции у казахстанских

педагогов начального звена как проблема исследована недостаточно.

В связи с этим возникает ряд противоречий между:

- возникающими и активно формирующимися новыми условиями жизни общества и действующим традиционным подходом к подготовке учителя;

- между возрастающей потребностью в гибких, социально-активных учителях начальных классов и отсутствием таковых;

- необходимостью наличия у педагога компетенций такого вида и недостаточной актуальностью проблемы ее формирования в педагогическом вузе;

- потенциальными возможностями целостного педагогического процесса высшего учебного заведения в формировании социально-личностных компетенций у потенциального педагога и его реальным использованием;

- между востребованностью указанных компетенций в работе учителя и ориентацией вузовской подготовки с упором на формирование базовых, ключевых компетенций;

- между потенциальными ресурсами учебных дисциплин и других видов работ,

оказывающих влияние на формирование компетенции и низким уровнем их использования в данном направлении в казахстанских педагогических вузах.

Анализируя представленные выше понятия, определим социально-личностную компетенцию как категорию, складывающуюся из трех основных компонентов, которые представлены в таблице 2.

С позиций компетентного подхода формирование компонентов социально-личностной компетенции представляет собой процесс взаимодействия будущего педагога и социума; предполагает овладение будущим педагогом способами межличностного взаимодействия, которые он приобрел путем расширения и обогащения собственных взглядов, установок, ценностей, убеждений посредством получения профессиональных знаний. Наличие данной компетенции отражает способность будущего педагога в любых педагогических ситуациях устанавливать эффективное взаимодействие, которое позволит решить возникшую проблему, не противоречив нормам морали и общественным законам.

Таблица 2. Содержание компонентов ключевого определения

Компоненты	Содержание
Социально-методические способности	- интеграция в социальную группу; - развитие социальной активности; - толерантность в восприятии другого человека, культуры и социума; - коммуникация со всеми субъектами педагогического процесса.
Психолого-педагогические способности	- самоконтроль поведения и эмоций; - стремление к самопознанию и саморазвитию.
Личностно-значимые качества	- склонность к работе с детьми; - высокая степень личной ответственности; - терпимость; - интерес и уважение к другому человеку; - тактичность.

Описываемый процесс происходит в чаемой в себя общественный и личностно-разнообразных видах деятельности, вклю- значимый аспекты, совокупность которых

определяет и обуславливает социально-личностную направленность студентов.

В основе любой деятельности лежит единство внутренних и внешних потребностей, эмоциональной и мотивационной сфер. Поэтому активная деятельность студентов является необходимым условием, предпосылкой формирования компонентов социально-личностной компетенции.

Достижение результата невозможно без продуманной воспитательной работы в вузе по выделенному нами направлению, в результате которого студенты должны овладеть набором компетенций, необходимых для организации профессионально-воспитательной деятельности социально-личностной направленности, как в процессе учебных занятий, так и во внеклассной работе с учащимися школ.

При разработке образовательной программы БВ01310 «Педагогика и методика начального обучения» на 2022-2023 учебный год мы руководствовались ответами на следующие вопросы:

1. Какой мы хотим видеть нашу страну в будущем?
2. Какие люди нужны для такой страны?
3. Какой учитель может воспитать таких граждан общества?
4. Какое образование вуз должен предложить?

В цикл профилирующих дисциплин вузовского компонента нами была включена дисциплина «Основы социально-личностной компетенции учителя начальных классов». Всего запланировано 5 кредитов, 150 учебных часов.

Цель изучения дисциплины – формирование у студентов социально-личностной компетенции.

Задачи:

1. Обеспечить изучение студентами теоретических основ и практических материалов по формированию социально-личностной компетенции.
2. Активизировать студентов для участия в мероприятиях кафедры, деканата, учебного заведения.

3. Сформировать у студентов потребность в саморазвитии, обучить рефлексивным умениям.

В содержание учебной дисциплины вошли следующие модули: Компетентный подход как методологическая основа современного образования. Социально-личностная компетенция учителя новой формации. Методы, формы формирования социально-личностной компетенции. Общепедагогические способности. Активные формы организации познавательной деятельности. Практико-ориентированные задания. Организация различных видов взаимодействия. Мониторинг и динамика уровня сформированности социально-личностной компетенции.

В качестве методов преподавания мы предлагаем использовать «дерево целей», мозговой штурм, ролевые игры, кейсы, интерактивные, цифровые технологии, метод проектов, дискуссии, «перевернутый класс», проблемные методы, метод Джигсо (мозаика). Студенты вовлечены в разнообразную деятельность: анализируют профессионально-педагогические ситуации, диагностируют и прогнозируют развитие собственной личности, оценивают свои реальные возможности, знания, умения и рациональность их применения, планируют свою работу, составляя план по достижению цели (профессиональной и личностной).

В исследовании Паштанова С.У. мы находим подтверждение нашим рассуждениям о том, что для формирования активной деятельности студентов необходимо создание специальных условий. В процессе профессионального обучения студенты уже имеют внутреннюю мотивацию, высокую потребность реализовать себя в педагогической деятельности, поэтому необходимо обеспечить их дисциплинами для самостоятельного профессионального формирования качеств учителя, дать возможности для самореализации [11, с. 89].

Выводы. Несмотря на многозначность социально-личностной компетенции, нами предпринята попытка определить содержание этого ключевого понятия в исследовании

довании. За счет внедрения спецкурса, внесения изменений в содержание программ профессиональных практик открывается новое направление и перспективы в программе обучения учителей начальных классов.

Внесен вклад в развитие научных представлений в такой форме как модель и указанные в ней обязательные компоненты для формирования социально-личностной компетенции у студентов педагогического учебного заведения, тем самым открыта перспектива к внедрению инновационного подхода в подготовке учителя новой формации. Предложенные учебные, методические, дидактические материалы, программы профессиональных практик помогут в работе преподавателя вуза по интеграции научной теории и практики. Разработанные практико-ориентированные задания рекомендуется внедрять на дисциплинах методического цикла, составленные методические указания к прохождению практик помогут студентам при непосредственном взаимодействии с социальными институтами, решении конфликтных ситуаций и пр.

Таким образом, проведенное исследование позволяет выделить основные требования к организации обучения в педагогическом вузе:

1. Единство теоретической и практической подготовки;
2. Целенаправленность и системность в решении практических педагогических задач профессионального направления;
3. Комплексность организации образовательной среды.

Принципиально новым становится подход к подготовке учителей новой формации в целостном образовательном процессе, где формирование компетенций будущих педагогов является одним из факторов модернизации высшего педагогического образования.

Литература:

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». – 14 декабря 2012 г.
2. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. – 5 октября 2018 г.
3. Кормильцева М.В. Социально-личностные компетенции студентов как фактор развития их профессиональной мобильности [Текст] / Автореф. дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07 / М.В. Кормильцева. – Екатеринбург, 2009. – 190 с.
4. Сартакова Е.М. Социально-личностные компетенции и условия их развития [Текст] / Е.М. Сартакова // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск, 2008. – С. 23-25.
5. Бабенко Н.Л. Развитие социально-личностной компетентности будущего учителя в процессе изучения педагогических дисциплин в вузе [Текст] / Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Н.Л. Бабенко. – Волгоград, 2012. – 40 с.
6. Першина О.Н. Социально-личностные компетенции студентов педвуза [Электронный ресурс] – М.: Интернет-форум в рамках Всероссийской научной педагогической олимпиады аспирантов «Современные педагогические исследования: взгляд в историю», 2011. – Режим доступа <http://aspirantura-olimpiada.narod.ru/index/0-91>
7. Профессиональный стандарт «Педагог». Приложение к приказу Председателя Правления Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен». – 8 июня 2017 года № 133.
8. Супатаева Э.А. О Госстандарте школьного образования в Кыргызстане // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2017. – № 1 (41). – С. 18-23.
9. Ниязова А.М. Компетенция и компетентность как ключевые понятия в контексте компетентностного подхода // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 2 (51). – С. 21-24.
10. Государственный общеобязательный стандарт высшего образования [Текст]:

- Приложение 1 к приказу Министра науки и высшего образования Республики Казахстан. – Астана, 20 июля 2022 г., № 2.
11. Паштанов С.У. Диагностика готовности будущих учителей к профессиональной деятельности // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № 2 (57). – С. 85-91.
12. Алимов А.К. Использование интерактивных методов обучения в школе [Текст]: учеб. пособие / А.К. Алимов. – Астана: Центр педагогического мастерства АОО НИШ «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2014. – 188 с.
13. Глоссарий для уровневых программ курсов повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан, разработанный Центром педагогического мастерства совместно с факультетом образования Кембриджского университета [Текст]: учеб.-метод. пособие. – Астана: Центр педагогического мастерства АОО НИШ «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2012. – 164 с.
14. Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / [В.И.Загвязинский, А.Ф. Закирова, Т.А. Строкова и др.]. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 352 с.

Рецензент:
Мааткеримов Н.О.,
доктор педагогических наук, профессор

**«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар**

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын дарегин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылышы керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы – MS Word.

- гарнитурасы – Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) – 14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) – 1

- абзацтык ачык жер – 1,5

- бардык талаачалар – 2 см

- мүмкүн болгон ажыратуулар – курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - бааштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, шаары, өлкөсү – кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук дарегин (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы – чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация – кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Макаланын структуралык түзүлүшү:

- Киришүү
- Изилдөөнүн максаты
- Изилдөөнүн методу
- Негизги мазмуну
- Корутунду
- Адабияттар тизмеси

Адабияттардын тизмеси 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ирифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө). Адабияттар тизмесин ГОСТ боюнча түзүү.

Шилтемелердин (цитирование) орун алышы; “КББАнын кабарлары” журналына шилтеме келтирүү.

Макалалар мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана мүчө-корреспонденттери үчүн – акысыз.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн – 500 сом,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – 1000 сом,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – 3500 сом.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным в файл и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи статьи;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) – 14.
- Междустрочный интервал – одинарный.
- Абзацный отступ – 1,5
- Поля – все по 2 см.
- Допустимые выделения – курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки включенные в список литературы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения – в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия, инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (на кыргызском, русском и английском языках), электронный адрес (размер шрифта – 14 кегель, полужирный, выравнивание – по правому краю).
- Название статьи – заглавными буквами на кыргызском, русском и английском языках

(размер шрифта – 14 кегль, полужирный, выравнивание – по центру).

Аннотация: на кыргызском, русском и английском языках (Annotation) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы).

Объем аннотации 3-5 предложений. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 – на кыргызском, русском и английском языках (Key words) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание – по ширине страницы.

Структура статьи:

- Введение*
- Цель исследования*
- Методы исследования*
- Основное содержание*
- Выводы*
- Список литературы*

Список литературы: 5-15 источников (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы). Составление библиографии в соответствии ГОСТ.

Размещение ссылок (цитирование), ссылка на журнал «Известия КАО».

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и членов-корреспондентов КАО – бесплатно.

Для сотрудников и аспирантов КАО – 500 сомов.

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана – 1000 сомов.

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья – 3500 сомов.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

**БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION**

**Мамытов Абакир
Abakir Mamytov**

Ашыкча машыккан абал жана аны диагноздоо: теориялык көз караштардын калыптанышы.....	3
Состояние перетренированности и его диагностика: формирование теоретических взглядов.....	3
Overtraining condition and its diagnosis: the formation of theoretical views.....	3

**Ашыров Эркинбек Тынымсеитович
Ashyrov Erkinbek Tynymseitovich**

Вопросы оценивания учебных достижений будущих учителей математики.....	10
Келечектеги математика мугалимдеринин билим жетишкендиктерин баалоо маселелери.....	10
Evaluation issues of educational achievements future mathematics teachers.....	10

**ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY**

**Паштанов Султан Усенович
Pashtanov Sultan Usenovich**

Формирование готовности будущих учителей к педагогической поддержке на основе системного подхода.....	17
Системалык мамиленин негизинде келечектеги мугалимдердин педагогикалык колдоого даярдыгын калыптандыруу.....	17
Formation of future teachers' readiness for pedagogical support based on a systematic approach.....	17

**ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING**

**Азимова Матлюба Латыповна
Azimova Matlyuba Latypovna**

Содержание исторического образования как источник формирования толерантной личности.....	25
Тарыхый билимдин мазмуну толеранттуу инсанды калыптандыруунун булагы катары.....	25
Content of historical education as a source for forming a tolerant person.....	25

**Качкын уулу Алтынбек,
Айтмырзаева Нуриза Нурлановна,
Абдыраимова Нуриза Таалайбековна**

**Kachkyn uulu Altynbek,
Aitmyrzaeva Nuriza Nurlanovna,
Abdyraimova Nuriza Taalaibekovna**

Үй-бүлөдөгү өз ара мамилелердин башталгыч класстын окуучуларынын мектепте жетишүүсүнө тийгизген таасири.....	33
Влияние взаимоотношений в семье на школьную успеваемость младших школьников.....	33
Influence of relationships in the family on school performance of junior schoolchildren.....	33

**Колдошев Мисирали Колдошович
Koldoshev Misirali Koldoshevich**

Бекембай Апышевдин «Педагогика» окуу китебинде тарбиялоодогу элдүүлүк идеясынын чагылышы.....	40
Отражение идеи народности воспитания в учебнике «Педагогика» Бекембая Апышева.....	40
Reflection of the idea of national education in the textbook «Pedagogy» by Bekembai Apyshev.....	40

**ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

**Айтимбетова Айсулуу Курманбаевна
Aytimbetova Aisuluu Kurmanbayevna**

Исследовательская деятельность будущего педагога.....	45
Болочок мугалимдин изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү.....	45
Research activity of the future teacher.....	45

**Аттокурова Чынар Амановна
Attokurova Chynar Amanovna**

Кенже окуучунун ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү – кырдаалдык маселелер.....	51
Ситуационные задачи – развивающие мышление младшего школьника.....	51
Situational tasks – develop thinking junior school student.....	51

**Качкын уулу Алтынбек,
Токтогонова Дамира Жекшенбековна,
Бактыбек кызы Венера**

**Kachkyn uulu Altynbek,
Toktotonova Damira Dzhekshenbekovna,
Baktybek kyzy Venera**

Кенже мектеп курактагы балдардын интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү.....	59
Развитие интеллектуально-творческого потенциала младших школьников.....	59
Development of intellectual and creative potential of junior schoolchildren.....	59

КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
PROFESSIONAL EDUCATION

Рамазанова Назгуль Кудайбергеновна
Ramazanova Nazgul Kudaibergenovna

Условия формирования социально-личностной компетенции будущих учителей начальных классов в педагогических вузах Казахстана.....	67
Казакстандын педагогикалык жогдорунда келечектеги башталгыч класстардын мугалимдеринин социалдык-инсандык компетенциясын калыптандыруу шарттары.....	67
Conditions for the formation of social and personal competence of future primary school teachers in pedagogical universities of Kazakhstan.....	67

Ответственный секретарь: Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Компьютерная верстка: Дербишова Н.А.

Офсетная бумага А4

Тираж 50 экз.

Отпечатано в типографии КАО

Кыргызская Республика, 720040, г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25.

Тел.: +996 (312) 622368